

Rudolf Maister:
Krvavo solnce.

KAZALO

UVODNIK	3
DVE PESMI , Radivoj Pahor	4
NA ŠENTVIŠKI GORI SMO VOJNO ČUTILI, NISMO PA JE OKUSILI Pričevanje Jožice (Pepce) Črv, Vili Prinčič	5
MORAVSKI OLOMOUC JE POSTAL NAŠ ŠTIRILETNI DOM , Vili Prinčič	8
DUHOVNA OSKRBA GORIŠKIH BEGUNCEV IZVEN BEGUNSKIH TABORIŠČ MED PRVO SVETOVNO VOJNO, Renato Podbersič	11
MIHAEL DRAŠČEK IN NJEGOV VOJAŠKI KOVČEK	16
DNEVNIK ANTONA KOŠUTE	19
VINKO VRHUNEC (1895–1981) , Vinko Avsenak	25
GENERAL RUDOLF MAISTER , Tomaž Kladnik	31
ITALIJANSKE INŽENIRSKKE ENOTE V BRDIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO , Branko Morenčič	39
KOBARID IN GENERAL LUIGI CAPELLO MALCE DRUGAČE , Matjaž Bizjak	43
ZAČETKI BELE VOJNE – ZIMA 1914–1915 V KARPATIH , Roberto Todero	54
CESARSKO-KRALJEVI PONOS – LADJE RAZREDA TEGETTHOFF , Anže Barle	63
KINO IN FILMSKA PROPAGANDNA INDUSTRIJA V PRVI SVETOVNI VOJNI , Aljaž Tulimirovič	71
PO NAKLJUČJU RAZKRITA ŠE ENA ZANIMIVA ZGODBA , Damjana Fortunat Černilogar	77
VOJAŠKE ZNAČKE BRANILCEV TRSTA , David Erik Pipan	79
ŠČITI »DAIGRE« , Mitja Juren	85
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO - Ivo Ivančič iz Bovca , Vinko Avsenak	89
FOTO ALBUM	94
SODELAVCI	96

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 8, marec 2013

Izdajatelj: Društvo soška fronta Nova Gorica, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** Tadej Munih, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, mag. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak

oblikovanje in priprava za tisk: A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

Na naslovnici: Razglednica iz serije »Vojska v slikah«, X. skupina, avtor Anton Koželj (zbirka Simona Kovačiča)

Na zadnji strani: Značka 97. pehotnega polka (zbirka Davida Erika Pipana)

www.drustvo-soskafronta.si

DSF + 20

Nenavadno je, da za revijo, ki obravnava resne, na zgodovinskem gradivu temelječe prispevke o prvi svetovni vojni, zlasti o soški fronti, ki se je v letih 1915–1917 odvijala na naših tleh, pišemo uvodnik za vsakdanjo rabo. Ne brez razloga! Bližamo se stoletnici začetka morije neizmerljivih razsežnosti, ki je pustila globoke brazde v evropskih narodih in trpke bolečine v ljudeh, ki so morali zapustiti svoja ognjišča in stopiti na pot izgnanstva.

Vrsto let nismo spregovorili o izgnancih, ki so jih vojaške oblasti preselile tako v Kraljevino Italijo kot v taborišča avstro-ogrske monarhije. Naši predniki so bili po končani vojni obremenjeni bolj z obnovo domov in polj kot s spomini na krvave boje in padle vojake. Dosti bolj so kmalu zatem občutili fašistično nasilje in kasneje še drugo svetovno vojno. Slednji je sledila materialna in duhovna obnova, ki je odrinila pretekle dogodke na stran in se posvetila novim vrednotam.

Tam doli, pod sipkim peskom in skalami, pod podori in v kavernah že dolgo rjavijo ostaline, ki pa polagoma prihajajo na dan ali slej ko prej še bodo. Vojaški in zasebni arhivi, zgolj slučajno ohranjena cenzurirana sporočila s fronte, razglednice, dnevniki s prve frontne črte in lazaretov, pozdravi iz izgnanstva, drobni predmeti, izdelani ali izrezljani iz kosov vojaške opreme, včasih tudi ubojne, postajajo spominki in spomeniki preteklosti ter kulturna dediščina za vse nas Slovence. Niso potonili v pozabo, kajti že dolga leta posamezniki z ene ali druge strani Soče zbirajo ostaline prve svetovne vojne, shranjujejo številna pričevanja, ki sta jih zapustili vojskujoči se armadi, ustvarjajo in dopolnjujejo svoje zbirke — od Kobariškega muzeja do zasebnih postavitev. Od Rombona do Devina so nanizane zbirke Ivančičev, Rustij, Kurinčičev, Mazor, Kogojev, Piskov, Mužičev, Valantičev, Obidičev, Pipanov, Kovačičev, Jurnov in mnogih drugih zbiralcev na Krasu, v Kostanjevici, Opatjem selu ter drugod po Sloveniji. Še sto let bodo prebivalci ob nekdanji fronti ob skoraj vsakem globljem posegu v zemljo naleteli na dragocene, včasih tudi nevarne ostaline, še neraziskani arhivi pa bodo razkrivali podrobnosti za študijsko delo.

Društvo soška fronta Nova Gorica proslavlja letos 20-letnico obstoja. V preteklem obdobju je skupaj z drugimi sorodnimi društvi dokazalo, da je vredno ohranjati spomin na vojaški spopad, ki je dve leti in pol pretresal kraje ob Soči. Poleg sporočilnosti o nesmiselnosti vojne in vrednosti človeškega življenja, ki se človeka dotakne ob pogledu na številna vojaška pokopališča, na spomenike, znamenja, ohranjene zbirke in zapiske, nudi tovrstno društveno delovanje sedanjim in bodočim rodovom med drugim tudi priložnost za turistično in gospodarsko dejavnost. Ta se sama od sebe ponuja ob bližnji stoletnici.

Predsednik društva
Tadej Munih

DVE PESMI

Radivoj Pahor

V zaporu na Kostanjevici

(Noni Marjuti,
zapornici na Kostanjevici)

*Za oknom svete hiše nad Gorico
si komaj zmogla misliti svobodo.
V zelenem jutru, ko si šla po vodo,
so laški psi tvoj dom ovili v žico.*

*O, božja mati, kdaj si jih povila!
Zavpil je glas in siknil kačji boben,
človeku človek ni bil več podoben –
in vrč je padel, voda se je zlila ...*

*Tedaj, si mislim, v tistem prvem strahu,
z obronkov črnih hribov do razpela
si bosa stekla po veniškem mahu.*

*Tedaj, si mislim, v temnem kotu ječe
za oknom svete hiše si verjela,
da čas, ki pride, bodo solze sreče!*

Kosmata kapa

(Sosedu Lojzetu,
vojaku na soški fronti nad Renčami)

*Čez Fajtov hrib, na hiše po Ožrénju
in ónstran Soče tja do Svete Gore,
v stoletne hraste in brezskrbne bore
je človek s puško nosil smrt življenju.*

*Po strašni nôči – komaj slišen gib:
mordá spet eden je odšel v neznano,
mordá si v mukah je razvezal rano
in zaklel: Kosmata kapa, zélen hrib!*

*Tako je Lojze molil v kraški skali,
kjer ga je vojska zgrizla do obupa.
Še bog je ušel. Zaman so ga iskali.*

*Bo kraški kamen moja zadnja klapa,
poslednji brat na svetli strani lune?
Še zadnjič je zaklel: Kosmata kapa!*

NA ŠENTVIŠKI GORI SMO VOJNO ČUTILI, NISMO PA JE OKUSILI

Pričevanje Jožice (Pepce) Črv (Šentviška gora 6. 4. 1903 – Gorica 13. 7. 1999)

Vili Prinčič

Pred približno petnajstimi leti sem preko znancev spoznal gospo Jožico (Pepco) Črv, ki je prebivala v ulici Sv. Ivana v Gorici. Živela je sama, kajti mož ji je umrl že pred mnogimi leti, hčerka z možem pa je živela na drugem koncu mesta. Z gospo Pepco sem se najprej pogovarjal kar na ulici, in ker so se mi zdele njene pripovedi zanimive, sem se nekako „ponudil“, da pridem k njej na obisk. Seveda, če bi bila za to. Mojo ponudbo je takoj sprejela, tako da sem pri njej pozvonil že čez kak dan. V dolgem klepetu sem izvedel, da je bila gospa Pepca – umrla je kako leto po najinem srečanju – po rodu s Šentviške gore in se je v Gorico preselila med drugo svetovno vojno. Najbolj me je seveda zanimalo obdobje prve svetovne vojne, ki ga je preživljala doma.

To je njena pripoved:

Na Šentviški gori je bilo življenje kar trdo, zlasti za številne družine, kakršna je bila naša. Najstarejša med nami otroci je bila Elizabeta, pravili smo ji Liza, ki se je rodila leta 1896 v Tržiču na Gorenjskem. Tam je namreč v tovarni čevljev Peko delal moj oče Tomaž. Kot je pravil, je odšel na Gorenjsko, ko je bil star 13 let. V Tržiču je spoznal mojo mamo in tam sta se tudi poročila. Mama, Marija Valjavec, se je rodila leta 1872 v Tržiču, oče je bil pa 7 let starejši, torej letnika 1865. Na Šentviško goro je družinica prišla okrog leta 1900. Tam je oče odprl čevlarsko delavnico in je s čevlji zalagal celotno planoto. Bil je izučen čevljar, ki je znal po meri napraviti nove čevlje, po potrebi pa je tudi popravljal stare. Čez eno leto se je mojima staršema rodil sinček Peter, dve leti kasneje pa še jaz. Meni je sledila sestrice Angela, ki je umrla kot otrok. Leta 1908 je na svet privekala Lojzka, leta 1911 pa še bratec Tomaž. Kot rečeno je imel oče

Družina Črv na Šentviški gori malo pred izbruhom 1. svetovne vojne: zadaj hčerka Elizabeta (Liza) in nono, v srednji vrsti Jožica (Pepca), mama Marija Valjavec, oče Tomaž Črv in nona Marija, spredaj pa Peter, Lojzka in Tomažek.

Razglednica Šentviške gore, izdana takoj po prvi svetovni vojni.
(iz zbirke Tolminskega muzeja)

obrt, ki pa le ni navrgla toliko, da bi številna družina živela brez skrbi. Večina tamkajšnjega prebivalstva se je ukvarjala s kmetijstvom in je bila prej revna kot bogata, tako da si mnogi niso mogli privoščiti novih čevljev. Vladala je vsesplošna beda, ki jo je izbruh vojne samo še povečal. Spominjam se, da je morala naša mama hoditi po sol daleč v dolino, v Hudajužno.

Izbruh vojne nas ni neposredno prizadel. Vojna je divjala na Tolminskem, mi smo se pa znašli v zaledju. Toda poslušali smo pokanje granat in videvali pobliskavanje eksplozij. Otroci smo se na to grmenje tako navadili, da smo točno vedeli, kdaj je ustrelil top, in po cviljenju granate smo razumeli, za kakšno granato gre in kam bo padla. Posebno se je na te reči spoznal moj oče, ki je od časa do časa nam otrokom nekoliko „učeno“ razlagal, češ da se je zdaj začela druga ofenziva, potem tretja, itd. Redno je prebiral Slovenski narod in Pravico. Kar vem, so časopisi redno izhajali. Očetu jih je posojal domači župnik Henrik Peternel.

Takrat smo na Šentviški gori imeli župnijo in šolo. V prvi ra-

zred sem šla leta 1909. Kasneje sem obiskovala tudi nadaljevalne tečaje. V šolo sem hodila sedem let. Zaradi izbruha vojne pouka niso prekinili, ker so se vojni spopadi odvijali precej daleč od nas. Bili smo kolikor toliko varni. Učila me je učiteljica Hrast, ki je bila doma iz Čiginja. Na šoli je učila tudi učiteljica, ki se je pisala Brezavšček. Spominjam se, da me je moja najstarejša sestra včasih peljala s seboj v šolo, ko še nisem imela ustreznih let. Tako je zahteval oče, ki je želel, da bi se naučila brati in pisati že pri štirih ali petih letih. „Da boš že kaj znala, ko boš morala redno v šolo,“ je govoril. V šoli sem bila kar pridna, žal pa se ni ohranilo nobeno moje spričevalo. V kasnejših letih sem se namreč večkrat selila in v takih slučajih se marsikaj rado izgubi.

Naša hiša se je nahajala okrog tristo metrov od cerkve. V bližini je bilo grmovje, kjer je vojska postavila veliko šotorov. K nam gor so prihajali vojaki na počitek, ko so jih na fronti pri Tolminu zamenjale sveže enote. Tu v zaledju so se malo oddahnili, se ocedili, umili in razkužili, saj so bili vsi polni

uši, ipd. Ko smo hodili k maši, smo jih videvali, kako so si obirali uši. Po potrebi so te vojake uporabili tudi za takojšnje posredovanje, če je na fronti nastala kaka vrzel. Spominjam se, da so govorili v najrazličnejših jezikih. Veliko je bilo Čehov, najbolj pa so mi v spominu ostali vojaki, ki so nosili rdeče kape. Starejši vaščani so pravili, da so to Bosanci in da so zelo dobri in hrabri borci. Ponavadi so ostajali okrog štirinajst dni, potem pa so se vrnili na fronto. Moj oče je poznal enega od častnikov. Bil je Čeh. Spoznala pa sta se nekaj let prej v Tržiču. Ta častnik je kar pogosto prihajal k nam. Z očetom sta se pogovarjala v nemščini. Včasih je na mizo razgrnil velik zemljevid in kazal očetu, kako in kje potekajo boji. Spominjam se tudi, da so ti vojaki imeli uniforme, ki so vlekale na modro barvo. Nam otrokom starši niso dovolili, da bi se družili in pogovarjali z njimi. Bilo je tudi nevarno, predvsem za mlada dekleta.

Na naši gori Avstrijci niso imeli nobenih topov, saj je bilo do fronte predalet. Tudi italijanske granate nas niso dosegale. Najdlje so italijanski izstrelki prileteli do Roč, Slapa in drugih vasi ob Idrijci, kjer so porušili več hiš. Edino bombo, ki je padla v bližino naše vasi, je spustilo italijansko letalo. Ravno smo pleli krompir, ko smo visoko nad nami zagledali letalo. Potem smo šli pogledat, ali je bomba napravila kako škodo. Ni bilo hudega. Oče je rekel, da so verjetno merili na vlak v Hudajužni, pa so ga popolnoma zgrešili.

Mojega očeta niso mobilizirali, ker je bil prestar, imel je že petdeset let. Dobro pa se spominjam dneva, ko so klicali v vojsko fante. To je bilo poleti 1914. Nekateri med njimi so do izbruha vojne delali v rudnikih v Nemčiji. Pravili so, da je to bilo v kraju Falstdorf ali nekaj podobnega. Z vlakom so se pripeljali v Hudajužno, potem pa so peš prišli na goro. Skupaj z domačimi fanti so prepevali in se zbrali pri cerkvi. Naslednji dan smo šli dol gledat, kako so jokale matere, žene in ljubice. Mobiliziranci pa so jih tolažili, da ne bo nič hujšega in da se bodo prav kmalu celi in zdravi vrnili domov. Vrnilo pa se jih je zelo malo. Marsikoga od povratnikov je mučila jetika in druge bolezni. Mož moje sestre Lize je bil v Rusiji, v Galiciji. Domov se je vrnil šele dve leti po koncu vojne. Bil je ruski ujetnik in je dal skozi tudi oktobrsko revolucijo.

Oktobra 1917 se je začela mogočna avstrijsko-nemška ofenziva. Že sredi oktobra so ljudje govorili, da se nekaj pripravljajo. Spominjam se, da sem z nekaterimi vaščani hodila na rob planote, od koder se je dobro videla Baška grapa. Po njej

so brez prestanka korakale dolge kolone vojakov. Isto se je dogajalo tudi v dolini Idrijce. Nemci so imeli okrogle kape, Avstrijci pa kape s „šiltom“. Bilo je tudi veliko vozov, konj in mul. Temu so pravili tren. Čez nekaj dni se je v daljavi zaslišalo silno bobnenje, ki je trajalo več ur. Oče je pravil, da se je začela velika ofenziva in da bomo Italijane končno pognali v beg. To se je v naslednjih dneh tudi zgodilo. Takrat se je Šentviška gora skoraj spraznila, saj so vsi vojaki hiteli na fronto. Maloštevilni, ki so ostali na planoti, so s ponosom govorili o našem prodoru in pregonu sovražnika z naše zemlje. Po kakem tednu so govorili, da so Italijane pregnali daleč, do reke Piave.

Moja sestra Liza je tiste dni prišla do zamisli, da bi šli na bivšo fronto in si v zapuščenih italijanskih položajih nabrali kaj uporabljivega. Najbolj so jo zanimali vojaški „kocelni“ (odeje), kateri bi nam v tisti zimi prišli še kako prav. Verjetno je dobila posebno dovoljenje, saj je bil obisk bivše fronte strogo prepovedan. Peš smo se spustili do Sv. Lucije (danes Most na Soči). Nismo pa šli v vas, ampak čez most do železniške postaje, od tam pa strmo v hrib proti Lomu. Bilo je zvečer in na mostu ter okrog njega so bili Nemci in Avstrijci, ki so svetili z močnimi žarometi. Pravili so jim „šajnverferji“. Našo četico se brez večjih težav pustili naprej. Više v hribu je bilo vse zasneženo, tako da smo s težavo prodirali naprej. Danes so ta pobočja precej poraščena z gozdom, takrat pa je bila tam sama gmajna. Z nemajhnimi težavami smo dosegli položaje, ki so jih Italijani zavzeli nekaj mesecev prej. Videli smo grozno sliko, ki je ne bom nikoli pozabila. Povsod so ležala trupla padlih Italijanov. Nekdo je povedal, da so verjetno umrli zaradi plina, ki so ga uporabili Avstrijci ob preboju. Tam smo našli italijanske kaverne, v njih pa je bilo veliko stvari. Najbrž je šlo za kako prevezovalnico ali manjšo vojaško bolnico, kajti v tistih kavernah je bilo veliko medicinskega materiala. Vsepovsod so ležale stekleničke z raznovrstnimi zdravili. Vendar se nismo ničesar dotikali, ker nismo vedeli, za kaj gre. Moja sestra je vzela samo nekaj obvez, jaz par konzerv, vsi pa smo si naprtli po nekaj plaht, po katere smo pravzaprav tudi prišli. Ponovno smo se spustili do Sv. Lucije, kjer ni bilo snega, navkreber do Šentviške gore pa je bilo ponovno vse belo in smo z veliko težavo gazili po snegu. Domov smo prispeli naslednje jutro.

MORAVSKI OLOMOUC JE POSTAL NAŠ ŠTIRILETNI DOM

Vili Prinčič

Kerševan oziroma Kerševani je v Gorici znano ime. Gre za trgovsko družino, ki je v mestu prisotna že več kot sto let. Kerševanova trgovina je obstajala že pod Avstrijo, ko so v njej v bližini goriške stolnice prodajali kolesa. Po prvi svetovni vojni in kasneje pa se je trgovina preusmerila na prodajo šivalnih strojev, kasneje še raznih gospodinjskih in radijskih aparatov ter televizorjev. Naključje je hotelo, da sem leta 2001 spoznal Borisa Kerševana, ki je bil takrat star že 92 let, saj se je rodil v Gorici 19. 4. 1909. V dvajsetih in tridesetih letih je bil Boris Kerševan odličen športnik. Bil je nogometaš, izjemne uspehe pa je dosegal v atletiki, saj je v takratni Italiji veljal za enega najhitrejših tekačev na 100 m. Športno je živel tudi v poznih letih svojega dolgega življenja, saj smo ga pogosto videvali, kako se z urnim korakom sprehaja po mestnih ulicah. Za posledicami nerodnega padca na dvorišču je umrl leto dni po sklenitvi najinega poznanstva.

Ko sem mu povedal, da me zanima njegova zgodba iz begunskih časov, me je takoj povabil domov, kjer sva se dolgo pogovarjala. Takole je pripovedoval:

Pred vojno smo živeli v Stolniški ulici v Gorici, v stanovanju nad našo trgovino s kolesi. Očetu je bilo ime Josip in je bil

letnika 1875, mama pa se je pisala Alberta Škerjanc in je bila rojena leta 1892. Oba sta se rodila v Gorici. Imel sem še leto dni mlajšo sestro Cirilo. Kot otrok sem se rad mudil v trgovini, kjer sem uslužbencem vedno kaj pomagal. V Gorici sem obiskoval vrtec v zavodu Notre Dame, ki so ga vodile nune. V isti vrtec je hodila tudi moja sestra. Če se prav spominjam, je bil pogovorni jezik v vrtcu nemščina. A vse to je trajalo malo časa, kajti ob izbruhu vojne sem bil star pet let. Očeta so malo prej poklicali v vojsko. Ker ni bil več rosno mlad, je vojno v glavnem preživel na Dunaju, kjer so mu kot spretnemu mehaniku dodelili delo v veliki orožarni. Po činu je bil narednik (Feldwebel). Ko se je tudi nad Goriško razbesnela vojna, je oče poskrbel, da nas je spravil na varno na Češko. A to ne takoj. Kljub preteči nevarnosti, smo doma vztrajali do pozne jeseni 1915. Vem, da smo v tistih mesecih hodili k noni (stari mami), ki je stanovala blizu goriškega sodišča. Z njene- ga podstrešja se je dobro videl grič Kalvarija, kjer so potekali srditi boji. Slišale so se eksplozije bomb in granat, pokanje pušk in regljanje strojnic, a tudi pretresljivo vpitje vojakov. Ponoči so močni žarometi razsvetljevali fronto. Spominjam se, da smo iz Gorice odšli, ko so na mesto že začele padati

*Boris in Cirila Kerševan
tik pred svetovno vojno v Gorici*

*Družinica Kerševan v Olomoucu.
Od leve proti desni: sinček Boris,
mama Alberta Škerjanc in hčerka Cirila.*

4. razred nemške ljudske šole v Olomoucu leta 1918.
Boris Kerševan je tretji z leve, v drugi vrsti.

granate. Po nas je prišel oče in z vlakom smo se odpeljali proti Ljubljani. Ne spominjam pa se, kje smo stopili na vlak. Najbrž je to bilo v Volčji Dragi. Dolgo smo se vozili, naposled nas je vlak mimo Dunaja pripeljal v mesto Olomouc na Moravskem. Bili smo edini Goričani v tem mestu.

Namestitev smo našli v primestni četrti Bleinban, ki so ji po češko pravili Belidla. Tam so nam dodelili sobo. Oče je pripotoval z nami, a nas je kmalu zapustil in se vrnil v službo na Dunaj. Na obisk je prihajal vsake dva do tri mesece. Takoj ob prihodu nam je preskrbel postelje in kupil tudi železno peč, s katero smo se pozimi gregli. Na njej je mama tudi kuhala. Spominjam se, da je nekoč cev peči pregorela in je stena požgela od dima in saj. Mama je hotela popraviti nastalo škodo in je steno prebarvala z zeleno barvo. Ob tem je zanimiva tale zgodbica. Olomouc sem ponovno obiskal kot turist okrog leta 1990, to se pravi več kot sedemdeset let kasneje. Hišo, v kateri smo prebivali kot begunci, sem našel z dokajšnjo težavo, saj so medtem v mestu zgradili veliko novih blokov. Naša nekdanja hiša pa je ostala praktično nedotaknjena. Z radovednostjo sem vstopil v begunsko sobo in z začudenjem opazil, da je zelena barva na steni še ostala, kot da bi jo mama prebarvala le kako leto prej.

Ko smo prišli na Češko, nas domačini niso lepo sprejeli. Rekli so, da smo jim prišli odžirati njihov kruh. Zato so bili prvi meseci za nas precej težki. Kasneje so se stvari spremenile na bolje. V Olomoucu smo ostali skoraj tri leta. Spominjam se, da se je nedaleč izven mesta nahajalo skladišče orožja in municije. Nekoč je tam močno zagorelo. Bilo je toliko municije, da če bi vse eksplodiralo, bi bilo razrušeno vse mesto. Na srečo do eksplozije ni prišlo, panika pa je bila velika. Meščani so nalagali na vozičke, kolikor so mogli, in hitro bežali čim dlje iz mesta. In od takrat so na nas drugače gledali, ker so razumeli, kaj je vojna in kaj pomeni, ko mora človek zapustiti vse, lastni dom in oditi v neznano.

Olomouc je starodavno in lepo mesto. Ko smo z mamo hodili v središče mesta, sem najraje gledal veliko staro uro na cerkvenem zidu. Poleg ur je kazala tudi, kakšno bo vreme. Večina prebivalstva je govorila češko, a v mestu je bilo tudi nekaj Nemcev. Šole se bile češke in nemške. Mene in sestro je mama vpisala v nemško osnovno šolo, ker sem se nekaj nemščine naučil že v vrtcu v Gorici. Opravil sem skoraj štiri razrede. Časi so bili težki, toda nismo bili lačni. Mama je prejemale nekaj begunske podpore, pa tudi oče je od časa do časa poslal kaj denarja. Nekoliko smo se opomogli, ko je mama, ki je bila

odlična šivilja, začela šivati obleke za okoliške ljudi. Sešila je tudi vse obleke za naju dva otroka. Ko so sosedje to videli, so tudi sami prosili, naj jim gospa iz Gorice sešije to ali ono. Tam so bili v glavnem kmetje, in namesto da bi nam plačevali v denarju, so nam dajali moko, krompir, jajca, mleko in druga živila. Skratka, to je naši družinici pomagalo, da se je kar dobro prebela skozi vojne razmere. Mama je bila daleč naokrog znana kot „šivilja Alberta“. Med domačo mularijo, v glavnem med sošolci, sem imel veliko prijateljev, s katerimi smo se veliko igrali vse mogoče igre. Najraje sem se družil z Evgenom in nekim Vedžo. Imen ostalih sošolcev pa se ne spominjam več. Na okoliških kmetijah je delalo kar nekaj ruskih ujetnikov. V hiši zraven naše je stal velik hlev s konji. Zanje so v glavnem skrbeli ruski ujetniki. Ker je bilo tam veliko ovsa, so v hlev priletavali vrabci in ga zobali. Ob obiskih je oče rad hodil v hlev, zaprl vrata in, ne vem kako, polovil vse vrabce, tako da smo potem imeli gostijo.

Z Rusi smo se radi družili, saj smo jih kar lepo razumeli, celo bolje kot Čehi. Spominjam se, da je bila nekoč zelo huda zima. Eden od Rusov je neke staknil steklenico čistega špirta (alkohola) in jo skoraj v celoti spil. Zaspal je in se ni nikoli

več zbudil. Ujetnikov drugih narodnosti pa tam ni bilo. Ni bilo ne Srbov in ne Italijanov.

Nekoč je v Olomouc prišel na obisk princ Karel. V spominu mi je ostala velika kočija, zlasti pa dvanajst belih konjev.

Vojna se je naposled končala in vrnili smo se domov. To je bilo sredi leta 1919. V razrušeno Gorico smo pripotovali z vlakom. Po nas je prišel oče in na enega od vagonov vlaka natovoril vse naše imetje, tudi stole, mizo in postelje. Na poti domov smo si na vagonu tudi kuhali in spali. Potovanje je bilo res dolgo, saj nas je vlak do Gorice vozil skoraj dva teden. Spominjam se, da smo na eni od manjših postaj čakali kar pet dni.

Gorica je še kazala znake vojnega razdejanja, čeprav so bile ruševine s cest že odstranjene. Naša hiša jo je na srečo odnesla brez večjih poškodb. Imela je le manjšo luknjo v steni, ki smo jo kmalu popravili. Začelo se je novo življenje v novi državi. Slovenskih šol takrat v mestu ni bilo, tako da me je oče vpisal v zasebne tečaje, ki jih je vodil neki učitelj Korsič. Kmalu pa sem moral v redno šolo, ki pa je bila samo italijanska. Italijanščine nisem znal niti besede. Ko me je učitelj kaj vprašal, sem vedno odgovarjal le s »si, si« (da, da). Potem so se vsi smejali. A to je že druga zgodba.

Stolni trg v Gorici (Piazza Duomo, zdaj Piazza Cavour).
Na trgu so Kerševani imeli svoje stanovanje in trgovino s kolesi, ki obstaja še danes (Kolesa Čuk).
(fototeka Goriškega muzeja)

DUHOVNA OSKRBA GORIŠKIH BEGUNCEV IZVEN BEGUNSKIH TABORIŠČ MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Renato Podbersič ml.

V prejšnji, 7. številki revije *Na fronti*, je bila predstavljena duhovna oskrba goriških beguncev v avstro-ogrskih begunskih taboriščih med prvo svetovno vojno. Tokrat pa predstavljamo versko življenje, ki so ga bili deležni slovenski begunci iz Goriške, raztreseni po različnih avstrijskih deželah. Pri tem sta pomembno vlogo odigrala goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej in tolminski dekan Ivan Rojec¹, ki je sredi novembra 1915 tudi uradno postal nadškofov delegat na dušnopastirskem področju med slovenskimi begunci.

Vendar je bilo uradno Rojčevo imenovanje bolj kratkega veka, čeprav je nadškof Sedej očitno cenil njegovo delo. Sredi maja 1916 je bil dekan Rojec znova poklican v Tolmin, da bi skrbel za dobrih tisoč vernikov, ki so še ostali na svojih domovih. Večina tolminskega civilnega prebivalstva se je namreč medtem že odselila ali so jih evakuirale avstro-ogrske vojaške oblasti. V času Rojčeve odsotnosti je to ozemlje pastoralno pokrival tolminski župnijski upravitelj Alojzij Makuz.² Glede na zahtevne naloge, ki jih je Rojec opravljal, in glede na težave, ki so vodile do njegovega dokončnega imenovanja za vodjo dušnega pastirstva med begunci, se zdi ta Sedejeva poteza dokaj neloogična. Lahko sklepamo, da je k Rojčevi zamenjavi prispevalo več nerešenih zadev, ki so izvirale iz težav v komuniciranju med Sedejem, notranjim ministrstvom in dekanom Rojcem. Nadškof je bil nezadovoljen predvsem z namestitvijo in vlogo duhovnikov v begunskih taboriščih Bruck na Litvi in Steinklamm. Izgleda, da je imel Rojec, za razliko od tridentinskega kolega Dalpiazza, premalo končne besede in tudi birokratski postopki so oteževali rešitve. Nadškof Sedej je 15. maja 1916 na notranje ministrstvo celo naslovil nekakšno slabo prikrito grožnjo, da je Rojčevo delo posrednika med ministrstvom in nadškofom nepotrebno, če ne pride do reševanja problemov. Z ministrstva so si seveda prizadevali ohladiti Sedejevo jezo, toda ni kaj dosti pomagalo. Očitno je hotel imeti nadškof Sedej

*Tolminski dekan Ivan Rojec (1866-1928),
v letih 1915-16 škofijski komisar za goriške begunce
(fototeka Tolminskega muzeja)*

glede cerkvenih zadev končno besedo, ministrstvo je v imenu državnih oblasti uveljavljalo svojo voljo, kratko pa je potegnil Rojec kot posrednik.³

¹ Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu. Mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, na katerem se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrli je v Tolminu 2. septembra 1928.

² Alojzij Makuz oz. Makuc, rojen leta 1884 v Gorici. Mašniško posvečenje prejel 1908. Umrli kot kurat na Ligu (Marijino Celje) 13. marca 1957.

³ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia – Nadškofijski arhiv v Gorici (ACAG), fond Arcivescovi, busta Sedej 3, Sedejevo pismo begunskemu Odboru, 27. maj 1916.

Vso zapletenost položaja nazorno pokazeta pismi, ki ju je dekan Rojec napisal na Dunaju in ju poslal nadškofu Sedeju v Stično. Prvo je datirano 26. januarja 1916 in drugo 15. maja 1916. Pismi izražata neomajno zaupanje v nadškofa, bolečino zaradi Rojčeve nemoči pri izvajanju zaupanih mu nalog, »razvajenost« nekaterih duhovnikov in brezbriznost državnih oblasti. Predvsem se v njima odraža Rojčeva humanost, ljubezen do sočloveka in odločnost pri njegovi skrbi za begunce in sobrate duhovnike. Rojec se počuti nemočnega, ko gleda človeško trpljenje. Svojo skrb in odločnost, brez pretiranega spoštovanja do nadškofa, pokaže v zaključku prvega pisma:

»ČČ. gg. Krivec in Zdravlič hodita po Vašem ukazu okoli Dunaja k beguncem ter tolčeta črno mizerijo – ste jima li poslali prevzvišeni kaj denarja?« Šlo je za lazarista, ki sta do odhoda v begunstvo delovala na Mirenskem gradu.⁴

Težave glede dušnega pastirstva med begunci so se zaostrovale ob nepravem času, tik pred padcem Gorice avgusta 1916 in velikim (slovenskim) begunskim valom. Nadškof Sedej je 12. junija 1916 sicer predlagal, da bi dekana Rojca pri skrbi za begunce zamenjal goriški deželni glavar dr. Luigi Faidutti. Slednji ni bil dobro zapisan pri državnih oblasteh, ker je hotel v imenu goriškega deželnega odbora poleti 1915 postaviti begunsko vprašanje pod svojo odgovornost in skrb. Tukaj je trčil z interesi državnega notranjega ministrstva. Dr. Faidutti je 20. julija 1916 nadškofu Sedeju v pismu sporočil, da imajo skoraj vsi člani Odbora za pomoč beguncem z juga še dodatne zadolžitve. Poudaril je potrebo, da je škofov odposlanec oziroma delegat za begunce tudi član Odbora, ker se srečuje z begunci in tako pozna njihove probleme in potrebe.

Končno se je Sedej odločil, da bo sam prevzel skrb za begunce, nastanjene v taboriščih in razseljene širom monarhije. Na koncu je tudi notranje ministrstvo pristalo na Sedejev predlog, čeprav je želelo, da bi prišlo do imenovanja enotnega delegata za goriško nadškofijo in škofijo

Poreč – Pulj, torej vloga, ki jo je nekdaj opravljal dekan Rojec. Sedejeva odločitev se je kasneje izkazala za napačno, predvsem zaradi težavnega komuniciranja med nadškofom v Stični in ministrstvom na Dunaju.⁵

Največji problem verske oskrbe so predstavljale prav majhne in razpršene begunske skupnosti, raztresene po habsburški monarhiji. Težko je bilo pričakovati, da bo za vsako tako skupnost pristojen lasten dušni pastir. Prvi razlog je bilo pomanjkanje duhovnikov za opravljanje tovrstnih dejavnosti. Drugi razlog gre iskati v prizadevanjih državnih oblasti, zlasti ministrstva za notranje zadeve, da bi zaradi finančnih stroškov zadržalo obstoječe število duhovnikov, delujočih v begunskem dušnem pastirstvu. Te razkropljene begunske skupnosti so tako oskrbovali duhovniki, ki so sicer bili nameščeni v bližnjih in večjih skupnostih. Občasno so se odpravili na obisk k razpršenim rojakom. Tovrstna rešitev je seveda povzročala nezadovoljstvo in jezo beguncev. To so potrjevali obiski delegatov Odbora za pomoč beguncem z juga (*Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden*). Ta je svoje delovanje usmeril tudi k duhovni oskrbi beguncev. Smatrali so, da je stiska beguncev velika in se še pogloblja, »ker ne sliši niti besede božje več v svojem jeziku.«⁶

V imenu Odbora so tako pridobivali duhovnike in jih pošiljali med begunce. Pri tem so jim nudili tudi materialno podporo, nujno za izvajanje dušnega pastirstva med razpršenimi begunci. Odbor je poskrbel, da so v krajih, v katerih ni bilo duhovnikov-beguncev, skrb za begunce prevzeli domači duhovniki. To je bil pogost primer zlasti na Češkem, predvsem zaradi sorodnosti jezikov. Pomembna vloga Odbora za pomoč beguncem z juga se je kazala zlasti pri posredovanju med cerkvenimi in državnimi oblastmi.⁷

Konec januarja 1916 je bilo po severnih avstrijskih deželah raztresenih že več kot 7000 slovenskih beguncev iz goriške nadškofije in zanje so skrbeli štirje duhovniki. Nekaj sto slovenskih beguncev je bilo raztresenih po Češkem in Moravskem. Najboljšo duhovno oskrbo so uživali begunci v taboriščih, ker

⁴ Obe pismi iz ACAG, fond Arcivescovi, busta Sedej 3.

⁵ Paolo Malni, *Tra internamento e profuganza*, v: L' Arcidiocesi di Gorizia, uredil Joško Vetrh, Grafica Goriziana, Gorica, 2002, str. 460–461.

⁶ *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, Izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Katoliška tiskarna v Ljubljani, 1917, str. 120; Renato Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Ljubljana, 2004, str. 90–94.

⁷ Prav tam, str. 116–121.

SPOMIN
na sv. birem, katero je prejel-a

Gorjanc Rudolf

dné 1. junija 1916. v cerkvi begunskega taborišča v Brucku ob Litvi.

*Anton Perlet
d. klan.*

*Rudolf Gorjanc
in dr. Jože Gorjanc*

Rudolf Gorjanc iz Rodeža je zakrament sv. birme prejel leta 1916 v begunskem taborišču v Brucku.
(hrani Jože Gorjanc)

so vsa imela tudi cerkev in nameščene slovenske duhovnike, ki so beguncem nudili oskrbo v domačem jeziku. Večja težava je bila z razseljenimi begunci, predvsem v nemških deželah. Nekoliko lažje pa je bilo na Češkem in Moravskem, kjer so se tamkajšnji duhovniki za silo naučili slovenskega jezika, da so lahko pridigali, spovedovali in učili verouk slovenske begunce. Lažje je bilo tudi slednjim, ker so se hitreje privadili češkega jezika, zlasti otroci.⁸

Z razseljenimi begunci so duhovniki komunicirali predvsem preko časopisja. Spet je ljubljanski Slovenec igral pomembno vlogo. Vrstili so se pozivi, naj begunci sporočijo svoj naslov, predvsem pred večjimi verskimi prazniki. Sredi februarja 1916 je dekan Rojec, ki se je podpisal kot »nadšk. komisar za goriške begunce«, objavil poziv, naj se javijo slovenski begunci, ki nimajo redne duhovne oskrbe in še niso sporočili svojega novega bivališča. Dekan Rojec je bil

⁸ Slovenec, 29. januar 1916, str. 3.

pripravljen poslati duhovnike, ki bi te begunce obiskali in bi lahko velikonočno spoved opravili v domačem jeziku.⁹

Po veliki begunski tragediji sredi poletja 1916 je izšel v Slovenecu članek pod naslovom »Goriški begunci«, ki ga je napisal goriški duhovnik z bogatimi izkušnjami v begunski problematiki. Na žalost njegovo ime ni poznano, vendar lahko sklepam, da je bil to tolminski dekan Rojec, ki je odlično poznal razmere. Gre za navodila v štirih točkah, kako naj se begunci obnašajo in kam naj se obrnejo, posebna točka pa je namenjena duhovnikom-beguncem:

»Da se prepričam osebno o sedanjih in prihodnjih usodi goriških beguncev, zatekel sem se za par dni na Dunaj ter poročam v kratkem naslednje /.../ Vič. gg. duhovnikom iz izpraznjenih krajev nujno svetujem, naj se obrnejo do prevz. nadpastirja, da začno hitro izvrševati dušno pastirstvo v novih begunskih naselbinah ter so nesrečnim beguncem v podporo, v tolažbo, v nasvete. V tem oziru zasluži javno pohvalo gospod župan renški Stepančič, ki sam osebno naseljuje svoje občane po raznih krajih v Brucku ter zanje vsestransko skrbi. Za osrednji odbor na Dunaju so potrebni tudi trije slovenski duhovniki kot uradniki in delegati.

Vsi oni begunci, ki so že v novih naselbinah ali barakah, ne morejo kar tako lahko nazaj, ampak morajo dobiti za to posebno dovoljenje od deželne vlade in držati se predpisov za potovanje na Štajersko ali Kranjsko. Dovoljenje dobiti pa je težko ter je treba čakati po par mesecev...«¹⁰

Jeseni 1917 so se slovenski begunci v Spodnji Avstriji pri-toževali, da jih že od marca istega leta ni obiskal noben slovenski duhovnik. Obžalovali so dejstvo, da so ostali brez verske oskrbe, zlasti jih je motila odsotnost možnosti za slovensko spovedovanje. Očitno so vedeli, da je goriški Nadškofijski ordinariat določil dva duhovnika, ki naj bi skr-

bela zanje, a tega nista izvajala.¹¹

V takih primerih so slovenskim beguncem nudili duhovno oskrbo krajevni duhovniki, kar je bilo oteženo zaradi jezikovnih pregrad. Najlažje je bilo seveda goriškim beguncem, ki so ostali v slovenskih deželah:

»Zahvale beguncev. Goriški begunci iz Renč in Vrtojbe, sedaj v Lušini in v Stari cerkvi pri Kočevju izrekajo najsrčnejšo zahvalo tukajšnjemu prečastitemu g. župniku, ki nam je na pomoč v vsaki sili in nas tolaži v našem trpljenju. Bog mu plačaj zlasti njegovo skrb za dušni blagor naših otrok. Enako srčna hvala tudi gospodu županu in gg. učiteljem.«¹²

Šempetrski dekan Franc Knavs¹³ se je po italijanski zasedbi njegove župnije kot begunec nastanil na Dunaju in sprejel pastoralno delo med tamkajšnjimi begunci: »Verouk oskrbuje dr. Fr. Knavs, ki je obenem imenovan za duhovnega pastirja vseh slovenskih beguncev na Dunaju ter za delegata odbora za južne begunce za okraj Oberhollabrunn, kjer biva 3000 Slovencev in Hrvatov.«¹⁴

Za svoje delo je dekan Knavs jeseni 1917 prejel cesarsko odlikovanje Viteški križec Franc Jožefovega reda z vojno dekoracijo in meči. Tedaj je bil katehet v zavodu za otroke begunce z juga na Dunaju.¹⁵

Begunski otroci, razkropljeni po slovenskih deželah, so se pripravljali na prejem zakramentov skupaj z domačini v krajih, v katerih so bili nastanjeni. Za duhovno oskrbo so skrbeli njihovi duhovniki-begunci ali duhovniki, odgovorni za pastoralno enoto, v kateri so bivali begunci. Alojz Zavadlav iz Vrtojbe (1906–2010), je begunstvo preživel z družino v Šentjerneju na Dolenjskem. Tam je skupaj z domačimi otroki spomladi 1918 prejel zakrament sv. birmе, boter je bil begunec iz Vrtojbe. Njegova žena Milka, (1909–2012), prav tako iz Vrtojbe, je begunstvo preživeljala

⁹ Slovenec, 16. februar 1916, str. 2.

¹⁰ Slovenec, 2. september 1916, str. 2.

¹¹ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 98–101; Malni, *Tra internamento e profuganza*, str. 464–465.

¹² Slovenec, 26. julij 1917.

¹³ Dr. Franc Knavs, rojen leta 1871 v Loškem Potoku na Kranjskem. Mašniško posvečenje prejel leta 1894 v Gorici. Leta 1920 se je umaknil v ljubljansko škofijo. Umrli je kot lazarist (Misijonska družba), 12. januarja 1946 v Ljubljani.

¹⁴ Slovenec, 28. september 1916.

¹⁵ Slovenec, 15. 10. 1917, Primorske novice.

z družino v Krškem. Najeli so privatno stanovanje. Tam je obiskovala tudi šolo in verouk. Slednjega so poučevali tamkajšnji kapucini, predvsem p. Rafael Bogataj, ki so včasih begunske otroke povabili na kosilo in nasploh bili z begunci v zelo dobrih odnosih.¹⁶

Dosedanje ugotovitve glede duhovne oskrbe goriških beguncev, raztresenih po različnih deželah in begunskih taboriščih, potrjujejo tudi izjave nekaterih beguncev, ki jih je zbral in zapisal Vili Prinčič. Tako se je Milka Mužič iz Števerjana spominjala svojih begunskih let v Kromerizu na Moravskem.¹⁷ Tam je hodila v češko šolo, za duhovno oskrbo pa je skrbel goriški duhovnik-begunec dr. Josip Ličan.¹⁸

Tem beguncem so veliko pomenili občasni obiski odposlancev goriškega nadškofa Frančiška B. Sedeja ali obiski duhovnikov-delegatov prej omenjenega Odbora. Za razpršene begunce je to pomenilo prvovrsten dogodek, možnost opravljanja verskih obredov v slovenščini, stik z domovino in tudi kulturno razsežnost obiska.

O teh obiskih je poročalo tudi slovensko časopisje na Kranjskem, predvsem Slovenec: »Zahvala. Slovenski begunci v Trautmannsdorfu na Spodnjem Avstrijskem se iskreno zahvaljujejo prečastitemu gospodu dekanu Cirilu Zamar za trud in tolažbo. Bog stotero plačaj! Srčna hvala pa tudi vrtojbenskim dekletom, ki so povelile službo božjo s petjem.«¹⁹ V resnici je šlo za biljenskega vikarja Cirila Zamarja²⁰, ki je sicer begunstvo preživel na Vrhniki, občasno pa je obiskoval begunce.

Tolminski dekan Ivan Rojec je pokazal svoj socialni čut in skrb za sočloveka tudi po tem, ko ni bil več odgovoren za dušno pastirstvo med goriškimi begunci. Še naprej je bil aktiven član dunajskega Odbora za pomoč beguncem z juga, veliko je potoval po državi in obiskoval begunska taborišča in posamezne

raztresene skupnosti. O svojih potovanjih med begunce je redno poročal v časopisu Slovenec. Spomladi 1917 je krajši čas deloval med begunci v Moritzu na Štajerskem.²¹

Država je očitno znala ceniti delo duhovnikov v begunstvu. Predstavniki oblasti so se zavedali, da jim prav duhovniki pomagajo lajšati bedo in stisko beguncev. Poleg županov so bili neposredna vez med oblastjo in državljani. Zato so občasno prirejali velike slovesnosti, katerih namen je bil javno pokazati skrb duhovnikov za dobrobit državljanov. Med največje tovrstne prireditve lahko štejemo tisto v Ajdovščini, 13. maja 1917. Tam je tržaški cesarski namestnik, baron Fries-Skene odlikoval večjo skupino goriških zaslužnih duhovnikov in županov:

»Ta dan je bil določen kot skupni dan odlikovanja goriških gg. duhovnikov in županov iz izpraznjenih župnij in občin. Slovesnost se je pričela s slovesno sveto mašo. Pri vhodu v cerkev je sprejel gosp.c.kr. namestnika soupravitelj šturski župnik Mihael Kmet. Po sveti maši je bilo slavnostno zborovanje v občinski pisarni. Odlikovani so bili gg. duhovniki: Jožef Godnič, zlati zaslužni križ s krono; Anton Grbec, župnik iz Mirna, z zlatim zaslužnim križem s krono; Vinko Vodopivec, viteški križ Franc Jožefovega reda in zaslužni križ Rdečega križa; Ivan Remec, župnik iz Vogrskega, zlati zasl. križ s krono, in kaplan Josip Likar iz Solkana, zlati zaslužni križ...«²²

Treba je omeniti tudi versko oskrbo goriških beguncev, ki so jih evakuirale italijanske oblasti v različne italijanske dežele, nekatere že takoj ob začetku spopadov na soški fronti. Pripoved o tem sledi v naslednji številki naše revije.

¹⁶ Pogovor z zakoncema Zavadlav v Vrtojbi, 28. oktober 2002.

¹⁷ Vili Prinčič, *Pregnani. Prva svetovna vojna – Pričevanja goriških beguncev*, Založba Devin, Trst, 1996, str. 191.

¹⁸ Josip Ličan, rojen leta 1874 v Ilirski Bistrici, posvečen leta 1897, doktor teologije. Bil je tajnik goriških nadškofov Jordana in kardinala Missia ter do 1911 tudi nadškofa Sedeja, nato profesor v goriškem bogoslovju. Umrli je 8. junija 1929 v Gorici.

¹⁹ Slovenec, 8. oktober 1917.

²⁰ Ciril Zamar, rojen leta 1878 v Medani v Brdih. Mašniško posvečenje je prejel leta 1904. V Bilje je prišel leta 1911 in ostal tam do smrti 19. aprila 1940. Bil je velik narodnjak, v Biljah se je izkazal tudi na socialnem in gospodarskem področju, saj je vodil tamkajšnjo posojilnico.

²¹ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 99–100.

²² Slovenec, 19. maj 1917.

MIHAEL DRAŠČEK IN NJEGOV VOJAŠKI KOVČEK

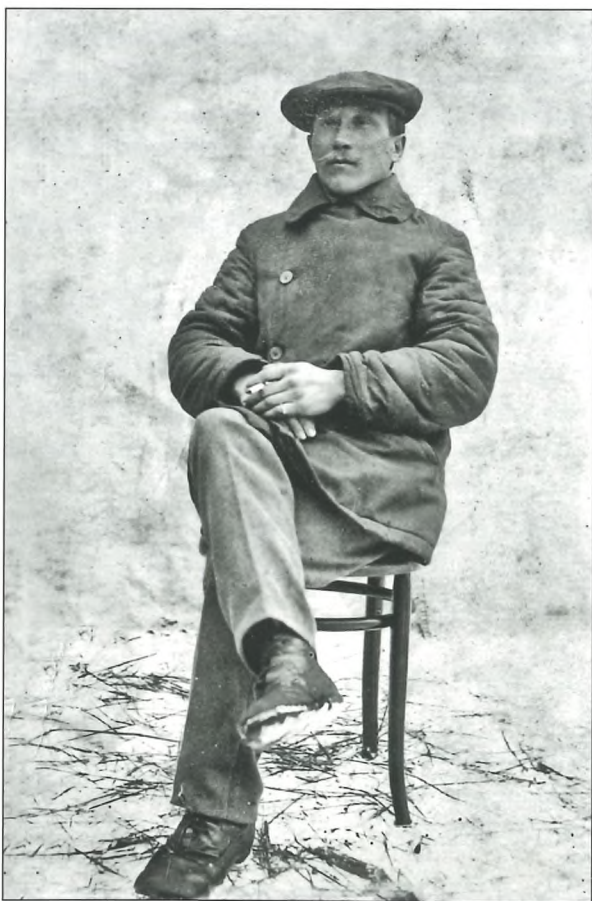
Članek je nastal po pripovedi gospe Rade Čopi

Življenje nam prinaša zanimive zgodbe. Ljudje prihajamo in odhajamo, marsikateri predmet pa ostane in s svojo prisotnostjo pripoveduje zanimive življenjske zgodbe. Ena takih se je spletla v Šempasu, kjer prebiva gospa Rada Čopi z družino. V družinski hiši hrani lesen vojaški kovček, spomin na starega očeta Mihaela Draščka, ki se je med prvo svetovno vojno kot avstro-ogrski vojak boril na ruski fronti. Kovček ga je spremljal od leta 1914, ko je odšel v vojsko, do leta 1919, ko se je vrnil domov. In kakšno zgodbo nam pripoveduje? Njegova vnukinja hrani precej predmetov, fotografij in zapisov, ki nam osvetljujejo spomin na zanimivo življenjsko pot nekdanjega vojaka.

Mihael Drašček (1889–1977), po domače Miha, se je rodil v Ozeljanu na Goriškem. Njegov oče Jožef, po poklicu kovač, se je tja priselil iz Solkana. Tudi Mihael se je pri očetu iz-

učil za kovača. Bil je naprednega mišljenja, po prepričanju revolucionar in pred prvo svetovno vojno se je udeleževal v sokolskem društvu. Bil je celo vodja sokolske vrste v Šempasu. Po njegovem pripovedovanju, ki se je ohranilo v spominu potomcev, je začetek prve svetovne vojne leta 1914 naznanilo zvonjenje zvonov iz številnih cerkva v Spodnji Vipavski dolini. Mihaela je avstro-ogrsko vojska že leta 1914 mobilizirala v 4. domobranski pehotni polk (izvirno: *k.k. Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 4*), v katerem je služil v 7. četi. S svojo enoto, opremo in standardnim vojaškim kovčkom je bil kot pehotni vojak poslan na vzhodno, rusko fronto, kjer se je boril v III. avstro-ogrskem korpusu. Med jesenskimi boji v Galiciji je bil ranjen v nogo in zajet.

Ruske oblasti so ga kot vojnega ujetnika, skupaj z njegovim kovčkom, poslale v Taškent, glavno mesto Uzbekistana, ki je bil tedaj del velikega ruskega carstva. Tudi v ujetništvu je Mihael opravljal delo kovača. Navzel se je boljševidskih idej, se udeležil revolucionarnega gibanja v Rusiji in se na strani

Mihael Drašček (1889–1977)
(vse fotografije iz družinskega arhiva)

Mihael Drašček (v sredini) fotografiran v Galiciji,
verjetno še pred odhodom v rusko ujetništvo

boljševikov boril tudi med oktobrsko revolucijo. Zajeli so ga politični in vojaški nasprotniki boljševikov, manjševiki, ki so zagovarjali bolj umirjeno različico marksizma.

Iz ujetništva ga je rešila njegova bodoča žena **Janina Elizabeta Mazurkiewicz (1889–1967)** z izgovorom, da se morata poročiti. Janina Elizabeta je bila plemiškega rodu, doma iz okolice Lublina na Poljskem. To ozemlje, sicer večinoma poseljeno s Poljaki in Judi, je bilo pred prvo svetovno vojno vključeno v carsko Rusijo. Med prvo svetovno vojno se je ruska državljanka Janina Elizabeta kot begunka znašla najprej v Moskvi, pozneje pa v notranjosti ruskega carstva, kjer sta se z Mihaelom tudi spoznala. Mihaela so na Janinino prošnjo nato manjševiki izpustili in kmalu sta se poročila. Želela sta se preseliti na Poljsko, vendar zaradi hude zime in neprevoznih cest pot v Lublin ni bila mogoča. Tako sta se kmalu po koncu prve svetovne vojne znašla v Nemčiji. Hkrati sta iskala možnosti vrnitve v Mihaelov domači Ozeljan. V kraju Hammerstein se jima je rodila hčerka Marija. Sorodniki še danes hranijo potni list na ime Janine Elizabete, poročene Drašček (v viru: *Draszek*), ki ga je dne 1. julija 1919 izdal generalni konzulat Republike nemške Avstrije (*General-konsulat der deutschösterreichischen Republik*) v Berlinu. Veljal je samo do sredine tistega meseca, lastnici pa je omogočal, da je skupaj z možem in hčerko preko Republike nemške Avstrije potovala do Gorice (*Görz*). Zanimivo je, da gre za

stari avstro-ogrski obrazec, ki je bil pretiskan s simboli nove avstrijske države. Kaotične razmere po koncu prve svetovne vojne in postavljanje novih državnih meja so jim otežili pot proti domu. Vmes so jih za nekaj tednov zadržali na Jesenicah. Doma sta se rodila še dva otroka, Janko in Stanko (Stanislav). Mihael je prevzel domačo kovačijo in jo vodil do upokojitve. Ob sebi je ves čas imel tudi svoj vojaški kovček, v katerem je hranil stare dokumente in fotografije. V prostem času se je udeleževal v raznih kulturno-prosvetnih društvih, med drugim je bil tudi predsednik Društva Zarja v Ozeljanu, dokler ga niso ukinili fašisti. Janina Elizabeta se je kmalu naučila slovensko, se popolnoma vključila v vaško okolje in je v Ozeljanu odprla manjšo trafiko. Družina si je redno dopisovala s sorodniki na Poljskem, ki so ji s pismi odgovarjali na ozemlje takratne italijanske države. Stiki so se pretrgali ob nemškem napadu na Poljsko septembra 1939.

Družino Drašček je zaznamovala tudi druga svetovna vojna, saj je bil sin Stanko leta 1944 kot partizan smrtno ranjen v domači vasi. Ob njem so Nemci zbrali vse domačine in povpraševali, ali ga kdo prepozna. Sumili so namreč, da je partizan. Starša sta ga morala zatajiti, da bi rešila vas pred maščevanjem okupatorjev. Marija in Mihael sta bila proti koncu druge svetovne vojne zaprta na goriškem gradu. Nekega večera so med zaporniki izbrali deset talcev. Ko je nemški poveljnik

Mihael Drašček (sedi skrajno desno) z bojnimi tovariši v ruskem ujetništvu

Vesela družba v ujetništvu (Mihael sedi v sredini s kitaro)

slišal, da se je Marija rodila v kraju Hammerstein, se je je usmilil, ker je bil tudi sam rojen v tem kraju, in jo vrnil nazaj med ostale zapornike.

Zaradi dogodkov med in po drugi svetovni vojni ter političnih pretresov, predvsem informbiroja, so bili stiki med družino Mazurkiewicz na Poljskem in družino Drašček v Sloveniji prekinjeni vse do leta 1972. Šele po Janinini smrti so po naključju lahko navezali stike s sorodniki na Poljskem. Ti so vse dotlej

mislili, da njihovi (izgubljeni) sorodniki še vedno živijo v Italiji. Niso namreč vedeli za ozemeljske spremembe na Primorskem po koncu druge svetovne vojne.

Sorodniki so se našli, poti so danes lažje prehodne in tudi lesen vojaški kovček v svojem miru hrani zgodbe nekih drugih časov.

Zahvaljujemo se dr. Vojku Pavlinu za transkripcijo nemškega rokopisa iz gotice.

Celovški domobranski pehotni polk št. 4 (LIR 4) v katerem je služil Mihael Drašček, je bil leta 1906 preoblikovan v gorsko enoto, odtod tudi neuradno ime polka, ki je napisano na kovčku: K.K. Gebirgs-Regiment No. 4.

DNEVNIK ANTONA KOŠUTE

Dnevniki naših dedov, ki so se v prvi svetovni vojni borili na raznih bojiščih, v zadnjih letih vse bolj vznikajo z zaprašenih polic in podstrešij. Kljub temu da so velikokrat povsem kratki, preprosti in napisani z okorno roko, vseeno predstavljajo dragocena pričevanja o času, ki je še vedno precej zavit v meglo. Takšen je tudi dnevnik Antona Košute iz Vitovelj v Vipavski dolini. Po srečnem naključju ga je odkril **Silvijo Oberdank**, dolgoletni član Društva soška fronta Nova Gorica, ki je v tem društvu vestno in zagnano izpolnjeval razne dolžnosti, predano skrbel za vzorno poslovanje in dobro počutje čla-

nov, pri tem pa venomer izžareval dobro voljo, toplino in človekoljubnost. Med drugim je neutrudno zbiral tudi narodno blago in ostaline prve svetovne vojne, kar je botrovalo tudi k odkritju tega dnevnika. Vnuk Antona Košute, Jožko Košuta, mu je ljubeznivo posodil droben, črn zvezek, v katerega je njegov ded zapisoval kratke vrstice o doživljajih v Galiciji in v ruskem ujetništvu po daljnih azijskih deželah. Silvijo Oberdank je začel s prepisovanjem in urejanjem dnevnika, ki ga je nameraval objaviti, a ga je žal prehitela smrt. Tudi zato smo začutili potrebo, da njegovo delo dokončamo in dnevnik objavimo v njegov spomin.

Anton Košuta, fotografiran leta 1949 (družinski arhiv)

Anton Košuta je bil vpoklican v vojsko takoj ob mobilizaciji leta 1914. Ker je bil nekoliko starejši (letnik 1876), je bil verjetno zaradi tega dodeljen k črnovojniški topniški enoti v 3. armadnem korpusu (*K. u. K. Landsturm Artillerie Abteilung Nr. 6 des 3. Korps*). Iz ljubljanske domobranske kasarne ga je vlak z bojnimi tovariši popeljal naravnost v Przemisl, kjer se je boril do padca tega močno utrjenega mesta, 22. marca 1915. Potem je sledilo rusko ujetništvo, ki ga je preživel daleč v srednji Aziji, v Turkmenistanu, in v južni Ukrajini, kjer je delal v veliki tovarni.

Pri urejanju dnevnikovega besedila nismo hoteli posegati v avtorjev jezik in izrazoslovje, da bi s tem ohranili duha časa in dragoceno patino preteklosti. Opravili smo samo nekaj najnujnejših pravopisnih popravkov (ločila), da bi bilo besedilo lažje razumljivo in berljivo, a nekatere manj znane in tuje izraze ter imena krajev smo pojasnili v opombah.

27. julija 1914

Dan mobilizacije. Prišli smo v Ljubljano ob 4. uri popoldne, to je dan pondelka v Landver kasarno.¹ V četrtek smo se preoblekli. Potem v nedeljo smo imeli mašo na dvorišču Landver kasarne pod milim nebom. Bilo nas je nad 8 tisoč. Pridigal nam je poslanec Šoštaršič.² Mi smo tudi prisegli. Potem drugi teden smo dobili puške in bajonete brusili in nam je bilo oznanjeno, da gremo v Galicijo. In res je bilo, na 11. avgusta

¹ Domobranska (nem. *Landwehr*) kasarna na današnji Roški cesti v Ljubljani, v kateri je bil nastanjen 27. domobranski pehotni polk (nem. *Landwehr Infanterieregiment Nr. 27*).

² Dr. Ivan Šušteršič (1863-1925), pravnik in politik. Vodja SLS in kranjski deželni glavar med prvo svetovno vojno.

ob 4. uri marširamo po mestu proti postaji. Veliko ljudi stoji ob straneh s solzami v očeh in z vpitjem z Bogom, z Bogom. Ko pridemo na postajo, se ustavimo in se začne vojaška godba in ženske podajajo šopke cvetic. Potem idemo v vagone in mašina začne brizgati in gibati proti Galiciji. Z velikim vpitjem in žalostnimi serci z Bogom, z Bogom ...

Przemijsl

V Šemijsl³ pridemo na 15. avgusta, to je na Divico Marijo ob 6. uri in pol popoldne. Dež je bil in tam čakamo, ker nam iščejo kvartir,⁴ tako da pridemo ob 11. uri v eno majhno šolo. Tam kar dol po podni, tako na gosto, da se ni bilo mogoče zasukniti. Samo da je bilo pod streho. In tam smo bili nekoliko časa, potem se preselimo v en kloster in tam smo bili do 12. septembra. Do tisti dan hodimo 7 do 8 km kopat patrije⁵ in barake delat. Na 12. septembra popoldne gremo eno uro daleč iz mesta v Festungo⁶ N. 9. 2 dni smo bili tam, potem smo bili taleni po patrijah, kjer se je že videlo ogenj rusovskih žrabnelov⁷ in grenat in so že dobro pokali kanoni. Ravno na 14. septembra zvečer sem udobil od doma, da je Marjo rojen. Z veseljem berem pismo, da je zdrav, in on in mama in usi drugi. Jest, ko preberem, tudi precej odpišem še tisto uro.

Na 25. septembra je sovražnik spuščal bombe prvokrat v mesto. Na 28. septembra je bila prepovedana mrzla voda zaradi bolezni. Prvikrat streljali na 25. in 26. septembra, ker se je sovražnik že bližal, potem pa še prviga oktobra, 7., 8. in 9. oktobra neprenehoma 72 ur.

Na 11. oktobra smo že dobili befel⁸ in pohvalo, da smo z zvestobo sovražnika premagali. Potem smo že mislili, da bomo šli proti Ljubljani v kratkem času, da bo konec vojske.

Pa ravno nasprotno, ne v Ljubljano, po dolgem času v Azijo šli, v drugi del sveta.

Potem so napadali od drugih strani. Prav huda bitka je bila na 8. in 9. decembra. Na mesto so spuščali bombe iz zrakoplovov.

Pomanjkanje živeža je bilo. Na prviga decembra smo dobili 3 mož 2 piksni, na 15. decembra pa smo začeli že konja jesti in potem vsaki dan, ker ni bilo več mesa govejega.

1915

Potem je nekoliko utihnilo do 16. februarja, to je ravno na postni ponedeljek. Po pol noči smo imeli alarm in potem streljali. Huda bitka je bila na 18. in 19. februarja ponoči. Na naš verk⁹ so prvokrat napadli 20. februarja.

20. marca

Potem smo dobili befel, da naj ima vsaki vse pripravljeno, kadar bo za apmaširat.¹⁰ Dobili smo vsaki 200 patron. Na sv. Jožefa, to je 19. marca je bila zadnja bitka. Neprenehoma streljali noč in dan. Municjon nosili zakopavat, samo da je bil uničen. Mrzlo vreme.

Torej na 22. marca ob 5. uri zjutraj zapustimo patrijo in Šemijsl. Izorožili smo se približno ob 7. uri. Tu se je videlo vse žalostno. Konje postreljene, vozove, kanone, avtomobile vse razbito po cestah.¹¹

Anton Košuta padca dolgo obleganega Przemisla ne omenja neposredno. Zato preden nadaljujemo z njegovim dnevnikom in pripovedjo o ujetništvu, naj na kratko spregovorimo o znamenitem obleganju, ki velja tudi za eno najbolj nenavadnih vseh časov, saj je ob njegovem začetku bilo branilcev več kot napadalcev in branilci so imeli več topov in streliva kot napa-

³ Przemisl, močno utrjeno gališko mesto z mogočnim trdnjavskega kompleksom.

⁴ Prenosišče, bivališče (iz nem. *Quartier*).

⁵ Pravilno partije. Enoti dodeljen odsek fronte s strelskimi jarki ali utrdbami.

⁶ Trdnjava (iz nem. *Festung*).

⁷ Šrapnel, topovska granata s tempirno glavo, polnjena s kovinskimi kroglicami. Ime je dobila po iznajditelju, angleškemu častniku Henryju Shrapnelu (1761–1842).

⁸ Povelje, ukaz (nem. *Befehl*).

⁹ Utrdba (iz nem. *Werk*).

¹⁰ Iz nem. *abmarschieren* – odkorakati, oditi, kreniti na pot, na pohod.

¹¹ Przemisl in vsa njegova posadka sta padla v ruske roke 22. marca 1915. Tako je tudi Anton Košuta stopil na dolgo pot ujetništva.

Čakanje na vkrcanje na vlak
(iz zbirke Pierpaola Russiana)

dalci. Ves trdnjavski kompleks Przemisla je sestavljalo devet večjih trdnjav, ki so bile opremljene s 33 in 35-cm topovi z električnim upravljanjem, deset manjših trdnjav, opremljenih z motoriziranimi topniškimi baterijami, in 16 betonskih poljskih utrd, povezanih s tirom, po katerem se je gibalo železniško topništvo. To največje obleganje prve svetovne vojne je 24. septembra 1914 začela ruska 3. armada pod poveljstvom generala Radka Dimitrijeva. Že 26. septembra je bil Przemisl povsem obkrožen in v obroču je ostalo 131.000 vojakov, 30.000 civilistov in 21.000 konj. Posadki trdnjave je poveljeval general pehote Hermann Kusmanek von Burgneustädten. Obleganje, ki je trajalo skupno 133 dni, je bilo med 11. oktobrom in 9. novembrom začasno prekinjeno zaradi avstro-ogrske ofenzive. Po tej prekinitvi ga je nadaljevala 11. armada pod poveljstvom generala Andreja Nikolajeviča Selivanova. Ta v nasprotju z Dimitrijevim ni ukazal čelnih napadov na utrdbe, ampak se je odločil posadko izstradati. Avstro-ogrska stran je poskušala obroč okrog Przemisla razbiti z več reševalnimi ofenzivami.

Tako je februarja 1915 general Svetožar Borojevič von Bojna v drugi reševalni ofenzivi pritiskal s 3. armado na ruske napadalne vrste, toda konec meseca je moral priznati neuspešen izid posredovanja. General Selivanov je lahko začel s sistematičnim uničevanjem utrd. Rusi so 13. marca zavzeli severne obrambne položaje. Avstro-ogrska posadka je uspevala ruski prodor na improvizirani obrambni liniji zaustaviti, dokler ni v mestu uničila vse, kar bi lahko Rusom koristilo. To bežno omenja tudi Košutin dnevnik. 19. marca je general Kusmanek ukazal še zadnji obupni poskus, izpad posadke iz trdnjave, a je ta bil odbit. Še isti dan je ukazal začetek uničevanja dokumentov in denarja ter vse vojaške in civilne opreme: topništva, vozil, streliva, telefonov, telegrafov ... Potem ko je posadki poslala vsa hrana in je zaradi močnih snežnih viharjev zmrznilo na stotine vojakov, je bil Kusmanek prisiljen 22. marca 1915 ukazati predajo mesta. V rusko ujetništvo je padlo 117.000 preživelih branilcev, med njimi tudi poveljnik Kusmanek in devet generalov. Rusi so ob tem zajeli tudi 700 težkih topov.

Kot zanimivost naj še dodamo, da je Košuta v dnevnik pripisal stavek z omembo zračne pošte: »Na 9. januarja in 11. marca sem pisal na zrakoplov *Flieger Kompagnie N° 10, Krakau*«. V obkoljenem Przemislu se je namreč razvil nov način prevoza pošte po zraku — z letali, baloni in golobi. Iz Košutinega dnevnika torej izvemo, da je za zračno pošto skrbela 10. letalska stotnija (*Fliegerkompagnie N° 10*) s sedežem v Krakovu.

Ujetništvo

Mi gremo skozi mesto na Žurovico. Tam pridemo ob 7. uri zvečer in tam prenočujemo. Drugi dan, to je na 23. marca ob 10. uri, smo šli od tam na Lipovico,¹² pa med potom sem rezal tudi konja, kjer so ob cesti mirno spali. Prav dober je bil. Iz Lipovice gremo ob 8. uri z večer in pridemo v Redivno.¹³ Zjutraj ob 5. uri, to je na 24. marca tam sem udobil kruha za denar prvokrat v eni vasi pa za srebrn denar. Za papirnat se ni udobilo. Od 1. oktobra do 24. marca nisem udobil kruha za denar. Na 25. marca smo bili v Redivnim. Mnogo nas je bilo ujetnikov tam, pa tudi rusovskih kozakov, ki so dirjali proti Šemijslu. Popoldne smo šli od tam v Krakovac.¹⁴ Smo prišli v mesto ob 11. uri. Tam smo prenočevali. Na 26. marca smo maširali proti Jarovovu.¹⁵ V tem mestu smo prenočevali. Na 27. marca zjutraj ob 8. uri smo šli od tam proti mestu

Jarov.¹⁶ Tam smo prenočevali. Pri tem mestu je eno jezero. Tam je bila huda bitka, je bilo videti podrtije.

Na 28. marca, ravno na olčno nedeljo, smo šli od tam ob 9. uri proti Limberku (Levovu).¹⁷ Tam smo prišli ob 7. uri zvečer. Za večirjo smo prenočevali po stopnicah, kjer nas je bilo toliko, da nismo mogli eden mimo drugega. Mnogo raznih narodov. Na 29. marca smo šli od tam ob 8. uri zvečer v mesto Žokva.¹⁸ Tam smo dobili drugi dan minažo¹⁹ in maširali v mesto Mostar.²⁰ Tam smo prenočevali.

Na 31. marca popoldne smo odšli proti Sokolu.²¹ Tam smo prišli ob 1 uri po polnoči. Tam prvega aprila zjutraj smo dobili minažo in popoldne smo šli na kuh.²² Ob 8. uri zvečer smo se odpeljali s tega mesta Sokol.

Potem smo se vozili zmeraj 22 dni naprej. Na dan velike sobote, to je na 3. aprila zvečer ob 7. uri smo prišli v mesto Kijov.²³ Tam smo prenočevali v vagoneh čez noč. Komej čakamo Velikonočnega jutra, da smo šli na lov živali, pa ni bilo treba nič iskati, samo biti.

To je na 4. aprila ob 3^h popoldne se odpeljemo proti mestu Kurs.²⁴ Prišli smo v ponedeljek večer ob 9. uri, to je na 5. aprila. Potem v četrtek opolnoči pridemo v mesto Persa.²⁵ Ne morem usega popisati, kako in kaj je bilo.

Potem v mesto Samara.²⁶ Na 14. aprila smo bili že v Aziji. Na 19. aprila zvečer smo prišli v mesto Tešku.²⁷ Tam je ura

¹² Žuravica in Lipovica, vasi 4 km severovzhodno oziroma 3 km severozahodno od Przemisla.

¹³ Radimno (poljsko), kraj ob reki San, 20 km severovzhodno od Przemisla. Tudi Aleksander Ličan ga v svojem vojnem dnevniku omenja kot Redivno.

¹⁴ Krakovec, ukrajinska vas na današnji poljsko-ukrajinski meji, 60 km zahodno od gališke prestolnice, Lvova.

¹⁵ Javorov (ukr. Javoriv), kraj v današnji Ukrajini, 40 km vzhodno od Lvova.

¹⁶ Starij Jar (ukr.), kraj vzhodno od Lvova.

¹⁷ Lvov (nem. Lemberg, ukr. Lviv), nekdanja prestolnica Galicije, danes kulturno in gospodarsko središče zahodne Ukrajine.

¹⁸ Žokva (ukr.), mestece 25 km severno od Lvova.

¹⁹ Menaža, vojaška hrana, obrok.

²⁰ Veliki Mosti (ukr.), kraj 50 km severno od Lvova.

²¹ Sokal, mesto ob reki Bug, 80 km severno od Lvova.

²² Popačenka iz nem. *Zug* — vlak.

²³ Kijev, prestolnica Ukrajine.

²⁴ Kursk, rusko mesto, znano po veliki tankovski bitki med nemško in sovjetsko vojsko v drugi svetovni vojni.

²⁵ Verjetno Penza, mesto v srednjem delu evropske Rusije.

²⁶ Veliko mesto na reki Volgi. V letih 1935–1991 se je po ruskem revolucionarju imenovalo Kujbišev.

²⁷ Neznano mesto, morda Taškent.

Postanek na postaji (iz zbirke Aleša Senice)

11 in pol, pri nas pa 9. To je časovna razlika. Kjer smo ostali, je mesto Merf.²⁸ Prišli smo opoldne 22. aprila. V veliki vročini. Vročine je bilo kakšen dan do 60 gradov.

Atres v Aziji:

Merf, Rote 28, Trankaspien, Azija Rusland²⁹

Telegrafiral sem 8. maja. Prejel odgovor na 23. maja, to je ravno Vinkoštno nedeljo. Pisal pozdrave, dostikrat sam ne vem koliko. V tem mestu smo se znašli izmed vsih narodov avstrijskih, Nemci, Madžari, Čehi, Srbi, Hrvati, Polaki, Rusini, Rumuni, Taljani in nas Slovencev prav malo. Kam so prišli, smo se pogovarjali. V tem mestu se nahaja turški narod večina. Vsak ima kakšno majhno kupčijo. Delati se prav malo kakšnega vidi. Še tisti jaha na delo na konji ali osli ob 8. ali 9. uri z tako motiko, meter in pol na dolgem nasajena, kjer jaha ogrebat svoj pridelek povolu ta pridelek. Vrblje topola divja se vidi samo okoli mesta, koder zamorejo napeljati vodo iz reke. Druzega se ne vidi kakor po tleh 15 cm debel prah, kakšnega Turčina s širokimi hlačami do kolen. Kamele, osle, ki kričijo i-a. Turkinje se ne vidi, kjer ona koraka počasi po mestu

zakrita, ker malo vidi. Poslopji samo z blata, 2 m visoko. Bogati bolj pa z cegla, kamna se ne vidi.

Nekoliko med potom iz Merfa na 6. julija zjutraj ob 9. uri. Pri nas je ura 6. Prvo mesto je Čurčev.³⁰ Pri tem mestu teče reka Buharija. Most je dolg 2300 metrov. Most stoji na 4 stolih.

Potem pridemo v mesto Taškent.³¹ Mesto šteje nad 30.000 ljudi.

Vozili smo se od 6. do 12. julija zvečer po sami puščavi. Vidi se samo planjave peska, kakor da bil sneg se z vetrom suče, da ni sonca videti po nekaterih krajih. Velike črede ovac in pastirji na konjih ali kamelah z velikimi psi okoli črede.

Na 13. julija jutro zagledamo že boljše. Kar se daleč vidi, samo žito in seno, vidi se neke živali, kamele in sploh vsega. Kar smo se vozili in hodili po Rusiji in Aziji, same planjave brez konca, nikjer se ne vidi nič gorovja.

Na 14. julija zjutraj privozimo v mesto Samara. Pri tem mestu smo šli čez reko Olgo.³² Most je dolg 1300 metrov. Ta reka teče v Črno morje.³³

²⁸ Merv, starodavno mesto v Turkmenistanu, nedaleč od meje z Iranom. Danes nosi ime Mari. V srednjem veku največje mesto na svetu. Pod zaščito UNESCO.

²⁹ Naslov Antona Košute v Mervu.

³⁰ Čardžev, turkmenistansko mesto ob reki Amudarji, 220 km severovzhodno od Merva.

³¹ Glavno mesto Uzbekistana.

³² Volga, veletok v srednji Rusiji, najdaljša evropska reka.

³³ Napačna navedba avtorja: Volga se izliva v Kaspijsko jezero.

Anton Košuta z ženo, fotografiran pred družinsko hišo v Vitovljah (družinski arhiv)

Potem od 14. do 17. julija samo žito in planjave. Tam pridemo v Harkov,³⁴ to je mesto, ob 8. uri zjutraj. Tam smo se vsi shajali iz Azije, tam je transport, tam smo bili vsi na visti pri zdravniku, ali smo zdravi za delo. Tam smo bili domači prijatli ločeni, kjer nismo bili vsi zdravi za v rudokop. Bandel iz Skril, Tone Besednjak iz Brje so bili zdravi. Ceno Kosovel je šel v špital. Potem ne vemo eden od drugega. Jest sem ostal sam. Med najbližni so bili Krajnci in 2 Štajerca. Smo si bili prijatli popolnoma kakor z domačimi. Ostalo nas je okoli 25 mož Slovencev in gremo še enkrat na visto h drugemu zdravniku. Nas je napravil za dobrih, da moremo rabotat.³⁵

Potem se odpeljemo iz mesta Harkov na 28. julija ob 8. uri zvečer, drugi dan pridemo v mesto Lazarov. Seni Planikovo. Na 30. julija se pripeljemo ob 3. uri zjutraj v Jekater. Gub., Zaporožje³⁶– Kamenskoe, Dnjeprovski Zavod, kjer smo obstali. Tam je velika fabrika, teče reka Dnjepr. Ljudi dela v fabriki nad 16 tisoč.

Dan prvega avgusta ob 6. uri zvečer smo šli v fabriko delat do 6^h v jutro. To je bilo nekoliko časa po tem. Ne morem popisati vse, kako je bilo.

Košuta je v svoj dnevnik zapisal, da je 4. januarja 1916 šel v »špital« in v njem ostal 8 dni. V nadaljevanju pa je zgolj, vendar redno zapisoval, koliko delovnih dni je v tovarni mesečno opravil in koliko je zaslužil. V marcu 1918 je s temi zapiski prenehal, toda namesto tega je nanizal številna mesta in kraje med Zaporožjem in Dunajem (2700 km), po katerih je s svojimi tovariši potoval. Očitno se je vračal iz ujetništva domov. Verjetno mu je bila sreča naklonjena in je bil vključen v kontingent zamenjave vojnih ujetnikov med Rusijo in Avstro-Ogrsko. Iz Zaporožja so krenili na pot 6. marca in se vozili do Znamenke (ukr. Znamjanka), od koder so se preko Zlatopola peš napotili do Špole, kjer so stopili na vlak. Vozili so se preko Kristinovke (ukr. Kristinivka) v Tarnopol (ukr. Ternopil), kamor so se pripeljali 18. 3. Od tu so preko Lvova, kjer so prenočevali v vagonih, dne 20. 3. prispeli v Žolkiew (ukr. Žovkva), kraj 25 km severno od Lvova. Žolkiew so zapustili 12. 4. popoldne in bili 13. 4. v Przemislu, od koder pa so se preko Rzeszowa in Krakova vozili do Dunaja, kamor so srečno prispeli 15. 4. Z Dunaja so nadaljevali pot 16. 4. ob 10³⁰, verjetno proti domovini.

Potem Anton Košuta svoje zapisovanje poti domov konča in žal ne vemo, kaj se je potlej z njim dogajalo. Na koncu dnevnika je še zapisal nekaj naslovov soborcev, pa tudi (ruskih) sodelavcev. Toda prav gotovo je imel v primerjavi z mnogimi drugimi vojaki vražjo srečo, da se je sploh vrnil domov.

Uredila Simon Kovačič in Vinko Avsenak

³⁴ Mesto v severovzhodni Ukrajini, drugo največje ukrajinsko mesto (ukr. Harkiv).

³⁵ Delati (rusko).

³⁶ Mesto Zaporožje v južni Ukrajini (ukr. Zaporizžja), nekdanje središče kozakov. Mesto je bilo nekdanje v Jekaterinoslavski guberniji. Košuta je torej delal v tovarni Dnjeprovski Zavod, ki je bila verjetno velika livarna. Košuta naj bi delal v modelarni, saj v zapiskih omenja "modelno oddelenje".

VINKO VRHUNEC (1895–1981)

Vinko Avsenak

Častniki v bosansko-hercegovskih enotah so bili v največji meri nemškega porekla, a v njih so služili tudi mnogi častniki drugih narodov monarhije, predvsem Madžari, Čehi, Hrvati in Slovenci, medtem ko je bilo malo častnikov iz domačih, bosanskih logov, še posebej muslimanske veroizpovedi. Službeni jezik je bil vedno nemščina, toda preden so poveljujoči častniki zasedli svoja mesta, so morali pred komisijo dokazati znanje jezika, katerega je govorila večina vojakov v polku. Ta izpit je bil baje kar zahteven. Verjetno je tudi zaradi sorodnosti jezikov služilo v bosansko-hercegovskih polkih precej slovenskih častnikov. Eden med njimi je bil tudi Vinko Vrhunec, ki je kot rezervni poročnik služil v 2. bosansko-hercegovskem polku z nabornim sedežem v Banja Luki.

Vinko Vrhunec se je rodil 2. julija 1895 v Ljubljani. Oče Simon in mati Marija, rojena Fortič, sta v Ljubljano prišla iz Železnikov. Imela sta sedem otrok, od katerih je bil Vinko najstarejši. Svojo mladost je preživel za Bežigradom. Maturo na ljubljanski klasični gimnaziji je opravil z odliko in zato se je odločil, da bo z lastnimi močmi nadaljeval študij na Dunaju. Ko se je odpravil v cesarsko mesto, ni imel denarja za vlak in oblačila. Mati mu je po daljši štednji kupila čevlje, Vinko

pa je stopil na pot peš in vrgel čevlje čez ramo, da bi jih na Dunaj prinesel cele. Toda že v Celju se je zaposlil kot delavec na železnici, da je zaslužil za vozovnico do Dunaja. Vpisal se je na pravno fakulteto, a vmes inštruiral, tako da je po nekaj mesecih že poslal prvo denarno pomoč družini. Še preden je študij dokončal, je izbruhnila svetovna vojna. Bil je vpoklican in po končani šoli za rezervne častnike (po vsej verjetnosti v Lebringu) se je kot rezervni poročnik v 2. bosansko-hercegovskem polku najprej znašel na soški fronti. Vsakozi ga je prevevala zavest, da tam brani slovenstvo proti zakletemu dednemu sovražniku. In kako zaklet je ta sovražnik bil, so pokazala leta kmalu po vojni.

Vinko Vrhunec je prišel na soško fronto 24. 9. 1915. Od tega dne se je do 14. 5. 1916 kot poveljnik pehotne čete v IV. bataljonu bosanskega polka najprej boril na zloglasnem Šmihelu (danes Debela Griža, ital. San Michele), znanem po zagrizenih bojih, potem pa se je s svojo enoto odpravil na Južno Tirolsko, v Lavarone. 14. 5. 1916 je tam zbolel za pljučnico. Bolezen mu je torej preprečila, da bi se udeležil znamenitega obleganja in zavzetja Melette, saj so ga namesto tega poslali na dolgo-trajno zdravljenje v bolnišnicah v Innsbrucku, Čeških Bude-

Skupina v šoli za rezervne častnike. Vinko Vrhunec stoji kot tretji od leve v zadnji vrsti.
(iz zapuščine Vinka Vrhunca)

Rezervni poročnik Vinko Vrhunec

jovicah, Zagrebu in Rogaški Slatini. Po končanem zdravljenju je bil od 1. do 14. 1. 1917 še na dopustu. Dokumenti Vojnega arhiva na Dunaju¹ pričajo, da je bil trdnega značaja, zelo ambiciozen, povsem primeren za poveljnika čete, zanesljiv, predan dolžnostim, hraber, telesno vzdržljiv in da je v težkih trenutkih znal obdržati hladno kri.

Od 29. 1. do 6. 5. 1917 je bil kot poveljnik strojnične čete v IV. bataljonu 2. bosansko-hercegovskega polka (od 1. 2. do 22. 2. 1917 tudi kot poveljnik strojnične stotnije) na položajih na Colombaru nad Asiagom (Sedem občin – *Sette Comuni*). Potem se je od 1. 3. do 26. 3. 1917 udeležil jurišnega tečaja III. korpusa v kraju Tenna med jezeroma Levico in Caldonazzo na Južnem Tirolskem. V Tenni so usposobili primerno zemljišče za učenje napadov z jurišanjem, pri čemer so udeleženci naskakovali nekakšno naravno trdnjavo.

Za to obdobje arhivski dokumenti potrjujejo, da je bil Vinko Vrhunec mirnega, resnega značaja, priden in zelo primeren za poveljnika strojnične čete. Dokument še omenja, da je svojo

Vinko Vrhunec s svojimi Bosanci, strojnično skupino, v Lebringu. Rezervni poročnik Vinko Vrhunec stoji na sredini s pokrčeno desno roko. (iz zapuščine Vinka Vrhunca)

¹ Ob tej priliki se lepo zahvaljujem g. dr. Jožetu Jerku, ki mi je v Vojnem arhivu na Dunaju preskrbel ustrezne dokumente o poročniku Vinku Vrhuncu.

četo držal v redu in disciplini, da je bil njegov vpliv na podrejene vzoren, da je bil zagnan, marljiv in da je bil njegov nastop vedno korekten. Podpisala sta ga poveljnik strojnične stotnije v IV. bataljonu, nadporočnik Wilhelm Waller in poveljnik IV. bataljona, podpolkovnik Carl de Bizzaro.

Žal ne obstajajo arhivski dokumenti o udeležbi Vinka Vrhunca v preboju pri Kobaridu, toda po pripovedovanju sina Marka² in po več fotografijah, posnetih v Zgornjem Posočju (Kluže, vas Soča, Javoršček), ki so se našle v njegovi zapuščini, lahko upravičeno sklepamo, da je temu bilo tako. Potemtakem je skoraj povsem zanesljivo, da je Vinko Vrhunec s svojo strojnično četo IV. bataljona, kateremu je poveljeval podpolkovnik Bizzaro, sodeloval pri zavzetju vrha Krna. Ohranila se je korespondenca, ki priča, da se je po vojni kot popotnik rad vračal v Zgornje Posočje, da je tam obujal spomine na bojne čase. Ohranile so se tudi fotografije s furlanske nižine, iz Belluna in doline reke Brente (Valsugana), kjer je njegov polk med vojno tudi dejansko bil. Po pripovedovanju domačih je Vinko Vrhunec zbolel za tifusom in je konec vojne dočkal v bolnišnici. Vinko Vrhunec je bil za svoje vestno in vneto služenje trikrat odlikovan. Najprej je v aprilu 1917 prejel Karlov križec, potem pa kar dvakrat (avgusta 1917 in februarja 1918) odlikovanje *Signum laudis* – medaljo za vojaške zasluge z meči. O teh odlikovanjih je takrat poročal tudi časopis *Slovenec*.

Častniki na jurišnem tečaju v Tenni. Častnik v sredi s fesom je večkrat odlikovani stotnik Sigmund Gandini. (iz zapuščine Vinka Vrhunca)

Osnovni predmet revije *Na fronti* je zgodovina prve svetovne vojne, soške fronte še posebej, toda vseeno bomo na kratko spregovorili o povojnem življenju Vinka Vrhunca, saj je to zelo zanimivo in bi si zaslužilo podrobno poglabitev s kakšno drugo izdajo. Po vojni se je Vinko Vrhunec vrnil na Dunaj in diplomiral na pravni fakulteti. Poročil se je z Božo Kukla, s katero se je naselil v Ljubljani, kjer so se jima rodili trije otroci: Božena, Lenka in Marko.

Najprej se je zaposlil kot trgovski pomočnik in končal trgovsko akademijo v Zagrebu. Poleg nemščine se je naučil še srbohrvaščine, francoščine, angleščine in italijanščine. Kot zaveden Slovenec je podpiral vključitev Slovencev v jugoslovansko kraljevino in bil vse življenje prepričan, da Slovenija spada v slovansko skupnost in da so ji v takratnih političnih razmerah le tako zagotovljeni pogoji za obstoj in vsestranski napredek. Tako ga je pot zanesla v Beograd, kjer je z družino živel do leta 1930. Kot ekonomist se je zaposlil pri Trboveljski premogokopni družbi (TPD), ki je bila takrat eno največjih industrijskih podjetij na Slovenskem, in kmalu postal šef njenega beograjskega predstavništva. TPD je bila v tuji lasti, in ko je sklenila, da mora biti eden od direktorjev družbe Slovenec, je izbrala Vinka Vrhunca za komercialnega direktorja. Zato se je leta 1930 vrnil v Ljubljano.

Proti koncu tridesetih let se je Vinko Vrhunec začel ukvarjati tudi s politiko. Kot liberalec in nacionalist se je včlanil v Jugoslovansko nacionalno stranko in deloval v konzorciju Jutro. Postal je tudi predsednik rezervnih častnikov Dravske banovine, kot predsednik društva za ceste pa je dosegel, da je bil na Gorenjskem zgrajena prva betonska cesta v Jugoslaviji.

Po projektu arhitekta Vladimirja Mušiča je na Barjanski cesti 3 (nekdanj Gorupova in kasneje Kardeljeva) zgradil znamenito vilo, v katero se je petčlanska družina vselila leta 1933. Vila je ena od arhitektonskih posebnosti Ljubljane. Streha je bila pokrita z bakrom, na vrtu je bil osemmetrski bazen in izviren rimski vodnjak, na njegovem robu pa je bilo zgrajeno betonsko zaklonišče. Pročelje vile je s štirimi freskami, ki predstavljajo štiri letne čase, okrasil znani slovenski impresionistični slikar Matej Sternen.

Vila je med drugo svetovno vojno doživljala številne prestrese

² Dr. Marko Vrhunec, rojen leta 1922 v Ljubljani, politik, diplomat, profesor in publicist. V NOB je bil major in politkomisar Ljubljanske brigade. Po vojni se je ukvarjal z ekonomsko diplomacijo, v letih 1967–1973 pa je bil šef kabineta maršala Tita. O njem je napisal dve knjigi: *Šest let s Titom* (2001) in *Josip Broz Tito* (2012). Potem v raznih diplomatskih službah in profesor na FSPN v Ljubljani.

in preiskave. Kaj vse bi njeni zidovi povedali, če bi znali govoriti? Prav gotovo bi o dogajanju v njej lahko posneli zanimiv, napet in spektakularen film. Menimo, da velja nekatere dogodke na kratko povzeti tudi na tem mestu.

Razpad in okupacija Jugoslavije ter izguba narodne svobode v aprilu 1941 je vso družino globoko prizadela. Čutila se je ponižana in nemočna, njihovo brezskrbno življenje se je spremenilo v negotovost. V juniju 1941 so Italijani del vile zasegli za osebno rezidenco generala Taddea Orlanda,³ poveljnika 21. pehotne divizije *Granatieri di Sardegna*, samo poveljstvo

divizije pa se je nahajalo v bližnji Kazini. Orlando je seveda dodobra spremenil hišni red in življenje Vrhunčevih. Družina je prebivala v nadstropju, on pa v pritličju in kleti. Ker so Vrhunčevi redno poslušali londonski radio, kar so Italijani strogo prepovedali, je moral med poslušanjem nekdo stražiti. Vinko Vrhunec se je takoj ob okupaciji vključil v Osvobodilno fronto, a ko je zavrnil članstvo v Natlačenovem svetu, si je s tem že nakopal prve težave. Ko so italijanski karabinjerji zasačili sina Marka pri pisanju črke V, znaka zmage, na betonski steber na Aškerčevi ulici in ga zaprli, se je general iz užaljenosti odselil.

Bovška kotlina, posneta z Javorščka. Spodaj sotočje Koritnice in Soče z Ravelnikom, zgoraj Rombon, levo pa Bovec. (iz zapuščine Vinka Vrhunca)

³ Taddeo Orlando, poročnik v italijansko turški vojni 1911–1912. V prvi svetovni vojni topniški častnik, v drugi poveljnik 21. pehotne divizije, XXXI. korpusa in potem XX. korpusa v Tuniziji. Po kapitulaciji Italije vojni minister.

Oktobra 1941 se je Vinko Vrhunec pod izgovorom, da gre urejati zadeve Trboveljske premogokopne družbe, napotil v Švico. Na pot se je podal tudi po dogovoru s političnimi prijatelji iz bivše nacionalne stranke, da bi tudi zanje uredil razne zadeve. Ta politična skupina ni sodelovala z OF, marveč je zagovarjala politiko čakanja in lojalnosti do okupatorja. Vinko Vrhunec naj bi se v Švici, na jugoslovanskem veleposlaništvu, povezal z londonsko vlado in jo obvestil o vse večjem terorju treh okupatorjev nad Slovenci. Zato se je z Marjanom Tepino,⁴ sodelavcem OF, dogovoril, da bo v Švico odnesel nekaj političnih dokumentov OF. Najpomembnejši med njimi je bil memorandum o slovenskih narodnih mejah, ki je strokovno prikazoval, kje živijo Slovenci in kje bi morale biti meje svobodne slovenske države. Tepina in sodelavci so mu s posebno tehniko skrili dokumente v platnice mape, mikro posnetke pa v pete njegovih čevljev. Na žalost je bilo osebje na jugoslovanskem veleposlaništvu v Bernu že razdeljeno in del je že deloval v korist okupatorjev. Ko se je Vinko Vrhunec pripeljal na železniško postajo v Ljubljano, so ga Italijani vpricho družine privedli z vlaka vkljenjenega v verige in ga odpeljali v ljubljanske zapore. Najprej je bil enajst mesecev zaprt v samici v Kopru, potem pa so ga odpeljali v Rim pred posebno fašistično sodišče za zaščito države. Grozila mu je smrtna kazen. Toda spretni odvetnik je z ogromno vsoto denarja, ki ga je družina zbrala in si ga izposodila še pri prijateljih in znancih, podkupil predsednika sodišča, ki je ta denar potreboval za svojo ljubico. Vinko Vrhunec je bil 9. decembra 1942 obsojen na trideset let ječe z zaplembo premoženja. Iz Rima so ga prepeljali na otok Elbo, kjer si je delil celico z zloglasnim slovenskim roparjem Tonetom Hacetom. Fašistični režim je pogosto obsojene intelektualce dodatno poniževal še s tem, da jih je zapiral v celice skupaj z navadnimi kriminalci. Toda Hace se je tu pokazal v drugačni luči. Prosil je Vinka, da ga uči matematike in drugih predmetov. Kasneje mu je izrazil obžalovanje, da se nista že prej srečala, ker bi potem on verjetno ne postal ropar. Na Elbi se je Vinko srečal tudi

s primorskim intelektualcem in književnikom Lavom Čermeljem, ki je bil na drugem tržaškem procesu najprej obsojen na smrtno kazen, potem pa tik pred usmrtno pomiloščen na dosmrtno ječo. Kasneje so Vinka premestili v Castelfranco v Kampaniji, od koder je po kapitulaciji Italije preko Barija odšel v partizane.

Medtem so v vili organizirali odbor OF, a nihče med člani ni bil komunist. Kmalu se je pokazala potreba po primernem hišnem skrivališču-bunkerju, v katerem bi bilo mogoče tudi prebivati. Izredna organiziranost in stroga konspirativnost sta zagotovo prispevali k temu, da je hišni odbor OF deloval nemoteno in da kljub triindvajsetim italijanskim, belogardističnim in kasneje še nemškimi preiskavam bunkerja in ilegalcev v njem niso nikoli odkrili.

V januarju 1943 se je v vilo preselil poveljnik italijanskega XI. armadnega korpusa, general Gastone Gambara.⁵ Kljub njegovi prisotnosti je delovanje v hiši normalno potekalo. Gambara se je celo družil s člani družine in jih vabil na pogovore, na katerih so govorili tudi o OF in partizanih. Tako so Vrhunčevi od njega izvedeli tudi mnoge pomembne podatke, ki so jih potem prenašali partizanom. Gambara je nekega dne pobaral Marka po novih slovenskih mejah, kakršne je zahteval memorandum OF. Ker je vztrajal, mu jih je Marko pojasnil. To je generala tako razkačilo, da je postal ves rdeč v obraz. Zato mu je Marko prinesel knjigo G. Mazzinija, "Dolžnosti človeka" in odprl stran, na kateri je italijanski ideolog zapisal, da imajo Italijani pravico do meje, do katere se govori italijanski jezik, toda preko nje ne smejo stopati. Gambara je ostal brez besed in samo rekel, da mora to knjigo nabaviti. Očitno je na njegovo popustljivo obnašanje vplival zasuk vojne sreče, kajti takrat je bil zmagovalec vojne že na vidiku.

General Gambara se je aprila 1943 mudil v Rimu, kjer je Mussoliniju poročal o stanju v Sloveniji. Ko se je vrnil, je Vrhunčevim povedal, da mu je Mussolini rekel, da je obveščen, da stanuje v zaplenjeni hiši slovenskega obsojenega nacionalista in da v njej še vedno prebivajo njegovi svojci, ki so znani komunisti.

⁴ Marjan Tepina, arhitekt in politik. V času študija učenec Jožeta Plečnika. V letih 1961–1967 predsednik Mestnega sveta Ljubljane (danes funkcija župana). Kasneje direktor urbanističnega instituta Slovenije. Soprog Lenke Vrhunec, umrle v partizanih.

⁵ Gastone Gambara, ital. general in veleposlanik (1890–1962). Stotnik v prvi svetovni vojni, leta 1937 polkovnik v Etiopiji, v španski vojni v korpusu prostovoljcev na strani generala Franca, v drugi svetovni vojni v Afriki in v Sloveniji kot poveljnik XI. korpusa. Po kapitulaciji Italije vodja generalštaba Mussolinijeve salojske republike.

Poročna slika Vinka Vrhunca in Bože Kukla
(iz zapuščine Vinka Vrhunca)

Zahteval je, da to družino takoj izselijo iz hiše. Preden so Vrhunčevi vilo zapustili, so poskrili ves arhiv in literaturo Osvobodilne fronte, ki so jo zbrali med dveletnim delovanjem. Del arhiva je bil skrit v omari v jedilnici generala Gambare in se je ohranil. Marko in Lenka sta kmalu odšla v partizane, od koder se Lenka, mati dveh otrok, ni nikoli vrnila. 5. maja 1945 so jo na pohodu proti Ljubljani našli mrtvo na njivi na Ravni gori. Kljub sodnemu procesu se ni nikoli odkrilo, ali je šlo za umor ali se je ustrelila sama. Njuno mater Božo, Vinkovo soprogo, so domobranci aretirali, čeprav ni delovala v NOB, in jo še bolno predali Nemcem, ki so jo odpeljali v koncentracijsko taborišče Rawensbrück, kjer je preživela tifus, a je umrla v juliju 1945. Vinko Vrhunec je umrl 28. decembra 1981 v Ljubljani.

Po italijanski kapitulaciji septembra 1943 in po nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine se je v vilo vselil general Erwin Rösener, poveljnik esesovskega *Oberabschnitt Alpenland*, v katerega je spadala tudi Slovenija. Ta je dal vrtni bazen preurediti v še eno zaklonišče in je v vili prebival vse do konca vojne. Partizani oziroma nova oblast so vilo zasegli in jo uporabljali za namestitev visokih gostov v okviru državnega protokola, Vinka Vrhunca, ki je bil kritičen do nove oblasti, pa so spet zaprli. Po izpustitvi so ga hoteli prepričati, da bi vilo prodal, a ker je to zavrnil, so jo nacionalizirali. Vanjo so se nato vselili razni državni organi. Po končani denacionalizaciji, ki je trajala sedem let, so Vrhunčevi vilo leta 2000 prodali znanemu odvetniku Miru Senici.

GENERAL RUDOLF MAISTER

Tomaž Kladnik

Na osnovu svega napred izloženog i čl. 95. Zakona o Gl. Kontroli, kao i čl. 118., 121., 275., 300., 301., 338. in 339. Zakona o ustrojstvu vojske od 9. avgusta 1923 godine, rešavam, da se g. Rudolfu F. Majsteru, divizijskom đeneralu u penziji, izdaje iz državne kase na ime penzije /45.600/ četrdeset pet hiljada šest stotina dinara, na godinu. Penzija se mu ima računati i izdavati od 1. novembra 1923. godine. Tako se je glasil sklep v odločbi Ministrstva vojske in mornarice Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev z dne 24. januarja 1924, s katerim je bilo divizijskemu generalu v pokoju, Rudolfu Maistru, na njegovo prošnjo določena letna pokojnina v znesku 45.600 dinarjev. Bila je povsem enaka njegovi zadnji plači, ki je znašala po položaju 42.000 din in za stroške stanarine še dodatnih 3.600 din. Maister je tako v vojski Kraljevine SHS kot general služboval le tri leta, dva meseca in petnajst dni in to vse od sklepa o sprejemu v »našo vojsko« št. 124981 z dne 28. novembra 1919 kraljevega namestnika Aleksandra do ukaza o njegovi upokojitvi št. 37720 z dne 2. oktobra 1923. Skupaj je od 18. avgusta 1894, ko je na Dunaju končal kadetško šolo ter stopil v Avstro-ogrsko vojsko, imel priznanih 35 let in 19 dni vojaške službe, od tega 28 let in 19 dni efektivne službe, vojna leta od 1914 do 1920 pa so se mu štela dvojno.

Rudolf Maister se je rodil 29. marca 1874 v Kamniku. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Kranju, šesti razred končal v Ljubljani in nato vstopil v kadetsko šolo na Dunaju, iz katere je bil leta 1894 prerezporejen v domobranski pehotni polk v Ljubljani, bil 1. novembra 1895 povišan v poročnika in nato služboval še v Celovcu, Przemyslu, Celju in Mariboru. Že kot dijak je začel pisati pesmi in jih nato kot nadporočnik pod psevdonimom Vojanov izdal v zbirki lirike. Njegov prijateljski krog so tvorili predvsem pesniki, pisatelji in znanstveniki: Cankar, Kette, Murn, Milčinski, Tavčar, Govekar, Aškerc in drugi. Ketteja je pogosto obiskoval in ga tudi gmotno podpiral, ko pa je le ta umrl, je dejal, da mu je umrl najljubši tovariš. Prav tako je osebno prijateljeval z Gregorčičem. Ko ga je ta leta 1906 obiskal v Ljubljani, ga je Maister počastil s steklenico vipavskega vina letnika 1834. Maister se je gibal izključno samo v slovenski meščanski družbi in se tudi v vojski družil samo s slovenskimi ali slovanskimi častniki ter bojkotiral vse nemške javne prireditve, tudi tiste v častniškem Kasinu. Ta njegova ognjevit narodna zavest je bila tudi vzrok za njegovo premestitev v Celovec, kjer pa si je poiskal družbo slovenskih rodoljubov in kaj kmalu v nemških

General Rudolf Maister - Vojanov (1874-1934)

krogih Celovca postal tako osovražen kot prej v Ljubljani. Ko se je nekoč po veselo preživetem večeru s tovariši napotil še v kavarno na Glavnem trgu, v kateri so bili tudi nemški visokošolci, so ti začeli Maistra izzivati. Prišlo je do »mučnega medsebojnega incidenta«, na kar je vmes posegla še mestna policija in dogodek prijavila mestnemu polkovnemu poveljstvu. Maistra so disciplinsko premestili nazaj v Ljubljano, kjer se je poročil z Marico, hčerko edinko zdravnika dr. Stergarja, sanitetnega šefa deželne vlade v Ljubljani.

Leta 1906 so ga kazensko premestili v Przemysl v Galiciji, v neke vrste avstro-ogrsko Sibirijo, ki pa jo je predvsem zaradi ostrega podnebja slabo prenašal in hudo zbolel za tuberkulozo. S pomočjo tasta je odšel na zdravljenje v takrat svetovno znano zdravilišče in okrevališče Heluan v Egiptu, kjer je preživel poldrugo leto. Sicer je ozdravel, toda ostal je trajno nesposoben za vojaško službo v enotah in je bil zato

premeščen v 26. črnovojniško okrajno poveljstvo (*Landsturm Bezirkskomando*) v Mariboru oziroma v njegovo izpostavo v Celju. Ob mobilizaciji avgusta 1914 je bil premeščen na poveljstvo v Mariboru in je 1. novembra 1916 ob povišanju v majorja postal poveljnik tega poveljstva.

Maister je tudi na novem položaju redno zahajal v Narodni dom in bil tako »kost v grlu« nemškimi nacionalističnim krogom v Mariboru, ki so ga redno ovajali njegovemu nadrejenemu generalu Martinyju v Gradcu. Maja 1917 je general Martiny na osnovi inscenirane ovadbe, ki je prišla iz Maribora, pripotoval skupaj s preiskovalnim častnikom v Maribor in Maistra obtožil »protekcioniistične zlorabe zapovedniške oblasti«, ker da je »samovoljno tolmačil in zlonamerno uporabljal predpise v pogledu ocene frontne sposobnosti vojaških obveznikov«. Maister je bil zato začasno premeščen v črnovojniško poveljstvo št. 3 v Gradcu. Preiskavo pri divizijskem sodišču je vodil Nemec dr. Glockner, sodnik višjega sodišča na Dunaju, ki ga je Maister ocenil za »zelo sposobnega, inteligentnega in pravičnega preiskovalnega sodnika«. Na glavni obravnavi se je Maister zagovarjal sam in bil zaradi pomanjkanja dokazov soglasno oproščen vsake krivde. Vendar general Martiny kljub temu ni popustil in je sklical častniško častno razsodišče, pred katerim je Maistra obtožil, da je »oskrnil častniško čast, ker je kot častnik v uniformi obiskoval zanj neprimerne lokale, kakršen je bil Narodni dom, kjer se je družil s srbo-filsko usmerjenimi elementi«. Kljub soglasni oprostitvi krivde ga nadrejeni niso hoteli premestiti nazaj v Maribor, tako da je Maister to dosegel šele po posredovanju dr. Korošca pri cesarju Karlu. Po ponovnem prihodu v Maribor je Maister ostal v stalni povezavi z dr. Korošcem in dr. Žerjavom, predsednikom in tajnikom jugoslovanskega parlamentarnega kluba in bil tako redno obveščen o vseh notranjih in zunanjepolitičnih dogodkih, o stanju na frontah ter krhanju moči avstrijske vojske in državnoupravne oblasti, do katerega je prihajalo predvsem zaradi velikega pomanjkanja prehrane za vojsko in civilno prebivalstvo. Maister in njegovi politični prijatelji, dr. Rosina, dr. Vrstovšek in drugi, so tako že sredi avgusta 1918 predvidevali že v naslednjih treh mesecih neizbežno razsulo monarhije. Dan slovesne razglasitve je Država SHS dočakala na slovenskem ozemlju brez svojih oboroženih sil. Odpoved pokorščine cesarju, ki jo je skupina slovenskih častnikov izrazila ob razglasitvi države v Ljubljani, je imela sicer velik simbolni, a majhen praktični pomen. Načrti, še manj pa ukrepi slovenskih

političnih sil, ki so vodile osamosvojitve slovenskega naroda, niso bili na vojaškem področju glede nacionalne osamosvojitve natančno izoblikovani, saj so jih omejevale razmere, v katerih je država nastajala. Prebivalstvo in območje nove države sta bila do dneva osamosvojitve, 29. oktobra, v okviru Avstro-Ogrske, ki je na tem ozemlju še izvajala popolno suvereno oblast. Lastne oborožene sile se zaradi upanja v načelo proste nacionalne samoodločbe, ki ga je razglasil ameriški predsednik Wilson, niti niso zdele tako pomembne. Poleg tega je bila osamosvojitve južnih Slovanov pod delnim vplivom protivojne propagande, ki jo je slovenska politika vodila od leta 1917, učinkovala pa je skupaj s splošno naveličanostjo vojakov v petem letu vojne. Slovenski polki in ostale vojaške enote, v katerih so imeli slovenski vojaki večino in na katere je računalo tudi osamosvojitveno gibanje, so bili na frontah ali nameščeni zunaj slovenskega ozemlja. Zahteve nacionalnih predstavnikov, da avstrijska vlada nacionalne polke odpokliče s front, je le-ta vztrajno zavračala in šele 31. oktobra dovolila, da se častniki na lastno željo lahko podredijo narodnim svetom. Najbolj daljnosežno in tudi najpomembnejše je bilo delovanje slovenskih častnikov v nacionalno mešanem Mariboru.

Slovenci na Štajerskem so svoj Narodni svet za Štajersko dobili na ustanovnem občnem zboru v mariborskem Narodnem domu dne 26. septembra 1918. Udeležilo se ga je devet zastopnikov katoliške Slovenske kmečke zveze in šest zastopnikov Jugoslovanske demokratske stranke. Na občnem zboru, ki ga je odprl predsednik Narodnega sveta v Zagrebu, mariborski domačin, dr. Anton Korošec, je Narodni svet oblikoval naslednja stališča: da je treba ustanoviti posebno telo, pododsek, ki naj jasno določi narodno mejo z nemško Štajersko

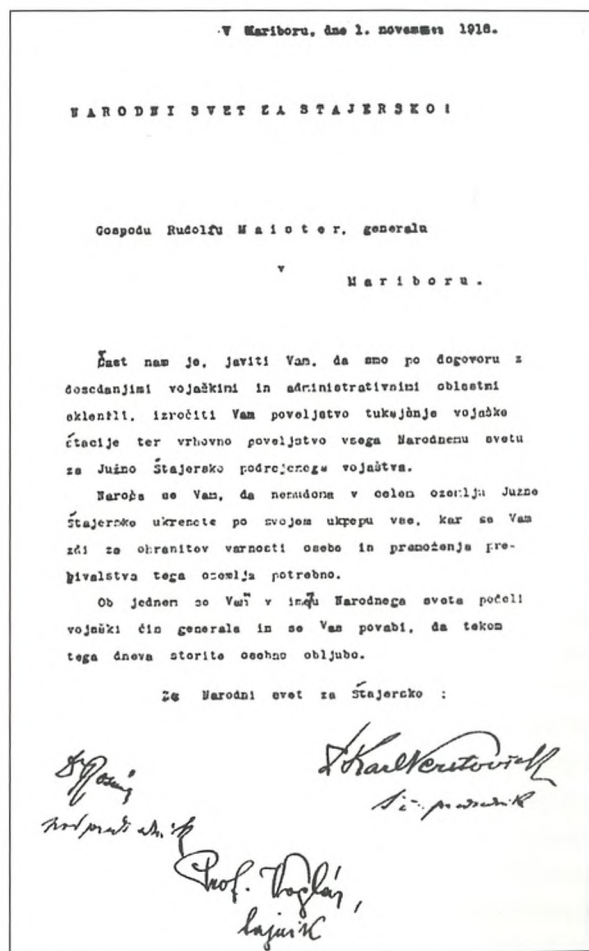
Rudolf Maister na konju (v sredini)

in Ogrsko, na Spodnjem Štajerskem ustanoviti narodne straže in posebno telo za financiranje dejavnosti narodnega sveta, sestaviti kataster slovenske in tuje posesti ter začeti z reševanjem gospodarskega vprašanja; organizacijo narodnega sveta je treba razširiti po vseh krajih; k sodelovanju je treba povabiti tudi slovenske socialne demokrate in pomagati reševati problematiko oskrbe v industrijskih in revnih slovenskih krajih. 28. septembra 1918 je bila prva seja Narodnega sveta za Štajersko, na kateri se je izoblikoval njegov odbor. Predsednik je postal dr. Karel Verstovšek, profesor na mariborski klasični gimnaziji ter državni in deželni poslanec, podpredsednik dr. Franjo Rosina, odvetnik, predsednik mariborske Slovenske čitalnice in načelnik mariborske posojilnice, tajnik Fran Voglar, profesor na mariborski klasični gimnaziji, blagajnik dr. Franc Kovačič, profesor mariborskega bogoslovja, tajnik Zgodovinskega društva in njegov knjižničar.

Položaj v Mariboru se je konec oktobra in v začetku novembra 1918 zelo zapletel, saj sta hoteli imeti oblast nad njim in Spodnjim Štajerskim dve na novo nastajajoči državi: Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter nemška Avstrija. Narodni svet za Štajersko je bil ob Narodni vladi za Slovenijo sicer še zmeraj politično zastopstvo z nekaterimi izvršilnimi pooblastili, vendar pa so bila ta sporna ali pa bi jih bilo potrebno prenesti na druga izvršilna telesa. V Mariboru so ostali vsi civilni organi, izvoljeni in imenovani še v monarhiji, med njimi mestni občinski svet, okrajni svet, sodišča, orožništvo in policija. Slednja sta bila trdno v nemških rokah. Posebej pomembno in odločilno pa je bilo vprašanje vojaške oblasti in pripadnosti vojaških formacij na območju Maribora in Spodnje Štajerske. Ukrepi nadrejenih poveljstev so si pogosto nasprotovali, položaj pa je oteževalo vojaštvo na poti domov.

Narodni svet za Štajersko je skušal 29. in 30. oktobra nastopati v imenu nove države proti nemško opredeljenemu občinskemu svetu Maribora, nemškemu Narodnemu svetu za Spodnjo Štajersko in avstrijskim oblastem. Maister, poveljnik 26. črnovojniškega okrožja v Mariboru, ki se je udeleževal sej Narodnega sveta za Štajersko, se je zavzel za odločnejšo politiko do nemštva. 1. novembra se je na sestanku poveljnikov in višjih častnikov, ki ga je sklical štacijski (mestni) poveljnik, polkovnik Anton Holik, za katerega je bilo samoumevno, da mesto pripada nemški Avstriji, razglasil za vojaškega poveljnika Države SHS v mestu in z osebnim pozivom v vojašnici 26. strelskega polka pridobil na svojo stran prvo vo-

jaško enoto. Nato mu je uspelo sestaviti še dve vojaški enoti s skupno okrog 160 vojakov in z njimi zasesti večino vojašnic ter posamezne strateške točke v mestu. Dopoldne istega dne se je Narodni svet za Štajersko pritrdilno odzval na njegovo zahtevo za podelitev poveljniškega položaja in generalskega čina, s čimer si je Maister pridobil tudi politično podporo. Še isti dan je izdal ukaz, s katerim je postavil svojo vojaško oblast in zelo korenito posegel v vojaško organizacijo v mestu in pokrajini. Tako je že v prvi točki svojega ukaza o prevzemu poveljstva objavil, da ga je jugoslovanski Narodni svet imenoval za generala in mu poveril vojaško poveljstvo nad Spodnjim Štajerskim, in sicer vse do severnih mej okrajnih glavarstev Slovenj Gradec, Maribor in Radgona, obenem pa je

Dokument Narodnega sveta za Štajersko s katerim Maistru podeljujejo vojaško oblast na Južnem Štajerskem ter čin generala.

prevzel tudi vojaško postajno poveljstvo v Mariboru. Zapisal je še, da bo z »vsemi sredstvi, ki so mu na razpolago, skrbel za mir in red v mestu ter sploh na Spodnjem Štajerskem in čuval zasebno in državno lastnino«. Vsi polki, poveljstva in ustanove so mu morali javiti številčno stanje jugoslovanskih častnikov in vojakov, ki so ostali v svojih vojašnicah, razen 47. pehotnega polka, ki se je preselil v vojašnico 26. strelskega polka. Nemško avstrijsko vojaštvo je odpustil oziroma nastanil v dravski vojašnici, kjer je moralo biti do 3. novembra pripravljeno na odhod v Lipnico. Poveljnik 47. pehotnega polka pa je moral do takrat predati vojašnice jugoslovanski vojaški upravi.

3. novembra 1918 ob 11.00 uri je nemški del 47. pehotnega polka, 17 častnikov ter 390 podčastnikov in vojakov, pred generalom Rudolfom Maistrom v sprevedu odkorakal iz Maribora prek Špilja v Lipnico. Ukaz za odhod je dal Maister, verjetno pa je bil tudi posledica novice, podtaknjene v avstrijske časnike, da so v Ljubljano prispele angleške čete in da so na poti proti Mariboru. S tem se je vojaški položaj Maistra sicer izboljšal, vendar je imel na začetku le nekaj sto svojih vojakov, ki so se mu pridružili ob prevzemu vojaške oblasti v mestu. Zagnano je v svoje enote vabil slovenske častnike in vojake, ki so se vračali domov skozi Maribor. Tako je 4. novembra na mariborski železniški postaji pregovoril 100 mož slovenskega 2. gorskega strelskega polka (Maister je kot častnik služil v tem polku do premestitve v Przemysl), ki so se vračali v Ljubljano iz štajerskega Ennsa. 5. novembra mu je to uspelo s 150 srbskimi vojaki, nekdanjimi avstro-ogrskimi vojnimi ujetniki, ki so se v večji skupini vračali domov v Srbijo. Kot vojaki antante so po Maistrovih ukazih opravili marsikatero pomembno nalogo, vendar so zbuiali med nemškim prebivalstvom tudi odpor. Nemški železničarji so zaradi njih celo stavkali. Vendar to ni zadoščalo. Ugotovil je, da bo lahko uspešno izpopolnil slovensko vojsko na svojem območju, ki je bilo 1. novembra 1918 poimenovano kot SHS vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer, le z razglasitvijo mobilizacije. Sicer je bil njegov poziv za mobilizacijo izdan po predhodnem ne posebno obvezujočem ukazom, s katerim je postavil svojo vojaško oblast, toda bil je zelo odločen. Tako so se morali vsi državljani Spodnje Štajerske, častniki, črnovojniki in moštvo letnikov 1879 do 1900 zglasiti 18. novembra ob 8. uri dopoldne, in sicer v vojašnici 87. pehotnega polka v Celju vsi tisti, ki so bili doma v okrajnih glavarstvih Celje, ekspoziturah Mozirje, Brežice, Konjice, Slovenj Gradec in mestu Celje, v

domobranski vojašnici v Mariboru pa vsi tisti, ki so bili doma v okrajnih glavarstvih Maribor, Radgona, Ljutomer, Ptuj in v mestih Maribor in Ptuj. Izvzeti so bili zdravniki, ki so bili do takrat oproščeni vojaščine, že med vojno nesposobni za vojaško službo, vojaki, ki so že služili v jugoslovanski vojski, duhovniki, posamezniki, ki so imeli zdravniško potrjene bolezni ali so bili pohabljeni, ter tisti, ki so bili za oblasti in podjetja potrebni za vzdrževanje javnega reda, prehrane, prometa. Vsi ti so morali s tem v zvezi poslati prošnjo za oprostitev vpoklica na Vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer v Mariboru. Plača je znašala 5 kron na dan od dneva prihoda za podčastnike in 4 krone za poddesetnike in vojake brez šarže za ves čas vojaške službe. Za hrano, stanovanje in obleko je bilo poskrbljeno. Zaradi problemov s prehrano pa je moral vsak s seboj prinesiti za dva dni živil. Za tiste, ki poziva ne bi upoštevali, pa je bilo zagroženo, da »ga bodo smatrali dezerterjem, pritirali ga bodo k zglašenju orožniki ter bo po starih naših postavah kot izdajalec domovine najstrožje kaznovan«.

Kljub temu da je bil sestavljen v ostrem vojaškem jeziku in kljub protestom nemško-avstrijske vlade in mariborskega mestnega sveta, je bil Maistrov mobilizacijski ukaz uspešen. Tako se je lahko lotil dopolnjevanja organizacijske strukture svojih enot. Ta je temeljila na sklepu Narodnega sveta SHS v Zagrebu z dne 31. oktobra 1918 o ustanovitvi II. vojaškega okrožja v Ljubljani in slovenske vojske. Vojaško okrožje je odredilo urejanje narodne, slovenske vojske po dotedanjem avstro-ogrskem ozemeljskem načelu. Urejanje se je začelo 18. novembra 1918. K vojaškemu poveljstvu za Spodnji Štajer, kateremu je poveljeval Maister, so spadali:

- mariborski pehotni polk, ustanovljen 21. novembra 1918 (prej 26. strelski polk). Za poveljnika je bil imenovan podpolkovnik Avgust Škrabar. Polk je imel tri bataljone in dopolnilni bataljon. V njem je bilo okrog 1900 mož in 60 častnikov. Oboroženi so bili z 39 težkimi strojnimi, 42 lahki strojnimi in 1038 ročnimi granatami.
- celjski pehotni polk, ustanovljen v drugi polovici novembra 1918. Štel je 1005 mož in 65 častnikov.
- tržaški bataljon, ki je nastal sredi novembra 1918 in so ga sestavljali vojaki in častniki nekdanjega tržaškega 97. polka in drugi primorski prostovoljci. Ob koncu novembra je štel 535 mož in 38 častnikov.
- topniško poveljstvo Maribor je imelo konec novembra 1918 295 mož, 20 častnikov in 12 topov.

Maistrovi častniki v Mariboru

- mariborski dragonski polk je bil ustanovljen že 1. novembra 1918. Takrat mu je poveljeval rezervni poročnik Dragotin Lončarič. Dragonci, konjeniki so patrolirali po mestu in stražili.
- letalska stotnija Maribor se je oblikovala v začetku novembra 1918. Posegla je v boje na Koroškem in opravljala opazovalne polete nad Prekmurjem.

Pod Maistrovo poveljstvo so sodili še štab vojaškega poveljstva za Spodnje Štajersko, mariborsko mestno poveljstvo, orožarna, intendantska, proviantska in obveščevalna služba, dve vojaški bolnišnici, cenzura, vojaška godba ter mariborska vojaška realka, na kateri so se pripravljali bodoči častniki in je pod poveljstvom podpolkovnika Davorina Žunkoviča postala prva slovenska vojaška šola.

Ob oblikovanju slovenske vojske pa so njeni pripadniki tako le prisegli novi državi: *Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnemu in svoji časti, da hočem zvesto služiti in z vso svojo dušo, z vsem svojim srcem, vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljanih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, svobodo in moč. Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!*

Podobno, kot si je za Slovence prizadeval Maister, je ob padu monarhije z ustanovitvijo nemške mariborske varnostne straže, zelene garde (*Schutzwehr*), ukrepal tudi mariborski mestni svet za Nemce. Številčno stanje nemške garde se je

večalo, tako da je 23. novembra 1918 štela že 1500 moških in 100 oficirjev. Ker je vse bolj ogrožala pridobitve slovenske vojske, je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo prišlo do spopada oziroma kdo bo prvi povlekel odločujočo potezo. In ponovno jo je Maister. Veliko število vojakov, ki jih je mobiliziral, oblikovanje vojaških enot, njihova dobra razmestitev po mestu in okolici, podrobno izoblikovan načrt ter nenazadnje tudi pogojno soglasje Narodne vlade SHS so bili dobra osnova za razorožitev zelene garde, ki se je zgodila 23. novembra 1918 ob 4^h zjutraj. Bila je izvršena v 47 minutah, točno po načrtu in brez večjih zapletov. Razorožitev zelene garde je bila tako druga velika zmaga Maistra nad Nemci v boju za Maribor. Kmalu potem je Maister razpustil nemški magistrat, mestni občinski svet in določil komisarja mesta, ki je 2. januarja 1919 prevzel župansko oblast. Prav tako so Slovenci prevzeli mestno policijo, sodstvo, šolstvo in upravo, slovenske vojaške enote pa so na ukaz generala Maistra začele zasedati ozemlja ob narodnostni meji.

Narodna vlada SHS je nato 22. novembra 1918 izdala sklep št. 151 o začasnih ureditvah poveljstev pri II. vojnem okrožju, ki ga je Vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer v Mariboru prejelo 26. 11. 1918. V njem je bilo določeno, da generalmajor Maister kot poveljnik »Štajerskega obmejnega poveljstva SHS v Mariboru« poveljuje vsem četam v tem prostoru in to od ogrsko-hrvaško-štajerske meje do vključno črte po generalni karti: Dob (Aich), Pliberk, Δ1637 Travnik in na jugu do južne meje okrajnih glavarstev Ptuj, Maribor in Slovenj Gradec. Na tem območju so mu bila podrejena vsa poveljstva, enote, vojaške bolnice, oskrbovališča in zavodi. 47. pehotni polk so združili s 26. strelskim polkom. Oddelek 2. gorskega strelskega polka je moral Maister do 1. decembra napotiti v Ljubljano, oddelek 87. pehotnega polka pa v Celje, vendar šele, ko je imel dovolj lastnih enot. »Sčasoma« so morali vzpostaviti delovanje 5. dragonskega polka, vsi bivši topničarji 26. strelskega polka in 47. pehotnega polka pa so se morali zgledati pri topniškem poveljstvu v Mariboru. Maistrov dosedanji štab je tudi po novem deloval v isti sestavi kot prej, s tem da so mu v štab dodelili štabnega stotnika Jerneja Ankersta. Poveljniki polkov so morali, »v kolikor jim to dopušča število moštva«, formirati enega ali več bataljonov s tremi stotnijami, s »po 4 častniki in cca 100 moških in eno stotnijo »težkih strojnih pušk«, ter v kolikor bi bilo to možno, pri vsaki stotnji še četrti vod z oborožitvijo »lahkih strojnih pušk«.

Vendar pa se nemško-avstrijski prebivalci propadle države niso kar tako sprijaznili z Maistrovimi ukrepi. Višek odpora priključitvi Maribora novi jugoslovanski državi je ob številnih člankih v časnikih, provizoričnemu plebiscitu za priključitev Maribora in okolice avstrijski državi, incidentom na mejnih območjih in mestih dosegel 27. januarja 1919, ob drugem obisku opazovalca Združenih držav Amerike, podpolkovnika Shermana Milesa. Takrat so se po mariborskih ulicah odvijale velike demonstracije, ki so dosegle višek s streljanjem in mrtvimi na Glavnem trgu pred mestnim magistratom. Maister je naslednji dan izdal ukaz o preprečevanju kaljenja miru v mestu, poverjenik Narodne vlade za prosveto, Verstovšek, pa je 29. januarja razpustil mariborsko gimnazijo, realko in učiteljišče, saj so se njihovi gojenci v veliki večini udeležili demonstracij, profesorji pa so bili odpuščeni.

Po razorožitvi nemške garde je Maister vojaško zasedel ozemlje od Špilja do Radgone kot etnično mejo med slovenskim in nemškim narodom in s tem začrtal severno mejo nove države, kasneje potrjene tudi na mirovni konferenci. Med zasedbo je prišlo do manjših spopadov v Špilju in Cmureku, do resnega spopada pa med 4. in 6. februarjem 1919 v Radgoni, v katerem se je slovenska posadka v Radgoni pod poveljstvom stotnika Zeilhoferja, sprva preko Mure umaknila v Gornjo Radgono, kjer je odbila nadaljnje avstrijske napade. Na obeh straneh je sodelovalo nad 1.500 v vojni preizkušenih mož.

V zvezi z vprašanjem meje na Koroškem pa je Maister izjavil: »Usodno, nepopravljivo napako je zgrešila naša prva slovenska vlada v Ljubljani, ki je meni preprečila takojšnjo zasedbo Celovca in cele Koroške.« Maister je v Ljubljani trikrat neuspešno poskušal dobiti dovoljenje za vojaški poseg na Koroškem. Prvič v zvezi z mobilizacijo treh letnikov in zasedbo Celovca in Koroške, vendar ga je poverjenik za vojsko, dr. Lovro Pogačnik, zavrnil z obrazložitvijo, da vlada nima prehrane za vojsko v Celovcu. Kasneje se je sicer izkazalo, da so bile v Celovcu velike zaloge živil za potrebe soške in tirolske fronte. Maister je kljub prepovedi izvršil mobilizacijo treh letnikov. Med njo je 17. novembra 1918 prispel iz avstrijskega Schärdinga v Maribor bataljon 37. dalmatinskega strelskega polka, ki je štel 1200 mož in ki se je s fronte vračal v Zadar. Oborožen je bil s puškami in strojnicami, s seboj je imel lastne poljske kuhinje in bil tako organiziran in usposobljen, da je bil sposoben takoj vojaško nastopiti. Vojaki so bili pripravljeni ostati v Mariboru in se priključiti Maistru, ki je zato v tej enoti videl priložnost

za ponovni poskus posredovanja v Celovcu. Vendar so ga v Ljubljani iz istega razloga kot prvič ponovno zavrnil.

Z namenom ustavitve nadaljnjih spopadov je prišel k Maistru zastopnik avstrijske republike in vojaški poveljnik Gradca, polkovnik Rudolf Passy, ki je bil med vojno na tirolski fronti poveljnik 26. mariborskega strelskega polka. V posebni pogodbi z dne 27. novembra 1918 sta se dogovorila za premirje in v 2. točki določila demarkacijsko črto: Radgona–Pridova–Gornja Purkla–Št. Vid na Vogavi–Ernož–Zagaj–Ivnik–Št. Pavel ob Labodnici–Grebini–Veženberk–Slovenji Šmihel–Krnski grad–Trg–Beljak–Šmohor–južno na deželno mejo. Kot je zapisano v nadaljevanju te točke, naj bi bil namen demarkacijske črte zaščita obeh narodov in ni bila preudic prihodnje narodnostne oziroma državne meje.

Maister je sporazum z določeno demarkacijsko črto poslal vladi v Ljubljani skupaj s predlogom za njeno takojšnjo zasedbo. Vlada je njegov predlog že tretjič zavrnila, tokrat z utemeljitvijo, da je vojaška zasedba demarkacijske črte ne-

Nadporočnik Franjo Malgaj (1894 – 1919)

potrebna, ker so zavezniki že obljubili Koroško Jugoslaviji in je zato vojaški poseg nepotreben oziroma, kot so mu odgovorili iz Ljubljane, »da nam drugi važnejši zunanjepolitični zapetljaji velevajo popustljivost proti Avstriji«. Ker Maister sam ni mogel v odkriti spopad z Ljubljano in zasesti demarkacijske črte Radgona–Špilje–Velikovec, je k vojaškemu posredovanju spodbujal druge. Tako je 29. novembra telefoniral Malgaju in mu sporočil dogovorjeno geslo za vojaški poseg: »Velike konserve naj se brezpogojno zaužijejo za zajtrk v soboto dne 30. novembra.« Nato mu je Malgaj pritrdilno odgovoril, češ »da je vse pripravljeno in da njegovi lačni fantje že komaj čakajo«. Potem ko je nadporočnik Malgaj 2. decembra krenil iz Celja z 200 prostovoljci, je zasedel Guštanj (danes Ravne na Koroškem), Prevalje, Mežiško dolino do Črne, Pliberk in Velikovec. O zavzetju Pliberka je Malgaj poslal Maistru naslednje poročilo: »Voj. štac. poveljstvo v Prevaljah. Gospodu generalu Maistru v Mariboru. Ker se je četa od prvotnih 40 mož, 4 strojnih pušk pomnožila na 170 mož in 9 strojnih pušk, zasedel sem včeraj, t.j. dne 28. t. m. z 80 možmi – med temi 35 Srbov – in 6 strojnimi puškami mesto Pliberk, ki je bilo zasedeno od nemškega vojaštva iz Celovca – 26 možmi in 2 strojnima puškama. Orožje so nemški vojaki predali nam in so odšli. Naše patrole imajo zasedeno do Drave, kakor kaže škica. V Velikovcu je nagrmadenega mnogo materijala, živeža in sladkorja. Nemškega vojaštva v Velikovcu ni čez 100 mož. Prevalje, dne 24. listopada 1918. Franjo Malgaj, nadporočnik, poveljnik voj. oddelka s sedežem v Pliberku.«

Kljub Maistrovi podpori v orožju in strelivu je bil prepuščen samemu sebi, a je vzdržal do avstrijske ofenzive konec marca 1919, ko je sam padel. Nadporočnik Kristan je v vojaški akciji iz Slovenj Gradca 5. decembra 1918 zasedel Dravograd in nato še Labod in Št. Pavel. Maister mu je v pomoč poslal eno četo, vendar se je moral v marčevski ofenzivi umakniti. Iz Jesenic pa je proti Rožu krenil major Lavrič, ki je kljub temu da je bil težko ranjen, vzdržal na Koroškem. O zasedbi Borovelj je poročal: »Ker je bila napovedana zatvoritev italijanske demarkacijske črte Snežnik–Postojna–Trbiž, se mi je zdelo potrebno, da vsaj istočasno zasedemo svoj cilj, t. j., da zasedemo severno demarkacijsko črto na Koroškem ob Dravi. V Tržiču sem imel do takrat samo 100 mož, a od teh niso hoteli vsi riskirati, da bi šli na novo pred sovražnika, temveč so deloma hoteli ostati kot narodna straža v Tržiču. Vendar sem se odločil za vpad čez Ljubeljski prelaz na glavno mesto južnega Koroškega. Da

bi prikril šibkost svojega oddelka, sem šele opolnoči na 19. november prekoračil deželno mejo na Ljubelju. Moja kolona je štela 7 častnikov, 58 mož, 3 strojne puške. Poročnik Hajnrihar, ki je bil prej v Borovljah, je prostovoljno vodil majhno prednjo stražo in je ob srečnem naključju presenetil spečo nemško četo pri Hudičevem mostu ob vznožju Ljubelja. Nemci so se morali umakniti čez Dravo. Jaz sem hitel ponoči proti Borovljam, zasedel ob 5. uri iznenada mesto in dal tamkajšnjo nemško gardo razorožiti«. Ko je koroška deželna vlada protestirala in so prišli v mesto njeni pooblaščenca, ki so smatrali zasedbo koroškega ozemlja za sovražno dejanje in ki so izjavili, da ne uporabijo oborožene sile samo zato, da bi se izognili prelivanju krvi, se je Lavrič skliceval na pooblastilo Narodne vlade in na Wilsonovo formulo o samoodločbi narodov. Potem so sklenili vojaški sporazum, ki je Slovencem priznaval pravico vojaške prisotnosti in zasedbo ozemlja Koroške južno od Drave. Kot začasna demarkacijska črta pa je bila določena Zilja oziroma Drava do vasi Pirk, jugovzhodno od Velikovca. Kljub temu da so bile vse te vojaške akcije brez enotnega vodstva in medsebojno neusklajene ter da so bili v njih posamezni častniki prepuščeni samim sebi, svojemu pogumu in iniciativi, pričajo, da bi bila ob sorazmerno majhni vojaški moči, tako kot pred tem na Štajerskem, vojaška zasedba Koroške možna in izvedljiva. Zato pa je bila nasprotno posledica avstrijske protiofenzive konec marca 1919 odločitev za izvedbo plebiscita. Po združitvi v Kraljevino SHS je bila v Ljubljani 4. februarja 1919 ustanovljena Dravska divizijska oblast pod poveljstvom generala Smiljanića. Po avstrijski ofenzivi je general Smiljanić aprila zbral svoje sile ob meji in junija 1919 izvedel protiofenzivo, s katero je avstrijske sile potisnil preko Drave, zasedel Št. Pavel in Gosposvetsko polje, vendar se je moral umakniti za meje plebiscitarnega območja.

Maister je bil imenovan za predsednika plebiscitarne komisije Kraljevine SHS v coni A, v kateri je maja leta 1920 izvedel poskusni plebiscit, katerega rezultat je bil 90% v podporo kraljevini. V ta rezultat je bil tako prepričan, da je za predlog predsednika Avstrije dr. Rennerja, ki ga je ta posredoval vladi v Beogradu, da naj se Koroška sporazumno razdeli tako, da bi ozemlje južno od Drave pripadlo kraljevini, severni del pa republiki Avstriji in to brez plebiscita, regentu Aleksandru na osebнем pogovoru v Beogradu predlagal, da naj avstrijski predlog zavrne. Na Aleksandrove besede: »Da se ne prevarite,« je odgovoril: »Ne, prepričan sem.« Očitno Maister v

Mimohod pred mariborskim mestnim gradom

poskusnem plebiscitu ni zmoget v celoti dojeti razmišljanja rojakov na Koroškem, ki bi jih lahko strnili v besedah poznejšega ljubljanskega nadškofa Rožmana, takratnega vojaškega duhovnika v Pliberku, ki je o stanju v predplebiscitni Koroški in o razmišljanju prebivalstva o odločitvi na plebiscitu dejal: »Naše koroško ljudstvo je katoliško in zelo verno, Srbi so pravoslavni, to pa nas globoko loči. Ljudstvo žaluje za bivšo monarhijo in se najbolj boji vojaške službe v srbski vojski. To zna na plebiscit vplivati usodno.«

Kot predstavnik Narodnega sveta na plebiscitarnem ozemlju cone A je bil Maister v središču pripravljalnega in propagandnega dogajanja. To še toliko bolj, ker je osvoboditev Koroške smatral za svojo življenjsko nalogo, pa tudi poskusni plebiscit, ki ga je izvedel maja 1920, ga je prepričeval, da bo plebiscit izveden v jugoslovansko korist. Naporne priprave na izvedbo plebiscita in zanj nepričakovan poraz so le še poslabšali njegovo zdravje, saj se je v tem času tuberkulozi pridružila še akutno vnetje živčnega sistema. Vendar je namesto na zdravljenje odšel na novo nalogo. Imenovan je bil za predsednika razmejitvene komisije po mirovni pogodbi z Italijo, kar je pospešilo napredovanje bolezni, ki ga je konec leta 1921 priklenila na posteljo. Leta 1925 ga je prijatelj Stupica, notar v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, povabil, da poletje preživi na Zavrhu pri Sv. Lenartu. Tu se mu je zdravstveno stanje izboljšalo, vendar popolnoma okrevati ni nikoli več. So pa v Slovenskih goricah nastale pesmi, ki jih je leta 1929 izdal v pesniški zbirki *Kitica mojih*.

V tem čas je Maister dvakrat nastopil v javnosti, ki mu je izkazala spoštovanje za njegovo delo v preteklih letih. Leta 1920 je regent Aleksander, ko je obiskal Slovenijo, v svo-

je spremstvo povabil tudi Maistra. Na manifestacijah, ki so jih prirejali ob tem dogodku, so ljudje radostno vzklikali tako regentu kot Maistru, slednjemu ponekod še bolj vneto, tako da je regent Maistru dejal: »Kakor vidim, ste vi, gospod general, zelo priljubljeni pri Slovencih.« Maister, je bil ob teh besedah tako presenečen, da ni vedel, kaj bi odgovoril, saj ni bil gotov, ali pomenijo pohvalo ali grajo. Kljub vsemu pa ga je Aleksander nato imenoval za svojega častnega adjutanta. Ob praznovanju 10. obletnice osvoboditve Maribora je bila na Glavnem trgu v Mariboru velika proslava, katere udeležence je z balkona mestnega magistrata nagovoril tudi Maister. Po proslavi je v pehotni vojašnici odkril spomenik padlim borcem za osvoboditev Maribora in Koroške, v mestnem parku pa spomenik osvoboditve Maribora.

29. marca 1934, ko je Maister praznoval svojo 60-letnico, je mariborska mestna občina skupaj z njegovimi borci pripravila veliko proslavo. *Desettisočglava množica njegovih borcev, mestnih svetnikov, raznih deputacij, zastopnikov oblasti, društev itd. je korakala v bakljadni povorki pred njegovo stanovanje, kjer mu je bila prirejena pevska in muzikalna poudoknica s čestitkami raznih govornikov.* Vendar je že 26. julija po mestu odjeknila vest, da je Maister umrl v Uncu, kamor je vsako poletje odhajal na svojo posest, ki jo je podedoval po tetini smrti. Iz Unca so ga nato pripeljali v Maribor z vlakom, ki se je vmes ustavil še v Ljubljani, Žalcu in Celju, kjer so bile »prirejene žalne počastitve, velike množice žalujočega naroda so pa v molku in tihi molitvi skazovale zadnje počaščenje svojemu velikemu sinu«. V Mariboru je krsto sprejelo odposlanstvo mestnih svetnikov in jo položilo na oder pod mestnim magistratom na Glavnem trgu, njegovi borci pa so zavzeli častno stražo ob njegovi krsti. Njegov pogreb je bil »visoka pesem spoštovanja in hvaležnosti, katero mu je skazoval celokupen slovenski narod«.

Viri:

- Carl von Clausewitz, *On War*, London, 1986, 1982.
- John Keegan, *Zgodovina vojskovanja*, Ljubljana, 2005.
- Tomaž Kladnik, *General Rudolf Maister*, Maribor, 2011.
- Tomaž Kladnik, *Slovenska vojska v službi domovine*, Ljubljana, 2007.
- Marko Štepec, *Vojne fotografije 1914 – 1918*, Ljubljana, 2008.
- Sun Zi, *Umjeće ratovanja*, Zagreb, 1982.
- Anton Žabkar, *Obramba Slovenije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji; doktrina, vojni načrti in njihova izvedba (1920 – 1941)*, Ljubljana, 2010.

ITALIJANSKE INŽENIRSKKE ENOTE V BRDIH MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Branko Morenčič

Skoraj ves južni del Goriških Brd zavzema ravnina Preval, ki se je ob obilnem deževju v prejšnjih stoletjih spremenila v veliko močvirje. Avstro-ogrska deželna vlada je z odlokom junija 1903 odobrila načrte in denar za ureditev zgornjega toka Birše in nato izsuševanje Prevala. Dela bi morala biti končana spomladi 1914¹, toda prva svetovna vojna, ki se je začela poleti 1914, in razširitev vojne z italijansko napovedjo vojne Avstro-Ogrski maja 1915 sta preprečili nadaljevanje del.

V vojnih razmerah dež oziroma poplave na splošno zelo otežujejo vojskovanje, zato je italijansko vojaško poveljstvo ocenilo, da bi bilo treba proge in ceste zavarovati pred razdirajočo vodno silo v slučaju velikih neurij in poplav. Tehnični urad pri italijanskem vrhovnem poveljstvu je v drugi polovici avgusta 1915 naročil poveljstvu 3. armade naj sporoči elemente za sanacijo brežin rek, ki se stekajo v Tržaški zaliv, to je Tera, Idrije in Soče. Konec avgusta 1915 je italijansko vrhovno poveljstvo imenovalo tehnično komisijo osmih izvedencev, ki je v sanacijo rek in njihovih pritokov vključila tudi reko Biršo.² Vojno ministrstvo je v začetku leta 1916, podobno je prav gotovo bilo tudi že prej, sestavilo načrt za mobilizacijo delavcev za 51 bataljonov z 204 četami, ki so jih potem razporedili v 47 divizij.³

Drugi načrt je predvideval 53 stotnij delavcev, razporejenih v različne enote.⁵ Na podlagi teh načrtov je bilo v Italiji v prvem trimesečju leta 1916 organiziranih 160, v drugem 504, v tretjem 35 in v četrtem 122 stotnij, skupno 821 stotnij, se pravi 8210 za zemeljska dela mobiliziranih delavcev, sapperjev (*zappatori*), ki so bili nato razporejeni v različne vojaške enote na celotnem bojišču od Gardskega jezera do Soče in navzdol do Tržaškega zaliva in celo v Albanijo.⁶

Vojno ministrstvo je konec 1916 že pripravilo načrt, po katerem naj bi v začetku leta 1917 osnovali 171 stotnij, nato še 8 stotnij

Italijanski stebriček v Belem z napisom:

»5^a Regg. Genio Minatori / 4^a Sezione ciclisti / 10. 7. – 31. 8. 1915.«⁴
(foto Alojz Vuga)

v maju, 30 v juniju in 8 v septembru, skupno torej 187 stotnij letnikov 1879–1881, vendar brez razdelitve na posamezne vrste delavcev. Vsekakor je to bilo premalo, zato so vpoklicali nove, tako da jih je bilo oktobra pred prebojem pri Kobaridu že za

¹ Časopis Gorica št. 24/1913, *Izsuševanje Prevala*.

² *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Volume III, Tomo I–bis, Gli Avvenimenti invernali, Documenti*, str. 266–270, Ministero della guerra, Rim, 1931.

³ *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Volume III, Tomo I–bis, Gli Avvenimenti invernali, Documenti*, priloga št. 37, *Elenco dei reparti zappatori del genio esistenziale fine dell'anno 1916 e loro assegnazione*, Ministero della guerra, Rim, 1931.

⁴ 5. inženirsko-minerski polk/4. kolesarski oddelek/10. 7. – 31. 8. 1915.

⁵ Kot pod opombo 3, vendar priloga št. 38.

⁶ Prav tam, priloga št. 48 (*Elenco delle centurie di lavoratori costituite nell'anno 1916*) in priloga št. 49 (*Elenco dei commandi delle truppe dislocati in Albania*), str. 80–88, april 1916.

224 čet.⁷ Stotnije so vključevale vse vrste delavcev od gasilcev do električarjev, med katerimi so za nas zanimivi železničarji, cestarji, žičničarji in urejevalci vodotokov. Vendar ni razvidno, koliko teh pripadnikov je bilo v posameznih stotnjah oziroma ali so bili razporejeni na južnotirolsko ali soško bojišče. Potrebno pa je povedati, da so delavce najemali tudi na zasedenem področju in jih tudi plačevali. Prav gotovo so to bili fizični delavci in kmetje in ne ljudje iz meščanskih vrst, ker sicer ne bi zmogli vsakodnevnih fizičnih naporov, saj takrat ni bilo delovnih strojev, kakršne imamo danes. Vendar so bili vpoklicani tudi mlajši moški iz vrst rokodelskih poklicev, celo komaj sedemnajstletni fantje. Sedemnajstletni tesar Modesto D'Amore iz pokrajine Bari je gradil ceste v Brdih. Od septembra do decembra 1916 je delal v Kojskem in Brestju (verjetno pri postavljanju skladiščnih barakov pod Brestjem), nato pa v Krminu.⁸

V začetku so bili v vsaki stotnji pripadniki različnih vrst poklicev, ko pa se je bojno delovanje širilo, so potrebe naraščale in osnovane so bile stotnije ali bataljoni samo iz določenih poklicev. Težaški delavci so opravljali osnovna in najtežja dela, strokovna ali vodstvena dela pa so bila poverjena različnim strokovnjakom iz geometrske, gradbene, elektrotehnične, prometne, vodnogospodarske in še kakšne druge stroke. S prehodom Italijanov na levo stran Soče so bila Brda nekako že izven neposrednih bojov in vsaj na železnicah, ki so izhajale iz železniškega križišča pri Trušcu, ni bilo več veliko prometa. Verjetno je zaradi tega prišlo maja 1917 do prerazporeditve teh delavcev iz 2. armade v novoustanovljeni 5. bataljon saperjev za potrebe ozkotirnih železnic sistema Decauville⁹ v severni Italiji, na področju nad Vicenzo, o čemer je seveda bila obveščeno poveljstvo goriške cone (*Zona di Gorizia*).¹⁰

Z osnovanjem nove vojaške enote *Zona di Gorizia* je v njo prešlo tudi večje število saperjev iz 2. armade, zadolženih za železnice, ceste, žičnice in vodotoke. Zaradi tega je v 2. armadi primanjkovalo te in drugih vrst delavcev. Zato so za potrebe 2. armade, ki je tedaj že obvladovala vsa Brda (3. armada

Po drugi svetovni vojni poškodovana cisterna v Oblenču, ki je služila graditeljem ceste Dobrovo–Vipolže za oskrbo z vodo. (foto Branko Morenčič)

se je medtem že premaknila iz Brd na drugo stran Vipave pri Mirnu in na Kras), sestavili v drugi polovici julija 1917 iz teh pripadnikov delavskih enot pet novih bataljonov.¹¹

Sledovi teh delavcev so še vedno vidni na cestah, zidovih, na vojaških pokopališčih v obliki nagrobnih kamnov, pa tudi na ostankih obzidanih vodnih virov, ki so bili zelo pomembni za preživetje vojakov in njihovo osebno higieno. Če izvzamemo sedaj že precej zasute jarke na Sabotinu, trase železnic in cest, spadajo med pomembnejše ostaline prve svetovne vojne v Brdih predvsem obzidani izvir vode pod hribom Čelo, vodni zbiralniki v Vamorju, vodni rezervoar pod Dolnjim Cero-vim in pri mostu v Oblenču ter zid z okni v obliki križev pod Kojskim. Vendar največje posamezno delo teh delovnih enot, saperjev oziroma zappatorjev, je prav gotovo skoraj 5 m visok in okrog 135 m dolg predor v Kojskem. Njihova dela opazimo tudi kot nasipe ob bregovih Idrije, v dolini potokov Birše, Čubnice, Pevmice in Reke, pa na vseh trasah železnic in seveda

⁷ *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Volume IV, Le operazioni del 1917, Tomo I, L'Ampliamento dell'Esercito nell'Anno 1917, Gli Avvenimenti dal Gennaio al Maggio*, str. 39–62, Ministero della guerra, Rim, 1940.

⁸ Pismene podatke je posredovala njegova hči, ga. Laura Gondolo iz Gorice.

⁹ Paul Decauville (1846–1922), iznajditelj in pionir francoskih industrijskih železnic.

¹⁰ *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Volume IV, Tomo I-bis, L'Ampliamento dell'Esercito nell'Anno 1917, Gli Avvenimenti dal Gennaio al Maggio, Costituzione della 5. Compagnia di esercizio Decauville*, str. 113, Ministero della guerra, Rim, 1939.

¹¹ Prav tam, vendar iz *Nuovo ordinamento dei reparti zappatori del genio*, str. 100.

ob vseh na novo zgrajenih cestah. V dolini Reke je kljub kasnejšim dodatnim melioracijam pod Italijo ter komasacijam in melioracijam pod Jugoslavijo še vedno ohranjenih okrog 5 km obrambnih nasipov proti poplavam. Treba je še omeniti urejene vodotoke na ravninskem delu južnih Brd, v dolini Birše, pa tudi v dolini Reke, ki so jo nekoliko kasneje vključili v sanacijo, kakor tudi še kateri drugi potok. Ob Reki, v glavnem na njenem desnem obrežju, še vedno obstajajo obrambni nasipi, dolgi nekaj kilometrov. Visoki so tudi do 2 m, na vrhu široki okrog 1 m in na dnu v sorazmerju z višino tudi preko 3 m. Tudi Kožbanjšček je mestoma zavarovan z manjšimi in krajšimi nasipi. Iz obdelovalnih ali drugih razlogov so bila med obema vojnoma in po drugi svetovni vojni odstranjena vsa nasutja za dele proge, ki se je vzpenjala na brežine, na katerih so železnice prečkale reko ali potok.

Med obema vojnoma je bila deloma meliorirana tudi ravnina Preval pod Ceglim, Vipolžami in Cerovim, sedaj v Italiji, ki jo napajajo trije večji briški potoki: Oblenč izpod Dobrovega, Birša izpod Kojškega in Čubnica izpod Števerjana. Ravnina Pre-

val se je ob vsakem dolgotrajnem deževju spremenila v močvirje z neprehodnimi cestami. Nekateri so ta predel še pred drugo svetovno vojno imenovali tudi »Palud«, to je zamočvirjen teren poln ločja. To območje je bilo dokončno meliorirano v tridesetih letih prejšnjega stoletja, tako da sedaj ni mogoče z gotovostjo reči, katera dela so bila opravljena že med vojno. Uradna osnova za gradnjo cest v Goriških Brdih je bil odlok poveljstva 3. italijanske armade od 29. aprila 1916,¹² po katerem bi se poleg cestnih povez v Furlaniji morale zgraditi nove in izboljšati stare tudi med posameznimi kraji v Goriških Brdih. Načrt je predvideval tudi izboljšavo drugih, že obstoječih cest, vendar jih ne navaja.

Na desni strani ceste, ki pelje iz Ločnika na Kalvarijo nad Podgoro, približno 150 m pod vrhom, stoji betoniran, a vseeno propadajoč vhod v predor, ki je nekdanj vodil do italijanskih bojnih položajev in na katerega oboku beremo napis »24. C(ompania) Zappatori«.¹³ Sosedje vsako leto na Kalvariji z veliko svečanostjo obujajo spomine na »zmagovito veliko vojno« in proslavljajo svoje žrtve, a pred nosom jim propada ta zanimiva ostalina.

*Dvignjen ravni del ceste pod Snežatnim, namenjen za železnico.
Na levi se vidi mostiček z deli tračnic, vgrajenimi v ograjo.
(foto Branko Morenčič)*

Nove ceste so bile v Goriških Brdih zgrajene na relacijah: Dobrovo—križišče pri »Rošu«—Vipolže, Gradič pod Ceglim—križišče pri »Rošu«, hiša Vipolže št. 22—bencinska črpalka v Vipolžah in po dolini Birše do stika s cesto iz Kojškega pod zaselkom Na Vrhju pod Snežatnim, ki je bila zgrajena že pod Avstrijo. Dolžina vseh teh cest je slabih 22 km. Izboljšane in razširjene so bile ceste na relacijah: Golo Brdo—Hlevnik, Belo—Nozno, Rutarji—Barbana—Fojana, Gradič pod Ceglim—križišče pod Plešivim (sedaj v Italiji), Vipolže—Valerišče (v Italiji), Podsena—Pevma (Italija), odcep s ceste v dolini Pevmice od hiše Conigo 1 do Štmavra

¹² *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), Volume III, Le Operazioni del 1916, Tomo I-bis, Gli Avvenimenti invernali, Documenti, Estratto dalle Operazioni della 3ª Armata, Rete stradale*, str. 357, Ministero della guerra, Rim, 1931.

¹³ 4. saperska stotnija. Glej tudi Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, str. 81, Ljubljana, 1996.

in Ločnik–Kalvarija–Grojna (obe cesti sta v Italiji). Pri delu je bilo treba delavce oskrbovati tudi z vodo za pitje in higieno, zato so v bližini delovišč zgradili vodna zajetja in nekatere od njih opremili z napisi delovnih enot. Taki betonski zapisi so ohranjeni ob cestah Golo Brdo–Hlevnik, Belo–Nozno, v dolini Pevmice, Birše in Čubnice.

Že oktobra 1910 je bil osnovan polk, zadolžen samo za gradnjo in vzdrževanje železnic. V začetku prve svetovne vojne sta ta polk sestavljala 2 bataljona železničarjev, 12 čet železničarjev-delavcev, 1 bataljon za vzdrževanje linij in 4 čete za železnice Decauville.

Na predlog poveljnika 3. armade, Emanuela Filiberta Savojskega, je sekretariat vrhovnega štaba priporočil vrhovnemu poveljstvu, da se v Furlaniji zgradi potrebna mreža ozkotirnih železnic. Namestnik vrhovnega poveljnika Cadorne, general Carlo Porro, je 29. avgusta 1915 obvestil poveljnika 3. armade, naj se začne gradnja ozkotirnih železnic.¹⁴

Italijani so po dogovoru s francosko stranjo zgradili v Brdih številne odseke ozkotirnih prog po francoskem sistemu Decauville. Tako je skupina francoskih železničarjev v Brdih eno leto uvajala italijanske kolege v načrtovanje, gradnjo in upravljanje ozkotirnih železnic. Poročilo poveljstva 1. armade iz decembra 1915 omenja »linije, ki so jih postavili Francozi in Angleži«, vendar brez omembe, za katere linije gre.¹⁵

Ozkotirne vojaške železnice v Goriških Brdih so bile na trasah: Jenkovo (Vencò, Italija)–Vedrijan, Preval (Italija)–do mosta v Oblenču, Vipolže–dolina Birše (vsaj do D. Cerova), po dolini Pevmice (od izvira do izliva v Sočo pod Štmavrom v Italiji) in pet železnic na ozemlju, ki je sedaj v celoti v Italiji: Koprivno (Capriva)–Preval, Jenkovo (Vencò)–Dolenje (Dolegna), Preval–Gradiškuta, Ločnik–Preval in Povia–Trušc. Dolžina vseh železnic v Brdih je bila okrog 40 km.

Največje in občudovanja vredno delo italijanskih gradbenih enot v Brdih pa je prav gotovo predor pod Kojskim, v katerem so med drugim našli tirnice in pragove. Njegove nenavadne mere (dolžina okrog 135 m, širina 3,6 m, višina 5 m) še vedno vzbujajo ugibanja, čemu je predor sploh služil,

*Južni vhod v nedokončani predor pod Kojskim
(fototeka Društva soška fronta Nova Gorica)*

saj mala lokomotiva, če je sploh kdaj vozila, predvsem take višine, ni potrebovala.

Težka oborožitev je v Brda prihajala predvsem preko dveh normalnotirnih železniških postaj, Krmina in Ločnika, od koder sta potekali ozkotirni povezavi z Brdi, dolino Reke in Idrije ter Prevalom. Povezava iz Koprivnega je služila predvsem za dovoz gradbenega materiala za gradnjo cest in železnic v južnih Brdih.

Do sedaj so največ pragov in delov tračnic v naravi našli v dolini Pevmice in Reke, največ vgrajenih tračnic v gospodarska poslopja ali kam drugam pa v Podsabotinu, Vipolžah, Kojskem, Medani in Bukovju pri Števerjanu, izven Brd pa v Solkanu in Kromberku.

Nekaj tras omenjenih železnic se danes uporablja za ceste, predvsem trase Preval–Gradiškuta, Ločnik–Preval, Koprivno–Preval (sedaj vse tri v Italiji) ter trasa od hiše Vipolže št. 22 do bencinske črpalke v Vipolžah in deli ceste v dolini Birše od križišča pod Dolenjim Cerovim do pod Snežatna.

Iz delovnega gradiva za publikacijo Prometnice v Goriških Brdih pred in med prvo svetovno vojno

¹⁴ Kot pod opombo 12, vendar iz *Rete ferroviaria*, str. 358–360.

¹⁵ Kot pod opombo 12, vendar na str. 371.

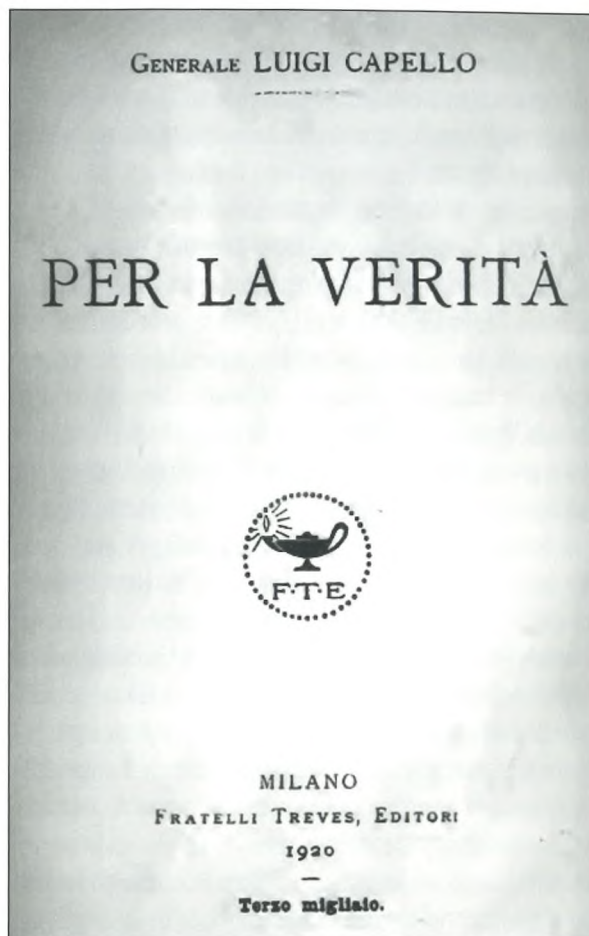
KOBARID IN GENERAL LUIGI CAPELLO MALCE DRUGAČE

Matjaž Bizjak

Italijanski general Luigi Capello je slovenskemu poznavalcu prve svetovne vojne, predvsem soške fronte, dobro znan. Vendar je naše védenje o njem precej enostransko in v večini primerov bolj ali manj omejeno na povezanost njegove vloge poveljnika 2. italijanske armade s porazom pri Kobaridu oktobra 1917. Nedvomno je bil general Capello precej več kot to. Italijanski vojni zgodovinarji danes pogostokrat navajajo, da je bil prav Capello mogoče najbolj inovativen italijanski general prve svetovne vojne, čeprav tudi on ni odstopal od tega italijanskega vojaškega sistema in je svojim podrejenim pogosto grozil s podobnimi ukrepi kot vrhovni poveljnik Luigi Cadorna.¹ Ob tem ne smemo pozabiti, da je bil Capello po prvi svetovni vojni v Italiji popolnoma zamolčan, kajti fašistične oblasti so ga preganjale, ga za dolgo časa celo zaprle in po besedah njegovih svojcev je zelo zagrenjen umrl junija 1941. Tudi njegova knjiga »Za resnico« (*Per la verità*) iz leta 1920 je bila prepovedana, zaplenjena in danes redki ohranjeni izvodi dosegajo zelo visoke bibliofilske cene.

Gre za zelo kompleksno osebo, ki jo je treba analizirati v različnih segmentih življenja in ki je bila v nekaterih študijah že dokaj uspešno predstavljena.² Zato se bomo v tem prispevku omejili na nekatere dokumente iz oktobra 1917, ki jih je mogoče danes preučevati v njegovem osebni arhivskem fondu, ki ga hrani Italijanski državni arhiv v Rimu. Pri tem je treba poudariti, da fond obsega le sedem škatel arhivskega gradiva in da predstavlja pravzaprav vse, kar je državnemu arhivu predala družina Luigija Capella. Večino njegovega zbranega gradiva, ki je bilo po pričevanju svojcev dokaj obširno, je med številnimi hišnimi preiskavami zaplenila fašistična tajna policija OVRA in je bilo pozneje uničeno.

Luigi Capello je zbiral in preučeval predvsem gradivo, povezano s prebojem pri Kobaridu, ker je želel s svojega imena sprati madež glavnega krivca, da je danes v italijanskem jeziku beseda *caporetto* sinonim za popolno razsulo in kaos. Zbiranje gradiva in publicistično delovanje je bilo tudi edino, kar mu je preostalo in kar je poudaril tudi v predgovoru svoje knjige iz

Naslovnica spominov, ki jih je leta 1920 izdal Luigi Capello
(foto Matjaž Bizjak)

leta 1920.³ Pa še pri tem sta ga režim in OVRA zelo omejevala. V članku bi želel prikazati vsebino dveh pomembnih konferenc vseh glavnih poveljnikov 2. armade tik pred začetkom nasprotnikove protiofenzive oktobra 1917. Iz analize prve in zadnje oktobrske konference je namreč jasno razvidna sprememba razpoloženja na italijanski strani. Ob tem se želim v

¹ Cesare de Simone, *L'Isenzo mormorava, Fanti e generali a Caporetto*, Mursia, Milano, 1999, str. 126–127.

² Najbolj znani sta dve biografiji:

A. Mangone, *Luigi Capello, da Gorizia alla Bainsizza, da Caporetto a carcere*, Mursia, Milano, 1994.

Dario Ascolano, *Luigi Capello, Biografia militare e politica*, Longo editore, Ravenna, 1999.

³ Luigi Capello, *Per la verità*, Fratelli Treves editori, Milano, 1920, str. 14.

enem segmentu vsaj deloma dotakniti tudi vprašanja, ki še danes zelo »buri zgodovinarje«: kakšne podatke so namreč o načrtovani ofenzivi italijanski poveljniki dobili od avstro-ogrskih prebežnikov, ki so prebežali na italijansko stran tik pred začetkom ofenzive?

Ko govorimo o konferencah poveljnikov 2. armade, je treba izpostaviti, da je bilo v oktobru tovrstnih konferenc več, vendar je Capello vodil samo omenjeni dve. Konference, ki je potekala 17. in 18. oktobra 1917, se je sicer udeležil, ampak je ni vodil, ker je bil na bolniškem dopustu.⁴ Zapisniki obeh konferenc razkrivajo, da je šlo za poveljniški diktat Luigija Capella in neko vrsto obveščanja, ki pa je bilo glede na zapisnike precej površno, in bi se podatki, navedeni v zapisnikih, lahko podrejenim poveljnikom podali na drugačen, časovno bolj sprejemljiv način. Maršal Enrico Caviglia je v svoji študiji 12. soške ofenzive poudaril, da so te konference zahtevale vsaj enodnevno odsotnost poveljnikov korpusov in načelnikov njihovih štabov tik pred ofenzivo, ko so bili ti v svojih enotah najbolj potrebni, kar je bilo z operativno-vojaškega stališča tudi nedvomno res. V arhivski dokumentaciji se uporablja naziv konferenca, vendar zagotovo ni šlo za vrsto današnje konference in brez dvoma je bila ta tudi drugačna od današnjih vojaških konferenc. Tudi zapisniki kažejo, da je šlo bolj za obveščanje in podajanje splošnih smernic podrejenim poveljnikom, pri čemer za diskusijo ni bilo dosti »prostora«. To je bilo seveda v skladu z ustrojem takratnih vojsk, ki so temeljile zgolj in predvsem na avtoriteti nadrejenega in italijanska vojska pri tem ni bila nobena izjema, prej nasprotno. Prvič je bil o načrtovani avstro-ogrsko-nemški ofenzivi govor že na konferenci poveljnikov 2. armade, ki je bila 2. oktobra 1917 v Krminu. Vodil jo je Capello, udeležili pa so se je vsi poveljniki podrejenih korpusov, načelniki njihovih štabov, poveljnik topništva 2. armade in poveljnik inženirskih enot. Na konferenci so govorili in usklajevali odločitve o pomembnih elementih italijanskega bojnega razporeda, najbolj pa o tistih, ki so potem med nasprotnikovo ofenzivo najbolj zatajili. Ti elementi so bili predvsem motivacija lastnih vojakov, topništvo in komunikacije. Iz zapisnika konference je videti, da je v celoti prevladoval Capellov koncept protiofenzive, in celo obrambni

ukrepi, ki so jih na tej konferenci določili, so bili zasnovani tako, da bi omogočili izvedbo protiofenzive. V zapisniku ni bil nikjer omenjen ukaz od 18. septembra 1917, s katerim je načelnik italijanskega vrhovnega poveljstva, general Luigi Cadorna, ukazal prehod v obrambo. Iz zapisnika je mogoče razbrati velik optimizem, visoka pričakovanja in hudo podcenjevanje nasprotnika, ki po teh ocenah ofenzive ne bi mogel začeti prej kot v 8–10 dneh. Zapisnik nadalje razodeva, da se je med italijanskimi enotami že širil strah pred nemškimi enotami. Eden od Capellovih zaključkov konference je namreč zahteval propagando in moralno delo med lastnimi enotami ter razbijanje »fame« o nepremagljivem nemškem vojaškem stroju, češ da »nemški vojaki niso boljši od avstrijskih, kar pomeni, da so slabši od naših«. Na sestanku je vedno »ofenzivni« Capello trenutno razporeditev topništva 2. armade ocenil kot preveč ofenzivno, saj je bilo v začetku oktobra 1917 skoraj vse topništvo nakopičeno zelo blizu fronte črte, pripravljeno na novo italijansko ofenzivo, in bi lahko v morebitni nasprotnikovi protiofenzivi bilo zato zelo ranljivo. Ukazana je bila razmestitev topništva v skladu z ocenjenimi namerami nasprotnika, vendar vsekakor v obrambnem smislu, pri čemer bi pa morala biti še vedno možna izvedba protiofenzive. V tem smislu so se odločili, da topništvo odmaknejo od frontne črte, ga nakopičijo na smereh predvidenega delovanja nasprotnika v globino in ob tem oblikujejo dve močnejši odporni topniški točki. Na žalost iz zapisnika ni razvidno, kje naj bi bili ti dve odporni točki postavljeni. Ukazano pa je bilo, da nobena topniška baterija velikega kalibra ali minometov kalibra 120 mm ne sme začeti premika, če nima z novega položaja predhodno opredeljenih in določenih ciljev, ki pa ne smejo biti starejši od dveh dni. V zapisniku konference je bilo dobesečno zapisano, da je »bolje imeti kakšno baterijo preblizu fronte kot pa ostati brez topniške podpore«, kar je z vojaškega stališča povsem logično. V obrambnem smislu je bilo določeno, da bo topništvo lažjega in srednjega kalibra ostalo bliže frontni črti, vendar naj bi bile vprege ali topniški vlačilci zraven baterij. Capello je na konferenci izrecno poudaril, da mora topništvo zagotoviti ustrezno obrambo, vendar istočasno tudi »bliskovito« protiofenzivo. To navodilo je v enostavnem vojaškem jeziku pomenilo, da je

⁴ L'esercito Italiano nella Grande Guerra, Vol. IV., tomo 3, Gli avvenimenti dall'ottobre a dicembre 1917, Ufficio storico dello Stato maggiore dell'esercito, ufficio storico, Roma, 1967, str. 137.

treba nove topniške položaje izbrati na mestih, ki omogočajo izvedbo obeh nalog, kar se je pozneje pri kobariškem polomu pokazalo kot usodno, saj je bilo topništvo še zmeraj preblizu fronte. To je bila nedvomno posledica Capellovega povsod prisotnega ofenzivnega koncepta.⁵ Capello je glede na dejstvo, da je bil teren znan, zahteval izvedbo premika topništva v 8 dneh (v svojih spominih govori o 10 dneh).

Umikajoče italijanske enote 3. armade.

Na konferenci so predstavili tudi nasprotnika, vendar je bila ocena o njem zelo splošna in iz nje jasno izhaja, da je imela italijanska stran le malo podatkov o avstro-ogrskih in nemških silah, predvsem pa o njihovih namenih. Obveščevalci so ocenili, da nasprotnik zbira svoje sile na dveh mestih, in sicer na desnem krilu IV. korpusa in pred XXVII. korpusom⁶. Druga sovražnikova skupina pa naj bi se zbirala na levem boku VI. korpusa in pred II. korpusom.⁷ Iz zapisnika konference sledi, da so operativci 2. italijanske armade tako kot vsi vojaški načrtovalci opredelili maksimalen in minimalen cilj sovražnikove ofenzive. Po teh predvidevanjih bi nasprotnikova ofenziva imela za maksimalen cilj izvedbo napada s tolminskega mostišča in preboj na črto Sveta Gora–Vodice, kot minimalen cilj pa preboj prve in druge linije XXVII. korpusa na desni strani Soče ali pa manever južno od Tolmina s ciljem zasedbe celotne tolminske kotline. Kot možnost nasprotniko-

vega delovanja je bil omenjen tudi napad s tolminskega mostišča po dolini reke Idrije mimo Kambreškega proti Čedadu, ki bi razbil italijanski bojni razpored na dva dela. Iz zapisnika je mogoče razbrati, da so se načrtovalci 2. armade v začetku oktobra 1917 najbolj bali prav tovrstnega scenarija. Vendar je general Capello popolnoma zaupal poveljniku XXVII. korpusa, generalu Pietru Badogliu, saj mu je v celoti prepustil odločitev za ureditev obrambe na tej smeri, češ da »pozna področje odgovornosti svojega korpusa in njegove obrambne sposobnosti in bo zato ocenil možnosti onemogočenja morebitne tovrstne ofenzive«. Badoglio je imel zgolj obvezo, da o tem poroča Capellu. Lahkotnost, s katero so poveljniki, predvsem pa Capello sam, ocenili možnost nasprotnikovega preboja proti Čedadu in s tem na furlansko ravnico, kar bi dejansko pomenilo preboj italijanske fronte, je deloma presenetljiva, po drugi strani pa razumljiva, saj italijanska stran sploh še ni imela uvida v končno nasprotnikovo razporeditev, njegovo moč in same namene. Razporeditev italijanskih rezerv je bila zopet načrtovana v skladu s Capellovo zamislijo o takojšnji protiofenzivi. Ocenjeno je bilo, da mora italijanska stran za vsako ceno zadržati Kanalski Vrh, ker je bilo območje odgovornosti XXIV. korpusa predvideno kot področje koncentracije italijanskih rezerv, ki bi jih po potrebi tako poslali na pomoč XXVII. ali II. korpusu, ki naj bi po ocenah bila pod glavnim udarom nasprotnika. Del rezerv bi bil koncentriran tako v zaledju XXVII. korpusa kot tudi v zaledju II. in VI. korpusa. Razmerje teh rezerv bi bilo 3 : 2 : 2 v korist XXIV. korpusa. Rezerve bi morale biti v pohodnih kolonah pripravljene blizu komunikacij za takojšnje delovanje. Ukazana je bila tudi evakuacija vseh skladišč na desni strani Soče, kakor tudi takojšnja ureditev in ustrezna označitev rezervnih linij ter položajev. Izrecno je bilo poudarjeno, da se ne sme ponoviti zgodba z Južnega Tirolskega v času avstro-ogrske ofenzive v maju 1916, ko so se enote umikale mimo urejenih rezervnih položajev, ker zaradi neprimerne označitve niso vedele zanje. Zato je bilo ukazano, da se z njimi seznanijo vsa poveljstva enot, ki so delovala na konkretnem področju, da so linije organizirane, varovane in po možnosti tudi zasedene s strani mitraljeških čet, ki mora-

⁵ Gian Luca Badoglio, *Il Memoriale di Pietro Badoglio su Caporetto*, Gaspari editore, Videm, 2000, str. 30.

⁶ Pri Tolminu.

⁷ Čepovan, Lokve.

AL COMANDO DELLA 2^a ARMATA

N. 6212 Op. B. stopp Situazione ore 13 stopp 50^a divisione = Nemico rovesciata resistenza canticello, sulla destra del fiume, sul tratto q. 700 - Isonzo, est avanzato verso la stretta di Saga et pare sia giunto sino a Radelje stopp 43^a divisione = Nemico ha forzato pure con 4 reggimenti quota 1270 sino a Planina Za Kraju stop Si ha notizia che Monte Rosso sia occupato da nemico ma non est confermata stop Ho messo a disposizione comandante intero 9° bersaglieri stop 46^a divisione = Il nemico rovesciata le nostre difese del Monte Mrzli Gabrije e di Felisce punta in direzione di Kamno stop Ho messo a disposizione del Comandante della 46^a divisione un reggimento brigata Foggia e un battaglione 2° bersaglieri stop Con l'altro reggimento brigata Foggia ho disposto sia occupata linea difensiva della pendici orientali del Volnik fino all'Isonzo stop Brigata Potenza est a disposizione ctesto Comande a Bergogna stop Nessuna notizia XXVII Corpo d'armata stop.

GENERALE CAVACIOCCHI

*Poročilo poveljnika IV. italijanskega korpusa poveljniku 2. armade o stanju 24. oktobra 1917 ob 13.00.
(foto Matjaž Bizjak)*

jo te linije pripraviti za ustrezno obrambo. To pa je pomenilo spoznati teren, oceniti različne strelne razdalje, pripraviti rezervno streliva ipd.

Na konferenci je bil govor tudi o internih italijanskih komunikacijah. Videti je, da se je Capello nedvomno zavedal pomenosti komunikacijskih povezav za kakovostno vodenje obrambnih operacij, »saj ima v tem primeru sovražnik iniciativo in le uspešne komunikacije lahko to iniciativo zlomijo in pripravijo pogoje za protinapad«. Vendar preseneča, da je bilo prav glede tega izrečenih precej splošnih ugotovitev o pomenosti komunikacij, niso pa bili izdani nikakršni konkretni ukrepi za zagotovitev delovanja komunikacij. Tudi to je bilo pozneje med ofenzivo zelo usodno, saj so bile komunikacije že prvega dne ofenzive popolnoma pretrgane, poveljniki pa so »taval v temi«. Capello je na koncu ukazal tudi pripravo terena za obrambo, čiščenje kavern, okrepitev obrambnih položajev in predvsem okrepitev obrambnih del. Od podrejenih je zahteval tudi pripravo moštva, ki mora biti tako tehnična kot tudi motivacijska in **spet** (podčrtal M. B.) usmerjena k izvedbi protinapada. Zapisnik konference odraža absoluten optimizem tako Capella kot tudi podrejenih poveljnikov. Ob tem je prisotna tudi zaverovanost v svojo lastno moč. Na celotni konferenci je prevladovala Capellova zamisel o »ofenzivi za vsako ceno«. Sprejeti so bili zelo omejeni obrambni ukrepi, pa še ti

so bili kombinirani s protiofenzivo. Prav motivacija lastnih vojakov, bojni razpored, delovanje topniških enot in notranje komunikacije so bili elementi, ki so med ofenzivo najbolj zatajili. Iz zapisnika konference je razvidno, da so poveljniki 2. armade imeli zelo pomanjkljive podatke o nasprotniku in njegovih namerah. Vedeli so za nemške enote, vendar to vedenje ni bilo dovolj za uspešno ukrepanje. S tem v zvezi preseneča, da ob vseh konferencah, ne samo v primeru obeh obravnavanih, ni bilo podane nobene zahteve za krepitev obveščevalne aktivnosti, ki je v tem trenutku nedvomno bila edini pravi ključ za izvedbo ustreznih protiukrepov, s poudarkom na organizaciji bojnega razporeda, razporeditvi topništva, oviranju, koncentraciji rezerv ipd.

Podobna konferenca z istimi udeleženci je bila izvedena tudi nekaj ur pred začetkom same ofenzive, t.j. 23. oktobra 1917 ob 16.00 uri v Čedadu. Vodil jo je Capello, ki se je istega dne vrnil z bolniškega dopusta, na katerega je odšel 20. oktobra 1917. Zaradi tega zapisnik odraža neko idejno nepovezanost, sam potek konference pa bi lahko enostavno ocenili, da je na njej poveljnik 2. armade skušal svoje podrejene poveljnike prepričati v uspeh italijanskega orožja. Zmagoslavnega optimizma iz začetka oktobra ni bilo več, iz zapisanih besed je čutiti nelagodnost in tudi strah pred neznanim, kar je povsem razumljivo, saj so do takrat italijanski načrtovalci imeli inicia-

tivo, tokrat pa je bil položaj prvič drugačen in je bila iniciativa na drugi strani. Že na začetku konference je bilo izpostavljeno, najverjetneje prav s strani Capella, da ima načrtovana sovražnikova ofenziva velike razsežnosti tako v smislu ciljev kot tudi v smislu števila ljudi in opreme. Preseneča dejstvo, da so se Italijani zavedali prisotnosti večjih nemških enot, vendar 23. oktobra 1917 poveljnik 2. italijanske armade, ki je bila v središču njihovega udara, ni bil prepričan v natančno število nemških divizij. Na konferenci je bila nemška prisotnost ocenjena na 9 divizij. Še bolj pa preseneča zapis, da se o razporejenih avstro-ogrskih enotah ni vedelo prav veliko. To je na konferenci zelo verjetno izjavil poveljnik 2. armade ali vodja obveščevalne službe nekaj ur pred samim začetkom ofenzive. Mogoče to »nevednost« lahko povezujemo prav s Capellovo nekajdnevno odsotnostjo. Na konferenci so podali oceno, da je od Rombona do Tolminskega mostišča zelo verjetno razporejenih 6 sovražnikovih divizij, tri na prvi in tri na drugi črti, vendar tudi tej oceni je bila dodana beseda »verjetno«. Zaskrbljenost

poveljujočega italijanskega kadra je morala biti zelo velika, kar je mogoče sklepati tudi iz vsebine suhoparnega zapisnika. Drugače je težko razumeti potrebo Capella po verbalnem podcenjevanju kakovosti avstro-ogrske vojske, ki naj bi bila »daleč slabša od italijanske, saj je eno leto več v vojni in je doživela velike izgube na vzhodni fronti, zato tudi razmerje sil nikakor ni vprašljivo«. Zagotovo je šlo zgolj za preprosto vzpodbujanje podrejenih častnikov, ki so izražali dvom in bojazen pred prihajajočim neznanim.

Zagotovo so podrejeni generali izražali zaskrbljenost ne samo nad velikimi sovražnikovimi silami, ampak tudi nad strateškimi cilji ofenzive. Beseda je tekla tudi o morebitnem napadu proti dominantnim italijanskim položajem na Ježi, Matajurju kot tudi proti planini Mija. Zelo verjetno je Capello spet poskušal zbrane pomiriti in je poudaril, da bi tak uspešen napad sicer imel katastrofalne posledice za 2. in tudi 3. italijansko armado, vendar so pripravljenost italijanskih vojakov, sposobnost manevra in tudi izredno močan razpored topništva,

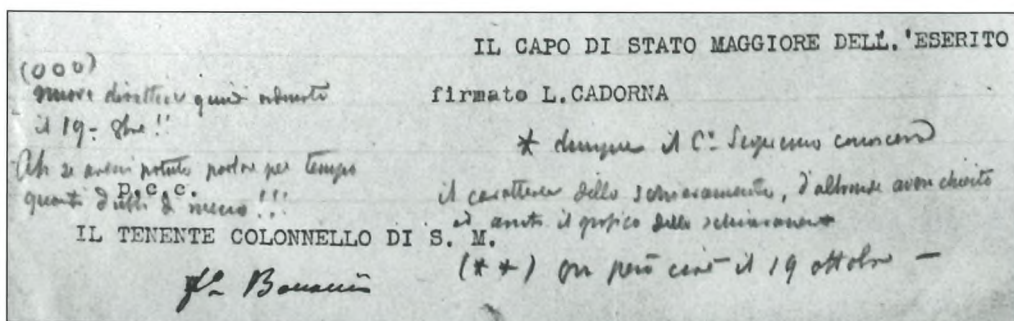

*Italijanski ranjenci ob Tolminki pri Tolminu, zadaj nemške enote
(iz zbirke Sama Boneta)*

ki naj bi štel več kot 1500 kosov srednjega kalibra, približno 60 gorskih in 160 poljskih baterij, jamstvo za uspešno obrambo na tem prostoru. Poleg te morebitne smeri nasprotnikove ofenzive so bila omenjena še nekatera druga možna mesta avstro-ogrskega in nemškega napada. Ponovno so kot eno od nevtraliziranih točk določili levo krilo XXVII. korpusa in desno krilo IV. korpusa. Spoj med obema korpusoma je potekal nekje v višini Volarij. Ta ocena je bila nedvomno pravilna, saj je nato med ofenzivo prišlo do hitrega zloma prav na področju delovanja divizije IV. korpusa na desnem krilu. Zelo verjetno so obveščevalci nakazali tudi možnost prodora treh sovražnikovih divizij proti Bovcu in naprej proti Žagi. Na konferenci je bila ta opcija sicer omenjena, je pa najverjetneje zopet prav Capello oceno sovražnikove moči v obliki treh divizij smatral za absolutno pretirano, v nadaljevanju pa je ocenil, da morebiten padec Bovške kotline ne bi imel nobenega vpliva na splošno strateško situacijo. Na sestanku je potem poveljnik 2. armade omenil, da je bilo v Bovški kotlini topništvo postavljeno na take položaje, da bodo ti omogočili koriščenje vseh njegovih zmogljivosti. Iz besedila je mogoče razbrati, da so bili ti položaji zelo blizu fronte, kar se je pozneje pokazalo kot usodno. Ocenili so, da je trenutni bojni razpored 2. armade dober in omogoča uspešno delovanje. Odločili so se, da dodatno okrepijo IV. korpus, katerega moč naj bi po okrepitvah, napotenih na fronto 23. in 24. oktobra 1917, znašala 55 bataljonov. Prav tako naj bi bilo XXIV. korpusu že dodano 6 novih bataljonov. VII. korpus na drugi frontni črti, ki je dejansko nadzoroval in ščitil nevtralizirani spoj med XXVII. in IV. korpusom, pa naj bi čim prej okrepili z dodatnimi topovi. Capello je poleg tega podre-

jenim poveljnikom ukazal, naj ne kopičijo vojakov v rezervnih linijah, ki jih morajo popolniti zgolj s strojnimi in manjšimi oddelki, kajti glavni del sil mora biti »trdno v rokah poveljnikov in pripravljen na premike«. Poleg tega je od podrejenih izrecno zahteval, da glede na goratost področja držijo svoje rezerve na višinah, češ da je »sestop lažji kot vzpon« in nudi boljše možnosti za uspeh. Vse ta navodila so kasneje usodno vplivala tudi na relativno enostaven in zelo predrzen nemški prodor po dolini Soče. Na konferenci je Capello izpostavil, da je predhodni koncept 2. armade predvidel strateško protiofenzivo, ker pa je prišlo »do nasvetov z različnih nivojev«, se koncept protiofenzive na strateškem nivoju ne bo izvedel. V zapisniku je izrecno zapisano »po različnih nasvetih« in zelo verjetno Capello neposredno sploh ni omenil ukaza Cadorne, ki ga je ta poveljniku 2. armade posredoval 20. oktobra 1917 in v katerem je strateško protiofenzivo ocenil kot neizvedljivo ter ukazal izvajanje zgolj obrambnih bojnih operacij. To je bila ponovitev že omenjenega ukaza od 18. septembra 1917 o prehodu v obrambo, ki ga za razliko od poveljnika 3. armade⁸ Capello ni spoštoval.

Podrejenim poveljnikom je ukazal varovanje in »varčevanje« z moštvom pri izvajanju bojnih operacij, kar naj bi dosegli predvsem z večjo uporabo topništva. Strah pred napovedano uporabo bojnih strupov je razviden tudi iz zapisnika te zadnje konference. Niso bili sicer podani nobeni dodatni ukrepi, vezani na to orožje, videti pa je, da je Capello tudi tukaj poskušal umiriti duhove, ki so bili zaskrbljeni zaradi nezadostnih obveščevalnih podatkov in govoric. Poudaril je namreč, da je moštvo opremljeno z večnamenskimi maskami, sprejeti pa so bili tudi ustrezni

Capellove pripombe, napisane na kopijo ukaza, ki ga je Luigi Cadorna izdal 20. oktobra 1917 in s katerim je od 2. armade zahteval izvajanje obrambe. (foto Matjaž Bizjak)

⁸ John Wilks, Eileen Wilks, *Rommel and Caporetto*, Pen and Sword Books Ltd, South Yorkshire, 2001, str. 32.

*Nemški minometi pri Kobaridu, zadaj cerkev sv. Antona
(fototeka Goriškega muzeja)*

ukrepi za kolektivno zaščito pred bojnimi strupi. Toda skoraj zagotovo s temi besedami svojih podrejenih ni pomiril.

Ko analiziramo zapisnik te zadnje konference poveljnikov 2. armade, bi lahko ocenili, da je bila vsebinsko nepotrebna, saj ni podala nikakršnih novih odločitev in ukrepov. Bila je neke vrste motivacijska konferenca, s katero si je najbrž sam Capello želel vzpodbude in pozitivno vplivati na svoje podrejene. Težko je reči, ali je v tem uspel. Najbrž ne, kar so že čez nekaj ur pokazali dogodki, ki so presenetili in prehiteli tudi na konferenci prisotne poveljnike korpusov. Iz tega zadnjega zapisnika pa je mogoče razbrati še nekaj, na kar pozablja večina vojnih zgodovinarjev, analitikov preboja pri Kobaridu. Italijanski generali so na soškem bojišču imeli zelo omejene izkušnje z obrambo, saj so do oktobra 1917 izvajali samo ofenzive. Do tedaj so oni določali tempo bojnih delovanj, vedno imeli inicia-

tivo in avstro-ogrske sile so postavljali pred izvršeno dejstvo. Sedaj je bilo drugače, iniciativa je bila na drugi strani, kar je bilo nekaj novega in neznanega. Če temu dodamo še nemške enote, je njihov strah pred tem »grozečim neznanim« na drugi strani Soče še bolj razumljiv. Zdi se tudi, da italijanska vojska obrambnih izkušenj, pridobljenih v avstro-ogrski ofenzivi na Južnem Tirolskem v letu 1916, ni ustrezno analizirala, čeprav je Capello na konferencah nekajkrat omenil določene napake iz leta 1916, ki se oktobra 1917 ne bi smele ponoviti.

Kot profesionalnemu vojaku se mi zdijo zapiski konferenc zelo splošni in vseobsegajoči, a manjkajo jasne usmeritve in zaključki, predvsem pa jasna razdelitev nalog podrejenim in roki njihove uresničitve. Iz njih je razvidno, da je 2. armada oktobra 1917 imela izredno hudo krizo poveljevanja, ki je bila najbrž precej povezana s Capellovimi odhodi na bolniški

dopust, kar pa ne zmanjšuje njegove poveljniške krivde, ki je zelo velika, mogoče s tega stališča celo večja od krivde Cadorne. Prav Capello je svojo armado pustil »sredi poti« oziroma, kot je že leta 1967 zapisal Emilio Faldella, 2. armade ni pripravil niti na odločno obrambo, kot je bilo ukazano, niti ni bila pripravljena na protiofenzivo, ki jo je Capello omenjal na vseh svojih sestankih.⁹

Iz zapisnikov obeh konferenc je razvidno, da so italijanski poveljujoči častniki imeli zelo pomanjkljive podatke o sovražnikovih silah in konceptu ofenzive, čeprav so italijanske obveščevalne službe prva obvestila o pripravi avstro-ogrske ofenzive zaznale že sredi septembra 1917.¹⁰ V različni literaturi se večkrat pojavljajo navedbe, da so avstro-ogrski prebežniki italijanski strani tik pred začetkom ofenzive posredovali natančne načrte ofenzive. Iz ohranjenega arhivskega gradiva je mogoče sklepati, da to drži le deloma in da so avstro-ogrski in nemški načrtovalci uspeli ohraniti večino svojih skrivnosti do 24. oktobra 1917. Že potek zadnje, zgoraj omenjene konference poveljnikov 2. armade nekaj ur pred začetkom ofenzive kaže, da so bili italijanski poveljniki v svojih ocenah še zmeraj zmedeni. To je bilo sprejemljivo v začetku oktobra 1917, nika- kor pa ne na dan pred ofenzivo, ko so nasprotnikove enote že bile v zbirnih mestih ali pa so se jim pospešeno približevale. To razodeva, da je italijanska vojaška obveščevalna služba v precejšnji meri odpovedala ali pa celo zelo podcenjevala nasprotnika in s tem odgovorne poveljnike pustila brez nujno potrebnih podatkov za pravočasno odločanje in ukrepanje. Deloma pa je to treba povezovati tudi z organizacijo italijanske obveščevalne službe, pri kateri so se vsi obveščevalni podatki zbirali na armadni ravni in so bili šele po obveščevalni analizi posredovani podrejenim poveljstvom. S tem pa je prihajalo do velike izgube časa, ki ga poveljniki v vojni, med izvajanjem bojnih aktivnosti, večinoma nimajo na razpolago. Zaradi kobarškega poloma je bila vojaška obveščevalna služba popol-

noma reorganizirana in je v letu 1918 postala »dobro delujoč in podmazan stroj«, ki je eno leto po »kobariškem čudežu« veliko pripomogel k zlomu Avstro-Ogrske.

V literaturi se večkrat navaja prebeg dveh avstro-ogrskih častnikov romunske narodnosti, obtoževanih, da sta Italijanom predala celotne načrte načrtovane ofenzive. Ta ugotovitev je nedvomno zelo pretirana, saj sta bila častnika na bataljonski ravni in sta tako lahko poznala načrte le za eno višjo raven, se pravi brigadno. »Težava« je bila v tem, da je bil eden od njiju – Francesco Fadini v svojem predgovoru omenja njegovo ime, Maxim¹¹ – častnik za zvezo med bataljonom in brigado in je zato zagotovo imel boljši uvid v razmere, a je bil še zmeraj brez dvoma omejen na 50. avstro-ogrsko divizijo, kateri sta pripadala. Ni znano, da bi v italijanskih arhivih obstajal originalen zapisnik zaslišanja obeh častnikov, čeprav je možno, da se skriva nekje v bogatem fondu komisije, ki je preiskovala kobariški poraz. Zelo verjetno pa je, da so ti dokumenti ostali v Krminu na sedežu poveljstva 2. armade, kar v svojih spominih¹² omenja tudi general Otto von Below in posredno tudi Vasja Klavora.¹³ Je pa obveščevalna sekcija poveljstva 2. armade z ugotovitvami zaslišanja obeh Romunov obvestila poveljnike podrejenih korpusov s svojim obveščevalnim biltenom št. 2420, ki je bil izdan 21. oktobra 1917, le nekaj ur po prebegu.¹⁴ S strateškega in poveljniškega stališča je obveščevalni bilten pomembnejši kot sam zapisnik zaslišanja, ker lahko s njegovo pomočjo ocenimo, kateri podatki so dejansko prišli do ljudi, ki so odločali in so lahko ukrepali. Le tako so bili lahko obveščevalni podatki dani »v uporabo«, drugače so bili s strateškega in poveljniškega stališča neuporabni. Tudi najboljši obveščevalni podatek ostane zgolj črka na papirju, brez vpliva na dogodke in samo hrana za zgodovinarje ter za njihova predvidevanja »kaj bi če bi«, če ni pravočasen, pravilno analiziran in razumljen ali če sploh ni uporabljen. Tudi Cadorna v svojih spominih glede obeh Romunov povzema

⁹ Emilio Faldella, *Caporetto, le vere cause di una tragedia*, Universale Capelli, Bologna, 1967, str. 23–24.

¹⁰ Luigi Capello, *Per la verità*, Fratelli Treves editori, Milano, 1920, str. 76.

¹¹ Francesco Fadini, *Caporetto dalla parte del vincitore, Il generale Otto Von Below e il suo diario inedito*, Mursia, Milano, 1992, str. 169.

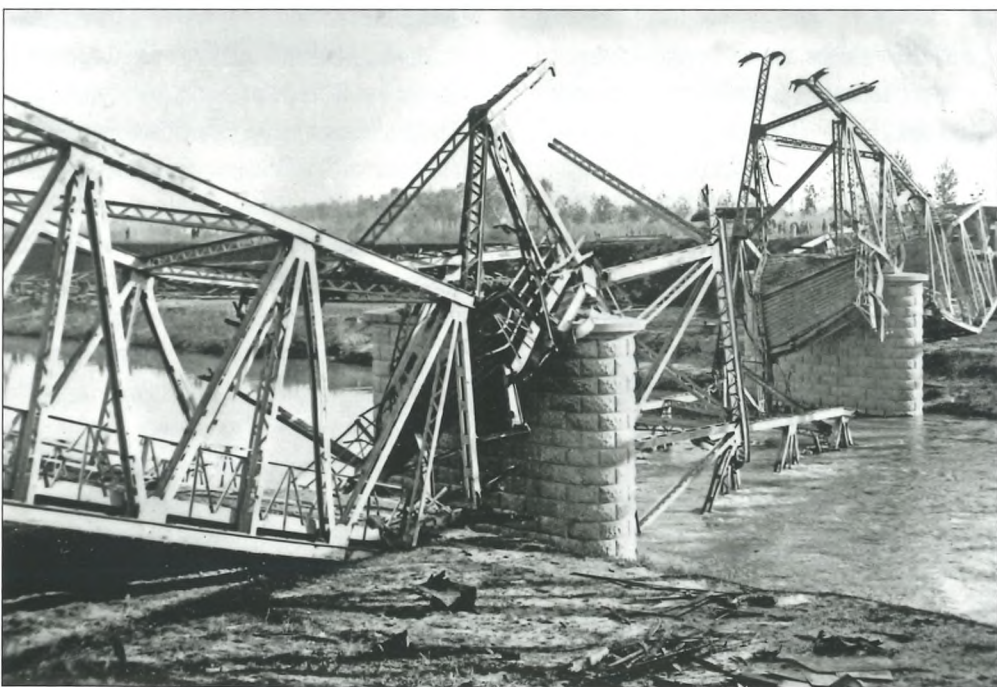
¹² Prav tam, str. 240.

¹³ Vasja Klavora, *Koraki skozi meglo, Soška fronta, Kobarid, Tolmin 1915–1917*, Mohorjeva družba, Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1994, str. 277.

¹⁴ Francesco Fadini in mnogi drugi avtorji omenjajo, da sta se Romuna na položajih 46. italijanske divizije pojavila 21. oktobra 1917 zvečer, kar ne more držati, ker je tudi obveščevalni bilten datiran na isti dan. Otto von Below v svojih spominih omenja prebeg pod datumom 20. oktober 1917. Najverjetneje sta Romuna prebežala v noči z 20. na 21. oktober 1917.

*Cesta pred Codroipom, zatrpna z italijansko vojaško opremo
(fototeka Goriškega muzeja)*

*Most v Motti di Livenza, ki so ga ob umiku uničili Italijani.
(fototeka Goriškega muzeja)*

ofenzive 22. oktober 1917, kot to omenja večina literature in tudi mnogi spomini. Skoraj nemogoče je, da bi šlo za tiskarskega škrafa, saj je bil to v tistem trenutku najpomembnejši in najbolj iskan obveščevalni podatek. Če bi Romuna omenjala 22. oktober 1917, bi bilo to v biltenu zagotovo zapisano.

Koncentracija sovražnikovih topniških enot naj bi bila 21. oktobra 1917 že končana, nemška pehota pa se je nahajala en dan hoda od zbirnih položajev. Nemške enote naj bi bile namreč že zbrane v Škofji Loki, Kranju, Radovljici in Bohinjski Bistrici. Morala napadalcev enot naj bi bila slaba in zelo pogoste naj bi bile dezertacije tako častnikov kot vojakov.

Vsi ostali podatki so se nanašali predvsem na načrte 50. avstro-ogrske divizije, kateri sta prebežnika pripadala. Po njenih podatkih naj bi ta divizija napadala v treh skupinah: kot skupina Krn, 3. brigada in okrepljena 15. brigada.

Skupina Krn naj bi v začetni fazi zasedla vrh Krna, nato pa napredovala proti Kožljaku. Bataljoni 3. brigade bi s planine Sleme pomagali pri zasedbi Kožljaka in zasedli vas Krn ter tudi Mrzli Vrh. 15. brigada bi nastopala v podobni smeri kot nemška 12. divizija, z začetnih položajev na Vodelu bi prodirala proti Seliščem. V nadaljevanju prodora bi ta brigada nadaljevala napad proti Kobaridu, pri Ladri prešla Sočo in se usmerila na planino Mija. 3. brigada bi se združila s skupino Krn, nadaljevala prodiranje proti Špiku in potoku Ročici, pri Ladri prešla na drugi breg Soče ter se nato usmerila proti Matajurju.

Armada (najbrž gre za 14. armado) naj bi v rezervi imela še tri nemške divizije. Položaji topov in minometov v okolici Tolmina so bili po poročanju Romunov že pripravljeni, ob ostalem materialu naj bi bil pripravljen tudi mostovni material. Morala v diviziji naj bi bila slaba, pogoste naj bi bile dezertacije, kar nekaj častnikov, med njimi 6 višjih, pa naj bi pred začetkom ofenzive zbolelo.

To so vsi podatki, ki so od obeh romunskih prebežnikov dejansko prišli skozi celoten t. i. obveščevalni cikel in ki so bili posredovani v uporabo. Podatki so zelo splošni, zelo netačni in uporabni zgolj za pripravo obrambnih ukrepov proti delovanju 50. avstro-ogrske divizije in deloma proti 12. nemški diviziji, katere delovanje je bilo pozneje usodno za italijansko obrambo. Vsi ostali podatki so z operativnega stališča dejansko manj uporabni.

Potek ofenzive danes dobro poznamo, z zgodovinskega zornega kota pa lahko ocenimo, da nanjo 2. italijanska armada ni bila pripravljena in je vse do sredine oktobra ni jemala preveč resno. General Capello in njegova 2. armada bi jo lahko pričakala mnogo bolje pripravljena in bi jo ob pravilnem vodenju in poveljevanju, medsebojnem sodelovanju med rodovi in enotami vojske, predvsem pa z boljšo organizacijo obveščevalne aktivnosti zagotovo ne samo uspela, ampak **morala** (podčrtal M. B.) odbiti ali vsaj onemogočiti »doseganje največjega pričakovanja avstro-ogrskih in nemških napadalcev,« kot je v svojih spominih zapisal Erich Ludendorff.¹⁶ Pritrdimo lahko tudi Johnu Keegenu, da »je v polomu pri Kobaridu italijanska vojska izgubila svoj ugled, ki si ga med drugo svetovno vojno ni uspela povrniti, in je posmeh italijanskim vojaškim sposobnostim od takrat stalno prisoten.«¹⁷ Toda ta posmeh je bil in je še vedno večkrat neutemeljen in krivičen, saj je italijanski vojak bil in bo **dober in slab** tako kot vsi drugi vojaki tega sveta.

Viri in literatura:

- Državni arhiv Rim – fond Luigi Capello
- Državni arhiv Rim – fond Real Casa – Primo aiutante di campo – UPAC
- Arhiv vojaško-zgodovinskega inštituta italijanske kopenske vojske Rim – fond E 4 (Carteggio guerra mondiale del Comando supremo).
- Luigi Cadorna, *La guerra alla fronte italiana*, Fratelli Treves editori, Milano, 1921.
- Luigi Capello, *Per la verità*, Fratelli Treves editori, Milano, 1920.
- Enrico Caviglia, *La dodicesima battaglia (Caporetto)*, A. Mondadori editore, Verona, 1933.
- Francesco Fadini, *Caporetto dalla parte del vincitore, Il generale Otto von Below e il suo diario inedito*, Mursia, Milano, 1992.
- Emilio Faldella, *Caporetto, le vere cause di una tragedia*, Universale Capelli, Bologna, 1967.
- L'esercito Italiano nella Grande Guerra, Vol. IV., tomo 3, *Gli avvenimenti dall'ottobre a dicembre 1917*, Ufficio storico dello Stato maggiore dell'esercito, Rim, 1967.
- Vasja Klavara, *Plavi križ*, Založba Lipa, Koper, 1993.
- Vasja Klavara, *Koraki skozi meglo*, Soška fronta, Kobarid, Tolmin 1915–1917. Mohorjeva družba, Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1994.

¹⁶ Erich Ludendorff, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin, 1920, str. 59.

¹⁷ John Keegan, *The First World War*, Alfred A. Knopf, New York, 1999, str. 344.

ZAČETKI BELE VOJNE – ZIMA 1914–1915 V KARPATIH

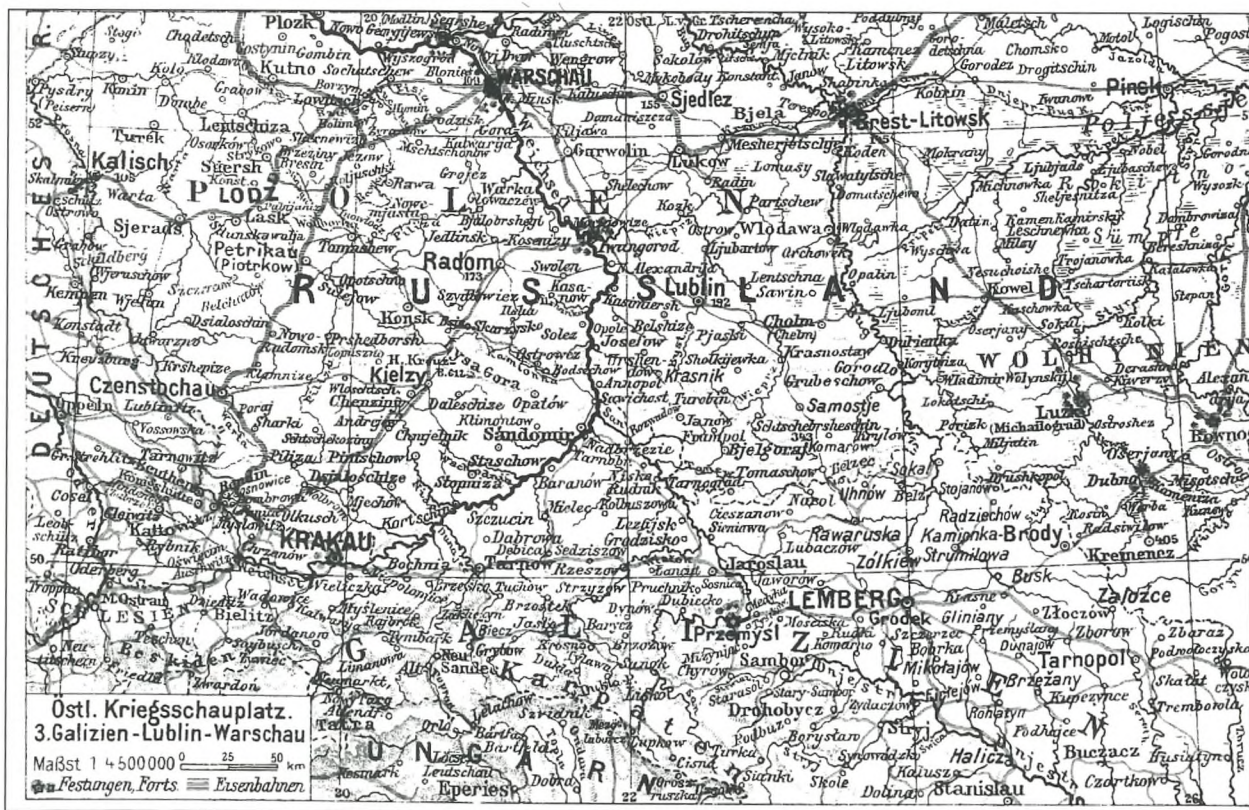
Roberto Todero

Proučevanja prve svetovne vojne še danes skoraj povsem zanemarijajo dogodke na Karpatih v zimi 1914–1915, ko so se na tem pogorju bojevale avstro-ogrsko, nemška in ruska vojska. To obdobje je bilo pomembno za razvoj vzhodne fronte in je prineslo tudi prve primere gorskega bojevanja v zimskem času. Šlo je torej za začetke bele vojne. Po poletnih bitkah v Galiciji in posledičnih umikih se je bila avstro-ogrsko vojska prvokrat prisiljena spopasti z ostrimi zimskimi razmerami na višjih legah, ki sicer niso bile prav visoke, a so se vendarle nahajale na področju, na katerem je vladala celinska klima z zelo hudimi, snežnimi zimami in nestalnim vremenom. Karpatsko pogorje se geografsko začne v okolici Bratislave, se od tu v polkrožni gorski verigi raztegne proti jugovzhodu in se konča v Romuniji, blizu Orsove na Donavi. Dolžina celotne verige je skoraj 1500 km, medtem ko širina niha med 12 in 500 km. Najvišji vrh, Gerlachovsky Štit (2665 m), se nahaja na Visokih Tatrah (Slovaška), medtem ko ostali vrhovi redko presegajo višino 2500 m. Čeprav so Karpati po Alpah drugo

evropsko gorovje, nimajo tipičnih značilnosti visokogorja, kajti na njih ni stalnega snega ali ledenikov. Zemljevid Evrope je danes precej drugačen kot v času prve svetovne vojne, ko je gorska veriga v celoti spadala pod avstro-ogrsko cesarstvo. Danes so Karpati namreč razdeljeni med Češko, Slovaško, Poljsko, Ukrajino in Romunijo. Mnogi tamkajšnji kraji, v katerih je divjala prva svetovna vojna, so bili tudi v drugi svetovni vojni priče zagrizenih, a seveda tehnološko naprednejših bojev. Tako je bilo predvsem s prelazom Dukla (502 m), sicer znanim po dogodkih v letih 1914–1915, ki pa je bil prizorišče krvavih spopadov tudi v vojni 1939–1945.

Uradno avstrijsko poročilo

Celo v knjigi *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* (Avstro-ogrsko zadnja vojna 1914–1918), ki je v Italiji poznana tudi kot *Relazione Ufficiale Austriaca* (Uradno avstrijsko poročilo), zimski dogodki v letih 1914–15 zavzemajo

Zemljevid ruskega bojišča (vse slike iz avtorjevega arhiva)

samo 239 strani (drugi zvezek), medtem ko so v današnjih knjigah, izdanih v Avstriji, skoraj povsem izvzeti oziroma so v najboljšem primeru v njih le citati, vzeti iz zgoraj omenjene knjige. Da bi imel bralec lažjo predstavo o težkih življenjskih razmerah na tej fronti, so v *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* objavili nekatere odlomke iz rokopisa pisca Veit-ha, *Werdegang und Schicksal der öst.-ung. Armee im Weltkrieg* (Pot in usoda avstro-ogrske vojske v svetovni vojni):

23. januarja smo vstopili v vojni pekel na Karpatih. Napadli smo prelaza Uzsok in Wyszków, toda na severnih pobočjih so se enote znašle v snežnih nevihtah. 25. januarja so Rusi brigado generalmajorja Lieba pregnali na izhodiščne položaje. Usoda je odločila. Vsebinsa poročila o teh dneh je bila tragična. Vsak dan je zmrznilo po več sto vojakov. Ranjenci, ki niso mogli sami doseči obvezovališč, so bili izgubljeni. S konjem se je bilo nemogoče premikati. Celi strelski jarki so se v solzah vdajali, da bi se rešili strašnega mraza. Pri 21. domobranskem polku so stražarje, ki so jih zvečer poslali na stražo, zjutraj našli zmrznjene vse do zadnjega. Noben konjevodec, nobena vprežna žival se v globokem snegu ni mogla premikati. Vojaki so morali zaboje s hrano sami vleči do položajev, izčrpani nosači so legali na snežno odejo in zmrznili. Pri petindvajsetih stopinjah pod ničlo vojaki niso mogli več dni prejemati hrane, a tudi hrana v kovinskih menažkah je bila zmrznjena in jo je bilo nemogoče jesti. 43. domobranska divizija se je že sedem dni neprestano borila s sovražnikom in snežnimi nevihtami, ne da bi si mogla privoščiti oddiha na toplem. Trideset dni si nihče ni mogel najti zavetišča pod kakšno streho. In to je bila vsakdanjost na vsej dolžini fronte. Med menjavami enot ni bilo mogoče najti zaklonišč za borce in intervali menjav so bili vse daljši. Vsakdanje izgube so bile visoke in zato je bilo enote na prvi bojni črti vse težje menjavati. V 20. domobranskem polku je od razporejenih 60 častnikov in 3400 vojakov ostalo 9 častnikov in 250 vojakov. Na fronti je samo še en bataljon premogel 200 vojakov. Bojna črta se je vse bolj krčila, nenehno so jemali moče z nekega odseka, da bi zamašili novo nastale vrzeli na drugem koncu. Uporabljali so celo sanitetno osebje, lažje ranjence in bolnike, da bi vzpostavili urejeno bojevanje in povezave. Kljub obrambni uspešnosti je bilo stanje duha v enotah zelo nizko, skoraj na robu obupa. Občutek nemoči v borbi proti vojnim tegobam je odganjal vsakršno upanje na zmago. Vrhovno poveljstvo je skušalo dvigniti moralo, toda moralo se je zadovoljiti že z brzdanjem panike. Neuspešni so

Vojaška značka »Straža v Karpatih 1914-17«

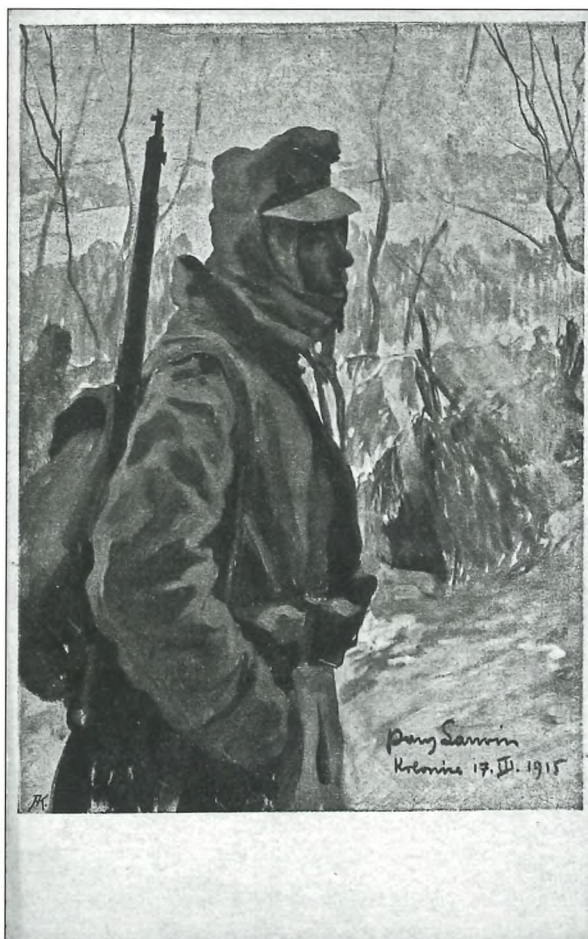
bili poskusi, da bi s fronte pregnali prevladujoče malodušje in ravnodušje. Konec januarja sta nenadoma nastopila odjuga in deževje. Vse je bilo gnilo, premočeno do kože, nemogoče se je bilo posušiti. Vojaki so zmrzovali v uniformah, ki so bile kot ledeni oklepi. Kdor ni bil železnega zdravja, se je moral sedaj ukloniti naravi. In v teh razmerah so Rusi prešli v protinapad. Borci, ki so jih že tako pestile vremenske nepravilnosti, so popustili in se umaknili na izhodiščne položaje. Toda tudi sovražnik je imel teh bojev dovolj in celi njegovi oddelki so se predajali. Na koncu se je bitka zaradi izčrpanosti umirila. Znašli smo se tam, kjer smo bili sredi januarja. Toda medtem je izginila cela armada ... Tako je bilo na srednjih Karpatih med prvo bitko.»

Predhodni dogodki

Toda kaj je privedlo avstro-ogrsko vojsko na karpatsko pogorje, da je s tem prepustila Galicijo v ruske roke? Na začetku vojne je avstro-ogrska vojska na severozahodu gališke fronte uspešno kljubovala glavnemu sunku ruskih armad in jih uspela kar štirikrat zadržati, najprej sama, potem pa v sodelovanju z zavezniškimi enotami. S slabimi, okrnjenimi enotami je končno južno od Krakova uspela ustvariti zaporo na poti proti Dunaju in Pragi. Dejstvo, da je s tem dosegla že prej zadani strateški cilj, ni moglo preprečiti katastrofalnega splošnega umika. Število padlih je bilo skoraj enako številu vojakov, ki so se na začetku vojne napotili na tamkajšnje bojne poljane, potem ko so iz notranjosti poslali na vzhodno in balkansko fronto skoraj 800.000 moč. Tudi opremo so zmanjšali na minimum. Vojska, ki je odkorakala na fronto leta 1914, je pustila v domovini skromne zaloge uniform, in zato si je bilo treba pomagati s platnenimi uniformami in s starimi temno modrimi suknjiči iz

časa miru. V notranjosti cesarstva so nekatere enote, dodeljene za stražo in nadzor, ostale kar v civilnih oblekah, s tem da so si na rokave nadele rumeno-črne trakove. Toda pravijo, da so tako oblečeni vojaki kot pripadniki *Pfanzers Karpathenschutz* (varnostna enota v Karpatih) prispeli celo do Karpatov. Toda težave v preskrbi niso bile omejene samo na opremljanje novo vpoklicanih vojakov, kajti tudi vojska na fronti je potrebovala nove uniforme. Uniforme, ki so jih vojaki oblekli ob izbruhu vojne, so se med poletjem pokazale kot pretople, čeprav jim po kakovosti ni bilo kaj oporekati. Stara škukasto siva (*hechtgrau*) barva pripadnikov lovskih enot, ki so jo samo nekaj let pred vojno sprejeli za enotno barvo vse avstro-ogrskе vojske, razen konjenice, ni odgovarjala kriterijem prikrivanja na bojišču. Zato so spomladi 1915 začeli s šivanjem uniform olivno sive barve (*feldgrau*), toda njihova kakovost je bila precej slabša od prejšnje. Poleg tega je zimsko bojevanje zahtevalo posebno opremo, kot na primer zimske plašče, volneno perilo, kožuhe in drugo raznovrstno zaščitno opremo pred mrazom. Tudi zasebna društva za pomoč so preskrbela veliko količino tega blaga, tako da vsaj v prvi zimi vojne sploh ni bilo tovrstnega pomanjkanja, vsaj v skladiščih ne. Ne bi mogli reči, da je bila oprema avstro-ogrskę vojakov prav lahka. Vsak vojak je nosil orožje, strelivo, lopatico, menazhko, nahrbtnik, plašč, zvit skupaj s šotorskim krilom, kar je vse skupaj zneslo ne dosti manj kot 30 kg. In tako obložen je moral korakati kilometre in kilometre daleč. Zato ni bilo čudno, da so po prvem umiku v Galiciji, ko je popustila prva disciplina, vojaki najprej odvrgli sicer drage, a obremenjujoče nahrbtnike, imenovane telečnjake (*Kalbfelltornister*). Zato so uvedli tirolske nahrbtnike, ki so jih že dolga leta uporabljali tirolski deželni strelci (*Tiroler Landesschützen*), pripadniki avstro-ogrskih gorskih enot. Ti nahrbtniki so skupaj z vojaško kapo dajali avstro-ogrskemu vojaku značilen videz. Polagoma je drago usnje izginilo iz vojaške opreme, a pojavila se je stisnjena, nepropustna lepenka, zvita konopljen vrv in drugi materiali iz ponudbe vojne industrije. Drugo pereče področje je bila proizvodnja pušk. Ob mobilizaciji so lahko komaj tretjino vpoklicanih opremili z moderno puško M-95, a drugi dve tretjini sta prejeli puške starejšęga tipa, med njima je 100.000 vojakov prejelo puško tipa *Werndl* 8 mm na en strel. Prav je torej prišlo tudi orožje, namenjeno prodaji drugim državam, na primer 75.000 pušk kalibra 6, 5 mm, izdelanih za Romunijo, in 70.000 pušk kalibra 7mm, namenjenih Mehiki. Tudi iz Nemčije je prispelo 60.000 pušk Mauser kalibra 7, 9.

Proizvodnja v tovarnah orožja v Steyerju in Budimpešti se je naglo povečevala. V Steyrju so z 2.000 pušk v septembru 1914 hitro prešli na 26.000 pušk v decembru in na 32.000 v januarju 1915. Tudi najmanjša tovarna v Budimpešti je dosegala količino 6.000 pušk na mesec. V uporabi je bila tudi velika količina ruskih pušk, vojni plen, katerih izstrelki so imeli kaliber 8 mm. Kljub temu so ob odhodu na fronto vojaki rezervnih enot lahko izstrelili samo dva »bojna« strela. Velika razlika v kalibrih je povzročala različne težave tudi v verigi dobav. Stare puške *Werndl* na en strel, ki naj bi bile namenjene samo črnovojnikom (*Landsturm*), dodeljenim za nadzorovanje vojaških objektov v domovini, so prišle s temi istimi črnovojniki vse do Karpatov, potem ko se je zaradi težkega položaja na hitro osnovala armadna skupina *Pfanzers-Baltin*. Tako so pogosto v bataljonu uporabljali puške dveh ali treh različnih kalibrov.

Vojna razglednica s podobo vojaka v Karpatih

Zanimivo je, kar je v knjigi *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* zapisano o začetkih pozicijske vojne na vzhodni fronti, v ruski Poljski in vzdolž Dunajca:

Tu so nastala omrežja strelskih jarkov, ki so se povsem razlikovali od tistih iz častniških pravilnikov. Namesto oporišč (Stützpunkte), povezanih med seboj, so se takoj po prenehanju gibljivega vojskovanja pojavili na frontnih črtah strelski in povezovalni jarki. Vzdolž teh so tekle žične ovire, katerih širina je postajala vse večja. Povezovalni jarki (Verbindungsgräben) so vodili do zaledja, kjer so na nekaterih frontnih odsekih pogosto izkopali drugo in tudi tretjo obrambno črto. Prvi strelski jarek, jarek bojne črte (Kampfgraben), je postal vse višji, globlji. Strešice iz desk, pokrite s tanko plastjo zemlje, tako imenovani »ščiti pred šrapneli« (Schrappnel-schirme) naj bi varovali vojake pred izstrelki, toda služili so le kot zavetja pred dežjem. Vzdolž strelskih jarkov so nastajale strelne line vseh oblik in vrst. Vse te iznajdbe so terjale od vojakov veliko truda in dela, preden so jih spoznali za neuporabne in jih opustili. Kmalu so začeli graditi zaklonišča, ki so bila bolj primerna za kratkotrajne počitke kot pa za zavetje pred sovražnikovim topništvom. Pri tem so poleg potreb, ki jih je narekovala vojna, mislili tudi na primernost za bivanje. Mize, klopi, okna, vrata, tu in tam tudi pohišstvo, ki je pogosto služilo za kurjenje peči, so vzbujali videz domačnosti, s katero so se morali še za dolgo sprijazniti.

V zimi

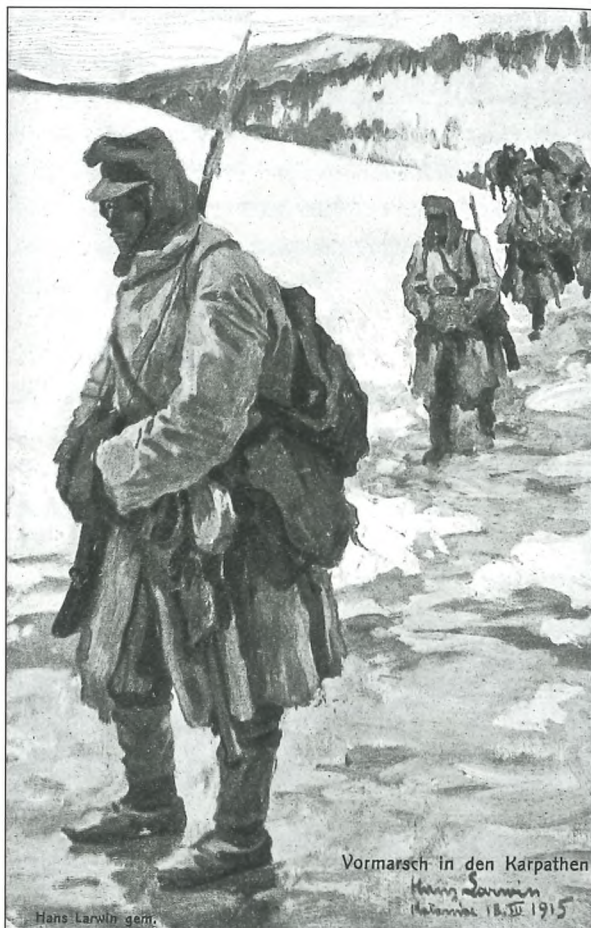
Toda ni bilo tako pozimi na Karpatih. Spet nam bo major Veith pripovedoval o resnici, ki je danes videti neresnična. Dogajalo se je med 15. in 26. februarjem 1915 v vrstah 3. in 4. armade: Na Karpatih je med spopadi vladala zima, ki ni popustila niti ob koncu bojev. Fronta je bila gibljiva, spremenljiva in čutilo se je splošno pomanjkanje. Danes je težko pojasniti takratno nemoč v borbi proti mrazu in težkim življenjskim pogojem, ki so jih narekovali dogodki na področju, kjer je bil les za drva in gradbeni material pri roki na vsakem koraku in v velikih količinah, morda bolj kot na kakršnem koli drugem mestu v Evropi. To lahko obrazložimo samo s popolnim izostankom preventivnih ukrepov, kar je bila posledica zgrešenih predvidevanj in nezmožnosti razpolaganja z delovno silo. Bojne enote (Kampftruppen) so bile številčno vedno slabše od sovražnikovih in so zaradi težkih izgub nenehno

slabele, tako da je bila najpomembnejša potreba poslati na fronto vsako možno puško. Kljub temu so se med kratkimi in redkimi premori čete lahko za silo vkopale, toda pri tem niso mogle uporabiti lesa. Delovni oddelki izza frontnih črt so bili nenehno zaposleni z vzdrževanjem povezovalnih poti, kajti te danes prekriva več metrov debela snežna odeja, jutri bodo zaledenele in pojutrišnjem jih bo nenadna odjuga spremenila v reke blata. Poleg tega so morale skrbeti, da ne bi nezamenljive bojne enote ostale brez streliva in prehrane. Da bi si skromne rezervne čete lahko privoščile malce počitka izpod neke strehe, si že dolgo ni bilo mogoče niti zamisliti. Tako so bedni življenjski pogoji narekovali vlogo tragične igre: vojaki so vztrajno prihajali na fronto in izgube, ki so neprestano naraščale, so onemogočale zamenjave in počitek ter s tem sezname izgub zaznamovale z novimi rekordnimi številkami. Istočasno je to stanje onemogočalo vse dejavnosti za gradnjo prostorov za počitek izza fronte. Vse to je postalo še bolj pereče zaradi izostanka potrebnih dobav iz notranjosti. Na mejnem območju med Madžarsko in Galicijo so bile železnice maloštevilne ter skromnih prevoznih zmogljivosti in že dolgo niso več zadovoljevale potreb vojske. Tudi cestno omrežje je bilo skromno, slabo in neprimerno za vzdrževanje velikankega prometa, ki ga je terjala vojna. Maloštevilne in slabe so bile tudi druge razpoložljive poti, saj je bilo področje tu gorsko in neobljudeno. Zato se je velikokrat zgodilo, da je celotna armada nenadoma ostala za več dni brez zvez z zaledjem, in tudi nepoklicnim vojakom je bilo jasno, v kakšne posledice jih lahko tako stanje privede. V takšnih razmerah ni nič čudnega, če zlomu fizičnih moči kmalu sledi padec morale. Ne smemo pozabiti, da vojska na bojišču ni bila več nekdanja vojska, saj je bila skrpana iz slabih, neizurjenih enot in je bila torej prava in resnična »rezervna« vojska (Ersatzarmee). Nove pohodne formacije (Marschformationen) pogosto niso dosegale svojih pripadajočih enot, saj so se ob prihodu morale razporediti kot posamezne taktične enote, a njihove bojne sposobnosti so bile največkrat borne. Nanje sta vplivala tudi malodušje in politična nezaupljivost določenih slojev prebivalstva v domovini. Še posebej pri Čehih. Že med zimo na Karpatih se je 28. pehotni polk iz Prage (Prager Hausregiment) umaknil s položajev, ne da bi izstrelil en sam strel. Tudi v enotah romunske narodnosti je bilo čutiti znake nezvestobe. Znano je, da so na Sedmograškem (Transilvanija) pravoslavni

duhovniki raznesli med vojaške novince poziv, da naj se ne javijo oziroma da naj ob prvi priliki prebegnejo k sovražniku. Poleg tega se je sovražnik posvečal močni propagandi. Ni skrivnost, da so se Rusi v tem stanju bolje znašli kot mi. Velika številnost jim je omogočala pogoste zamenjave. Bolje so se hranili, bili so bolje opremljeni in njihova preskrba je brezhibno delovala. Tudi naša prvotna domneva, da bo njihova skorumpiranost uničila njihov ustroj, ni bila osnovana. Vse kmečko prebivalstvo je bilo na ruski strani, in kadar je bilo možno, je zanje vohunilo. Edina izjema so bili Judje, ki so pravzaprav v isti meri vohunili za oba nasprotnika (značilna opazka avtorja članka, majorja Veitha). Toda za naše enote, ki so ostale zveste – in to lahko rečemo za večino od njih – je bil nevzdržen občutek, da jih obdajajo izdajalci in vohuni, kajti vnašal je paniko in živčnost med poveljnike ter obenem pokopaval preostalo upanje v bodočnost.

Druga bitka

Po tej strašni izkušnji sta se tretja in četrta armada pripravili na drugo ofenzivo na Karpatih z namenom, da prodre na ravnino. Major Veith v svojih spominih poroča o teh dneh takole: Prvi marec se je začel z meglo in močnim snežnim viharjem, sposobnosti za orientacijo so bile nične, celotni polki so se razpršili, zgrešili smer in logična posledica so bile katastrofalne izgube. 6. marca je spet nastopila sprememba vremena: nebo se je zjasnilo, čez dan je bila odjuga, ponoči pa do dvajset stopinj pod ničlo. Kot da sovražnikove kroglice niso bile dovolj, so se še pobočja spremenila v drsalnice. Zato je bil vsak napad podoben bolj športnemu tekmovanju v visokogorju. In ko so bile tudi te težave premagane, se je skrilo sonce, ki bi s svojimi žarki lahko vsaj malo ogrelo borce. Ledeno mrzel veter, ki je pihal od severozahoda, je životu in nogam jemal še preostalo toploto. Na vsem območju napada ni bilo oddiha, več dni in tednov si nihče ni mogel sleči uniforme, ki se je pretvorila v zaledeneli oklep. Zamrznjeno zemljišče je napadalcem onemogočalo vkopavanje, da bi se zavarovali pred sovražnikovimi izstrelki, izgube so se strašansko povečevale. Ranjenci, katerih prevoz je bil izjemno težaven, so padali kot muhe. Ni bilo počitka za izčrpane borce, ki niso smeli zaspiti niti ponoči, kajti v tem mrazu je globok spanec pomenil hitro smrt. 10. marca je privdijal snežni vihar, kakršne poznamo samo v

Vojna razglednica z upodobljenim maršom v Karpatih

deželah alpskih ledenikov. Vse se je ustavilo, prevoz bolnikov je postal nemogoč, bela odeja je za vedno prekrila razne bojne črte. Zamrznjeno zemljišče, prekrto s snežno odejo, je postalo neprehodno, izkopi nemogoči. Pehota je brez zaklonišč in nesposobna premikov ždela pred sovražnikovimi žičnimi ovirami, medtem ko je bila večina njenega topništva (ki bi moralo te ovire uničiti, op. a.) oddaljena še tri ali štiri dni hoda od fronte. Toda kljub vsemu temu, kljub obupu in posameznim primerom vohunstva so enote kljubovale, čeprav so poročila poveljstev že več tednov napovedovala popoln zlom. Kljub vsemu so enote v tem peklu vzdržale.

Ni presenetljivo, da so bili dnevnikarji v tistem obdobju skromni, maloštevilni. Že sama misel, da bi nekdo v teh razmerah držal v roki svinčnik, je bila smešna, tragična in nesmiselna. To v

svoji zgodovini deželnih strelcev (cesarskih strelcev) omenja tudi Heinz von Lichem:

Majhne oddelke deželnih strelcev so premeščali z gore na goro, iz doline v dolino in jih med koncem leta 1914 in pomladjo 1915 namestili na obrambne položaje samotnih vrhov. Pred njimi je stal mogočen sovražnik: Rusi, kozaki, Čerkezi, vzhodnjaška ljudstva, ki so bila vajena življenja v izjemnih razmerah. Ti moške so bili po naravi odlični bojovníki. Rusi so nenehno napadali avstro-ogrske plitke obrambne črte na Karpatih, snežni viharji so zakopavali prijatelja in sovražnika, več metrov debela snežna odeja je za vedno prekrila cele stotnije in bataljone, ki so podlegli zimskim razmeram, zmrznjeni, izgubljeni, sestradani, žrtve lastnega topniškega ognja, obdani od žalostnega okolja. Ta gora je bila povsem drugačna od njihovih gor v tirolski domovini. O bojih v Karpatih so ostala le maloštevilna poročila.

Konec zimskih operacij

Zimskim operacijam je vzdolž karpatske fronte sledila velika bitka, imenovana »velikonočna«. Rusi so dosegli greben Beskidov in nadaljevali v smeri proti Gozdnatim Karpatom za okrog 100 km med prelazom Dukla (502 m) in prelazoma Lupkow (584) in Uszok (889). Od tu so se ruske predstraže uspele spustiti proti Marmaros Szigetu na Madžarskem in s tem prekinile železniške povezave med Galicijo in Bukovino. Kljub prizadevanjem sta se izčrpani avstro-ogrski armadi s pomočjo nemške vojske rešile kočljivega položaja, zaradi katerega bi lahko Rusi zavzeli Černovce (Czernowitz), prestolnico Buko-

vine. Enote generala Szurmaya, vključene v armado generala Böhm-Ermollija, so se borile s povečano zagnanostjo, da bi ubranile domovino pred ruskim zavzetjem. Ob koncu »velikonočne« bitke so se armade centralnih sil pripravljale na odločilno bitko pri Gorlicah, ki je poleg drugih uspehov prinesla tudi osvoboditev trdnjave Przemysl in naposled tudi Lvova, prestolnice Galicije.

Zavezniki

Avstro-ogrskim enotam razvoj dogodkov ni šel od rok, toda tudi nemški zavezniki, ki so prišli na pomoč obrambi Karpatov, so imeli podobne bivalne težave: z nastanitvijo, dobavami in bojevanjem. Nekdanji generalmajor Friedrich von Friederburg, poveljnik 3. gardske pehotne divizije, je leta 1924 izdal knjigo *Karpathen und Dnjesterschlacht* (Karpati in bitka na Dnestru). Tu je odlomek iz te knjige:

Stotnija pehotnega polka Lehr je prispela do prvih hiš vasi Dolzki, da bi se potem povzpela na koto 784. Nanjo bi morala prispeti ob določenem času, tako da bi se stotnija, ki bi jo zamenjala, lahko spustila v dolino po delu ceste, vidnem iz Zwinina, še preden bi se zdanilo. Narednik je počakal še za trenutek na vratih zaklonišča, da bi videl njihov odhod, ko je naenkrat padel s krikom bolečine: zablodela krogla ga je zadela v trebuh. Pot, po kateri je stotnija morala kreniti, je bila tako steptana, da ji je bilo lahko slediti tudi v najgostejšem mraku. Stotnija se je vzpenjala v gosjem redu. Pomenki so počasi utihnili. Vsakdo je moral misliti samo nase. Oprema je bila obtežena z drugo odejo, malo prej prevzetim kruhom in omoti, prejetimi v dar iz domovine, a tudi nahrbtnik je vlekel nazaj. Vojaki so se oklepali in naslanjali na planinske palice. Četovodja na začetju kolone je moral nenehno klicati tiste, ki so se hoteli ustaviti. Ruski topovi so občasno streljali v salvah, toda njihovi izstrelki so bili na srečo previsoki. Na koti 784 so skrenili na desno in prišli do stotnije, ki bi jo morali zamenjati. Ta je ležala v gozdu. Tu so zaklonišča najprej zgradili iz vej in listja ter jih pokrili s šotorskimi krili, potem pa so kopali v zamrznjeno zemljo, polno kamnov in korenin. To delo je bilo težko. Šele kasneje so jih dosegle deske, s katerimi so lahko postavili trdnejša in zanesljivejša kritja. En oddelek je zamenjal straže ob obronku gozda nasproti ruskim položajem. Sovražnikovi položaji so bili oddaljeni komaj 100 metrov. Nič se ni videlo, toda ogenj ruskih pušk in strojnic je udaril ob

Vojaška značka, izdana v spomin na boje na prelazu Uszok

najmanjšem premiku v nemških strelskih jarkih. Zamenjana stotnija je bila pripravljena na odhod. Toda četovodja je sporočil, da manjka še patrulja treh mož, ki so jo ob dveh ponoči poslali v izvidnico proti ruskim položajem v »polmesečevem gozdičku«. Ta gozdiček je stal na desni strani ruske kote, ob vznožju našega grebena, in naj bi bil v naslednjih dneh cilj našega nočnega napada, ker je prikrival strojnična gnezda, ki so nadzorovala nemške strelske jarke. Stotnija je stopila na pot, samo poveljnik je še čakal na vrnitev patrulje. Začelo se je daniti. Poveljnik je z daljnogledom opazoval obronek gozda in skušal v jutranji megli kaj opaziti. Glej, na desni strani so na strmini, pokriti s snegom, ležale tri zleknjene črne lise. Bolj pozorno je pogledal in pristopili so še drugi z daljnogledi. Tam zgoraj so ležali trije negibni možje. Mrtvi? Ne, eden se je še

premikal, še je bil živ. Pri priči se je poleg poveljnika stotnije znašel sanitetni podčastnik: »Gospod poročnik, grem ponje,« je rekel in se tiho obrnil, da bi odšel. Poročnik mu je zaklical: »Pazi na strojnice v polmesečevem gozdičku!« Potem se je napotil proti topniški opazovalnici, da bi držal gozdiček pod ognjem in s tem utišal strojnice. Topovi so bili. pripravljeni. »Pazi, da bodo streli dovolj visoki, da ne bodo zadeli ležalih mož pred gozdičkom. Morda so še živi.« Prva granata je žvižgajoče treščila na gozdiček. Na vrhu Zwinina se je dvignil steber zemlje, kamenja in kosov lesa. Po strelo se je razlegel odmev v jutranji tišini. »Krajše!« Spet je izstrelek zaplaval po zraku, a ni eksplodiral. Pokvarjena granata je nevidno izginila v snegu. Nato je naslednja granata zadela malo nad gozdičkom. Medtem se je sanitetni podčastnik prikazal na obronku sovražnikovega gozdička. Dobro je poznal zemljišče in je pri gibanju koristil mrtve kote. V jutranji svetlobi se je dobro videlo, da sta bila dva od treh mož negibna, medtem ko se je tretji premikal in skušal vstati. Vsi daljnogledi so bili uperjeni v tisto smer. Podčastnik je prispel do točke, ki je bila v zornem kotu sovražnikovih strojnic. Tu se je odločalo o njegovem življenju ... Opazovalci so videli, da se je zbral, potem pa skočil in nadaljeval svojo pot tako hitro, kolikor mu je to omogočal globok sneg. Iz gozdička sta se oglasila dva strela. Padel je, se zakotalil po pobočju in negibno obležal, brez življenja. Šele zvečer je bilo mogoče pobrati vsa štiri trupla.

Prisotnost italijanskih vojakov

Ponavadi je prisotnost avstro-ogrskih vojakov iz Tirolske, razporejenih v štiri polke cesarskih lovcev in tri polke deželnih strelcev, dobro dokumentirana. Veliko slabše ali pa sploh ne pa je raziskana zgodovina vojakov iz tako imenovanega Avstrijskega primorja (Küstenland), ki so bili vključeni v cesarsko in kraljevi 97. pehotni polk in cesarsko-kraljevi 5. domobranski pehotni polk (22. domobranska pehotna divizija). Če se omejimo na ti dve enoti in iščemo možne podatke v knjigi *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, se zdi, da jih iz nje lahko vendarle nekaj izbrskamo. Po težkih bojih pred Lvovom, Grodekom in Rawi Ruski so morali 97. pehotni polk umakniti s fronte in ga na novo sestaviti. Tudi 55. brigada 28. divizije, katere sestavni del je polk bil, se ni dostikrat pojavljala. Pravzaprav je v *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* omenjena prisotnost 28. divizije v januarju, fe-

Vojna razglednica z upodobljeno topniško baterijo v Karpatih

bruarju in marcu 1915 v bližini Konieczne, kjer je tudi pokopališče z grobovi vojakov 97. polka. V poročilu je tudi pomembna zabeležka o dogodkih med 1. in 5. aprilom 1915:

Blizu Zborova so Rusi napadli 28. divizijo in jo prisilili v umik, pri čemer so izkoristili ozemlje, ki ga je zapustil za seboj 28. pehotni polk, ki se je predal brez boja. Zaradi teh dogodkov je bil na predlog poveljstva 3. armade polk razpuščen, a njegove vojake so porazdelili po polkih III. korpusa. 5. in 6. aprila je 28. divizija zaustavila ruski prodor in s tem olajšala prodor 8. pehotne divizije proti vrhovom na vzhodu Regetowa.

Slovenski vojaki v okopih v Galiciji

Na 28. divizijo naletimo spet po bitki za Gorlice, ko je prodorala proti Lvovu, katerega osvoboditev se je zgodila 22. junija. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* omenja 28. pehotno divizijo in še posebej njen 97. pehotni polk, ki je pod poveljstvom polkovnika Gherija zaustavil močan ruski napad ob izlivu reke Sereth v Donavo. Toda sedaj smo že daleč od zimskih bitk na Karpatih.

Več podatkov posreduje *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918* o 5. domobranskem pehotnem polku, kateremu je bilo sprva zaupano varovanje pristaniških objektov v Pulju in ga je na karpatsko fronto odpoklical general Borojevič, takratni poveljnik 3. armade. Polk se je na pohodu proti Dukli moral takoj spoprijeti s težkimi logističnimi težavami, kajti Rusi so na poti umika zažigali vse stavbe, primerne za bivanje. Tako so morali vojaki od vsega začetka prenočevati na prostem. 5. domobranski polk je ostal na fronti celotno obdobje zimskih bitk in se je pogosto boril z ramo ob rami z enotami ene od brigad 28. pehotne divizije. Po bitki za Gorlice se je odlikoval z zavzetjem pomembne kote 474 južno od vasi Sadzawka.

Očitno je nemogoče slediti posameznim primorskim vojakom, vključenim v druge avstro-ogrske enote, kakršna sta bila na primer 7. pehotni polk iz Celovca in 27. domobranski pehotni polk iz Ljubljane, gorska enota, ki se je leta 1917 preimenovala v 2. gorski strelski polk in v kateri so bili v veliki večini vojaki slovenske narodnosti. Toda polk ni bil povsem brez vojakov italijanskega jezika.

Vendar na pomoč nam priskoči priloga knjige *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, ki vsebuje zelo zanimiv shematski povzetek pod naslovom *Die aktive und die Reserveoffiziere und die Offiziersaspiranten sowie die Mannschaftpersonen nach ihren Sprachzugehörigkeit* (Aktivni in rezervni častniki, častniški aspiranti in moštvo po svoji jezikovni pripadnosti). Iz tabele izhaja, da je bilo med 1000 aktivnimi

Vojaška značka 2. armade

častniki avstro-ogrske vojske 8 častnikov in 4 častniški aspiranti z italijanskim maternim jezikom, medtem ko jih je bilo med rezervnimi častniki 8 in častniških aspirantov tudi 8. Vojakov je bilo po tej tabeli 13. Zanimiva je ta ista primerjava s slovenskimi častniki in vojaki, ki so med raznimi narodnostmi v 97. pehotnem polku predstavljali največji del. Med 1000 aktivnimi častniki monarhije je bilo 5 častnikov in 4 častniški aspiranti slovenskega jezika, medtem ko jih je bilo med rezervnimi častniki 8 in častniškimi aspiranti 15, vojakov pa je bilo 25. Višji so bili odstotki za Hrvate, toda ti so bili povečini vključeni v polke drugih korpusov.

Iz italijansčine prevedel Vinko Avsenak

Vojna razglednica z upodobljenim bojem strojničnega oddelka v Karpatih

Vojaška značka, izdana v spomin na boje pri Zloti Lipi

Viri:

- Bauer Ernst, *Borojevic il leone dell'Isonzo*, Editrice Goriziana, Gorizia, 1986.
- *Sui campi di Galizia (1914–1917), Gli Italiani d'Austria e il fronte orientale uomini popoli culture nella guerra europea*, v uredništvu Faia Gianluigia, Museo Storico Italiano della Guerra, Rovereto, 1997.
- *Karpathen und Dnjester Schlacht 1915*, v uredništvu Friedricha Friederburga, Druck und Verlag von Gehrard Stalling, Oldenburg i. D.-Berlin, 1924.
- *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*, v uredništvu Edmunda Glaise-Horstenaua, Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien, 1931.
- Haager Christian, Hoffmann Paul, Huter Franz, Lang Eberhard, Spielman Anton Heinz, *Die Tiroler Kaiserjäger*, Persico Edizioni, Cremona, 1997.
- Hesshaimer Ludwig, *Miniaturen aus der Monarchie, ein k.u.k. Offizier erzählt mit dem Zeichenstift*, Kremayr & Scheriau, Wien, 1992.
- *Kriegsmaler, pittori al fronte nella Grande Guerra*, v uredništvu Massima Libardija in Fernanda Orlandija, Fondazione Belvedere Gschwent, Lavarone, 2004.
- Lichem von Heinz, *Spielhahnstoß und Edelweiß, die Geschichte der Landes (Kaiser) Schützen*, Edition Lichem, 1994.
- Magensachab Hans, *Der Krieg der Großväter 1914–1918, die vergessenen einer großen Armee*, Edition S, Wien, 1988.
- Mautone Antonio, *Quando fui sui monti Carpazi*, Persico Edizioni, Cremona, 1997.
- Ongari Dante, *La guerra in Galizia e sui Carpazi, la partecipazione del trentino*, Edizioni Manfrini, Calliano, 1983.
- *Galizia, Carpazi, Russia, 1914 esperienze parallele*, v uredništvu Corrada Pasqualija, Centro Culturale P.B. Röllin, Bolzano–Gries, 1994.
- Rauchensteiner Manfred, *Österreich–Ungarn und der erste Weltkrieg*, Steirische Verlagsgesellschaft, Graz, 1998.
- Sauermann Eberhard et alii, *Die düsten Adler – Aquile funeste, arte letteratura e vita quotidiana nella Grande Guerra, tra delirio e dolore*, Castel Tirol, Athesia, Bolzano, 2005.
- Schwarzleitner, *Das III. Korps in den Karpathen (Osetr. Wehrzeitung, Wien, 1923, Folge 2,5,6,7)*.
- Tunstall A. Graydon, *Blood on the snow the carpathian winter war of 1915*, University press of Kansas, Lawrence, 2010.

CESARSKO-KRALJEVI PONOS – LADJE RAZREDA TEGETTHOFF

Anže Barle

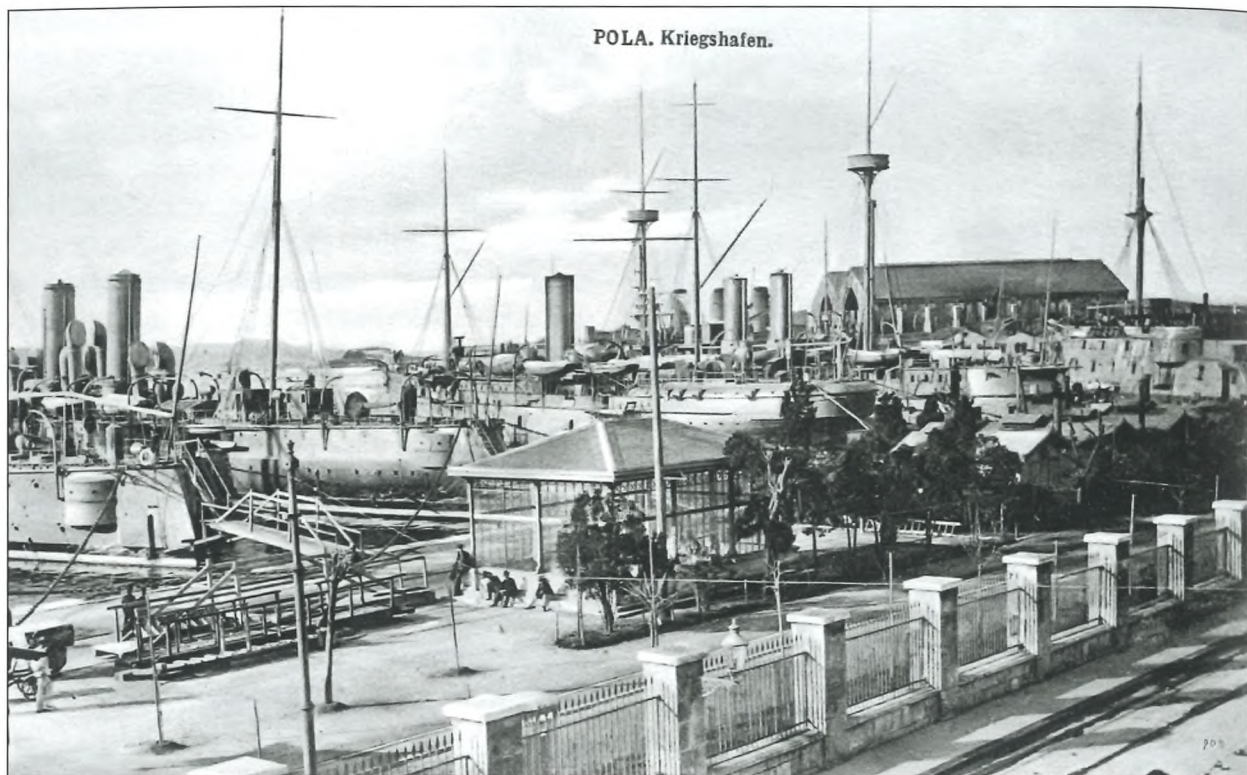
Admiral Wilhelm Tegetthoff (Maribor, 1827–Dunaj, 1871)

Avstro-ogrška monarhija je bila predvsem kopenska velesila, ki je več stoletij vojaško in politično obvladovala precejšen del srednje Evrope. Habsburžani vse do sredine 19. stoletja svoje obale niso z železnico povezali z notranjostjo. Sicer je bil Trst kot habsburško okno v svet že leta 1382 postavljen pod osebno zaščito cesarja Leopolda III., leta 1571 pa so slovenski in hrvaški mornarji sodelovali v pomorski bitki pri Lepantu, v kateri je krščanske sile vodil španski Habsburžan, admiral Don Juan Avstrijski. Po tej zmagi so se Habsburžani ponovno usmerili na kontinent in skušali zadržati turške vpade. Šele Jožef II. je leta 1786 osnoval avstrijsko mornarico in v ta namen so v Oostendeju kupili prve ladje. Temelj mornarice so tvorili podaniki iz pokrajin ob Jadranskem morju, sprva predvsem Istre in Kvarnerja. Toda na Jadranskem morju je vedno imela monopol Beneška republika.

Dokončen propad Beneške republike je habsburški monarhiji leta 1797 z mirovno pogodbo v Campu Formiu odprl tudi vrata na morje. Ta pogodba je vzpodbudila gradnjo sodobnega

vojnega ladjevja in utiranje prostora med evropskimi mornaricami. Za glavno pomorsko oporišče je bil izbran Pulj, kar je povzročilo hiter razvoj tega mesta na jugu Istre. Manjši del ladij se je nahajal še v Trstu in Kotorju. Pred letom 1797 so sicer obstajali ločeni oddelki vojnih ladij na Donavi, Jadranskem morju in celo v avstrijski Nizozemski, a o vojni mornarici tedaj še ni bilo mogoče govoriti.

Po dunajskem kongresu so se Avstrijci leta 1815 odločili, da malo istrsko mestece spremenijo v glavno bazo. Mesto je tedaj imelo le okoli 900 prebivalcev, saj so vojne in epidemije kuge terjale svoj davek. Zaradi strateškega pomena so Istro in Dalmacijo tedaj postavili pod neposredno upravo krone. Leta 1846 so v mestu odprli prvo cesarsko-kraljevo mornariško postajo, kjer je danes uprava ladjedelnice Uljanik. Glavni »krivec« za uveljavljanje vojne mornarice pa je bilo postopno zedinjevanje Italije, ki je v revolucionarnima letoma 1848–49 habsburško cesarstvo prisililo k umiku ladjevja iz Benetk. S tem se je začel nesluten razvoj in rast Pulja, saj je do leta 1914 število prebivalcev naraslo na okoli 58.000. Zrasle so številne vojaške, tehnične in šolske ustanove, ki so zaznamovale razvoj mesta tudi po letu 1918. V mesto so se zgrinjali vojaki in mornarji iz celotnega cesarstva, svoj pečat pa so mu vtisnili tudi mornariški častniki. Ti so se radi zbirali v častniškem kazinu, odprtem leta 1872. V Pulju sta med drugim službovala admiral Wilhelm von Tegetthoff in Miklos Horthy, kasnejši madžarski regent. Zaradi nezanesljivosti Italijanov se je sredi 19. stoletja začela germanizacija mornarice, ki se je kazala tako v častniškem kadru kot tudi v poimenovanju ladij. Prihod vojne mornarice je za mesto pomenil popolno preobrazbo. Oblast je namreč v drugi polovici 19. stoletja začela pospešeno graditi različne vojaške objekte v Puljskem zalivu kot tudi utrjevati zaledje baze z vencem utrd. Leta 1871 je mesto dobilo plinsko ulično razsvetljavo, čez pet let ga je železnica Divača–Pulj povezala z notranjostjo monarhije. Poleg raznih poveljstev in uradov sta v Pulju zrasla tudi hidrografski zavod ter astronomski observatorij. Puljski arzenal je bil glavni vojaško-tehnični zavod, ki se je specializiral za opremljanje in nadgrajevanje plovil. Na Reki je bila (na pritisk madžarskih politikov) ustanovljena ladjedelnica Danubius, ki je gradila predvsem podmornice in manjša plovila. Vendar je razvoj c. k. mornarice dolgo zaviralo pomanjkanje denarja, prostih ladjedelniških zmogljivosti in izkušenj, zato so bili prisiljeni naročati plovila v tujini, predvsem v Nemčiji. V Pulju so bile zasidrane skoraj vse velike

*Vojna luka Pulj na razglednici
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)*

avstro-ogrške vojne ladje, na čelu z bojnimi ladjami razreda tegetthoff in podmornicami. Poleg glavnine avstrijskega ladjevja je bil v Pulju tudi sedež luške admiralitete, katere glavna naloga je bila obramba baze. V ta namen je bilo na razpolago 1410 častnikov in 51.840 vojakov kopenske vojske ter okoli 1000 častnikov vojne mornarice s 5070 mornarji (ta števila ne vključujejo posadk vojnih ladij). Za razliko od kopenske vojske so v mornarici prevladovali Slovenci in Hrvati, ki so tvorili 34,1% moštva. Sledili so jim Madžari, Avstrijci in pripadniki ostalih narodov. Večina častnikov je bila Madžarov in Avstrijcev, moštvo so sestavljali predvsem Slovenci in Hrvati. Organizacijsko je bila celotna vzhodna obala Jadranskega morja razdeljena na 4 poveljstva: Trst, Pulj, Šibenik ter Herceg Novi. Na Reki je bila ustanovljena pomorska vojna akademija, ki je šolala kandidate za častnike. Študenti fakultet in pomorske akademije so po zaključku študija morali opraviti dvoletno šolsko plovbo in nato so lahko opravili izpit za poročnika. Ob začetku prve svetovne vojne je imela c. k. vojna mornarica

skupno 57 ladij težjih od 100 ton. Med sodobnejše večje enote so poleg bojnih ladij razreda tegetthoff sodile še bojne ladje razreda radetzky, lahke križarke razredov spaun in saida ter rušilci. Večino plovil c. k. vojne mornarice pa so tvorile manjše enote, predvsem torpedovke in torpedni čolni. Poročnik bojne ladje Dagobert Müller von Thomamühl je pred vojno poskušal izdelati oborožen hidrogliser, ki bi ga poganjal letalski motor. Žal pri nadrejenih ni našel na posluš, zato so prototip po prvih poskusih razstavili. Prav tako pred vojno ni bilo zanimanja za nakup hitrih patrolnih čolnov angleške izdelave, ki bi lahko delovali v priobalnem pasu.

O avstro-ogrski pomorski zgodovini govori tudi več uspešnih znanstveno-raziskovalnih plovb do neznanih severnih, polarnih ozemelj. Nanje nas še danes spominja Zemlja Franca Jožefa, ki sta jo leta 1873 odkrila Karl Weyprecht in Julius von Payer. Začetek polarnih raziskav sega v leto 1865. Tega leta je nemški geograf August Petermann na kongresu nemških geografov ustanovil ekipo za raziskovanje Arktike, ki naj bi

*Ladja S.M.S. Admiral Tegetthoff, ujeta v led na Arktiki
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)*

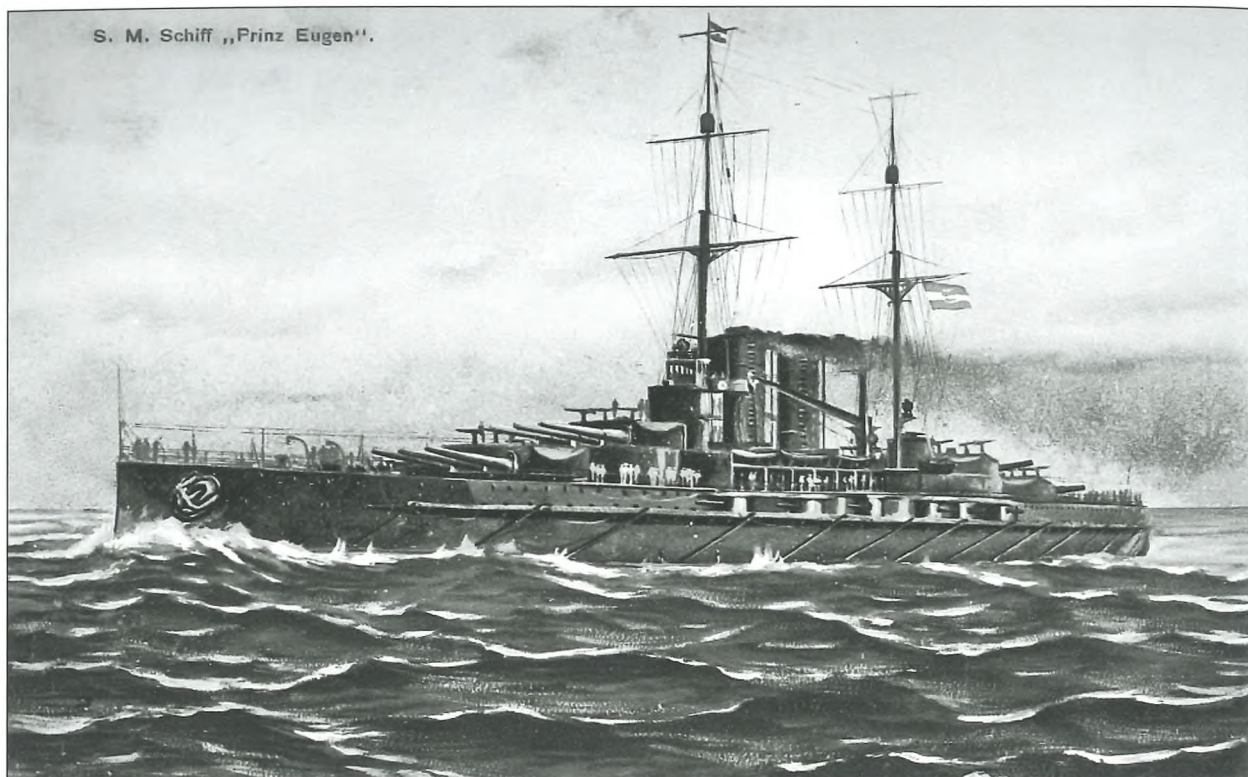
vodila raziskave arktičnih področji. Kongresa se je udeležil tudi častnik avstrijske mornarice Karl Weyprecht. Petermann je na podlagi analize morskih tokov vzhodno od Nove Zemlje predvideval, da mora vsaj v poletnih mesecih obstajati pot do severnega tečaja. V letih 1868 in 1869–1870 je nemški polarni raziskovalec Carl Koldewey vodil dve odpravi na vzhodno Grenlandijo; druge se je kot kartograf in krmar vlečnih sani udeležil tudi avstrijski častnik Julius Payer. V letih 1871 in 1872 sta sledili še dve odpravi norveške jadrnice Isbjørn, v katerih sta sodelovala Weyprecht in von Payer. Omenjeni odpravi sta služili bolj za preizkus, na kaj morajo biti udeleženci glavne odprave pripravljeni. Ladjo in posadko je zakupil kar avstrijski konzul v Tromsøju, instrumente za odpravo pa sta preskrbela c. k. vojna mornarica in vojaško-geografski institut.

Glavno plovbo sta med leti 1873–1874 Weyprecht in von Payer opravila z ladjo S.M.S. Admiral Tegetthoff (jadrnica z dodatnim oklepom in pomožnim parnim strojem). Plovba se je sicer končala v večnem ledu arktičnega morja, a Avstrijci

niso opustili upanja in so tudi v naslednjih letih nadaljevali z odpravami. Teza Augusta Petermanna, da je mogoče med arktičnim poletjem z ladjo doseči severni tečaj, se je izkazala kot napačna. Nepričakovano pa so odkrili poslednje neodkrito ozemlje, Zemljo Franca Jožefa, otočje z okrog 160 otoki in s površino 20.720 km².

C. k. vojna mornarica je bila sicer že tedaj priznana kot pomorska velesila in je plula po vseh morjih, nato pa je prevzela tudi pomembno vlogo v raziskovanju polarnih morij. Mnogi topografski podatki o otokih Jan Mayen, Spitzbergih, Grenlandiji in Zemlji Franca Jožefa so se ohranili do danes. Številni nastali znanstveni dokumenti, pomembne najdbe, spominki in naravoslovni preparati so danes shranjeni med drugim v Državnem arhivu, Vojaško-zgodovinskem in Naravoslovnem muzeju na Dunaju.

Na pobudo nadvojvode Maksimilijana je v letih 1857–1859 odprava mornarjev in znanstvenikov s križarko Novara obplula svet. Žal je Novara kasneje v domovino pripeljala posmrtno

Bojna ladja S.M.S. Prinz Eugen na razglednici
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)

ostanke prav nadvojvode Maksimilijana, nesojenega mehiškega cesarja. Nadvojvoda Maksimilijan, brat cesarja Franca Jožefa, je bil tudi poveljnik avstro-ogrske vojne mornarice. Leta 1866 je avstro-ogrsko ladjevje pod vodstvom admirala Wilhelma von Tegetthoffa porazilo italijansko v bitki pri Visu. Prav z nastajajočo italijansko mornarico se je avstro-ogrska vojna mornarica zapletala v prve večje boje. Njene ladje so sodelovale tudi v grško-turški vojni (zasedba Krete) in v letih 1899–1901 na Daljnem vzhodu. Leta 1915, torej ob začetku avstrijsko-italijanskih bojev, je v avstro-ogrski vojni mornarici služilo okoli 34.000 pripadnikov.

V začetku 20. stoletja se je Avstro-Ogrska vključila v pomorsko oboroževalno tekmo, ki je leta 1906 botrovala splovitvi ladje HMS Dreadnought. Nastanek popolnoma novega tipa bojne ladje s parnim pogonom in težkimi topovi je vse razvite vojne mornarice prisilil v gradnjo podobnih ladij. Konec je bilo z uporabo jader in lesa, bojne ladje so postale jeklene ploveče trdnjave. Avstro-ogrska je v naslednjih šestih letih zgradila

tri ladje razreda radetzky, nato pa še štiri ladje razreda tegetthoff. Konec leta 1905 je poveljnik vojne mornarice, admiral Rudolf Montecuccoli degli Erri, predložil ambiciozen načrt modernizacije, ki je vključeval izgradnjo 12 bojnih ladij, 12 križark, 18 rušilcev, 36 torpedovk in šestih podmornic. Omejene ladjedelniške zmogljivosti so ovirale gradnjo večjih enot. Tako so vse tri ladje razreda radetzky (Radetzky, Erzherzog Franz Ferdinand, Zrínyi) zgradili v ladjedelnici STT (*Stabilimento Tecnico Triestino*) v Trstu.

Navzlic zavezništvu med Nemčijo, Italijo in Avstro-Ogrsko so Avstrijci za gradnjo prvega italijanskega dreadnoughta Dante Alighieri izvedeli iz nemškega pomorskega časopisa *Marine Rundschau*. Grof Montecuccoli je v odgovor na skupni seji obeh domov parlamenta predložil svoj načrt o gradnji novih bojnih ladij z izpodrivom 18.000–19.000 ton. Na tej podlagi je nato mornariško-tehnični odbor v Pulju pripravil več predlogov. Tedaj najboljši ladijski konstruktor in svetovalec tržaške ladjedelnice, ing. Simon Popper, je predloge ocenil za slabe in ponudil

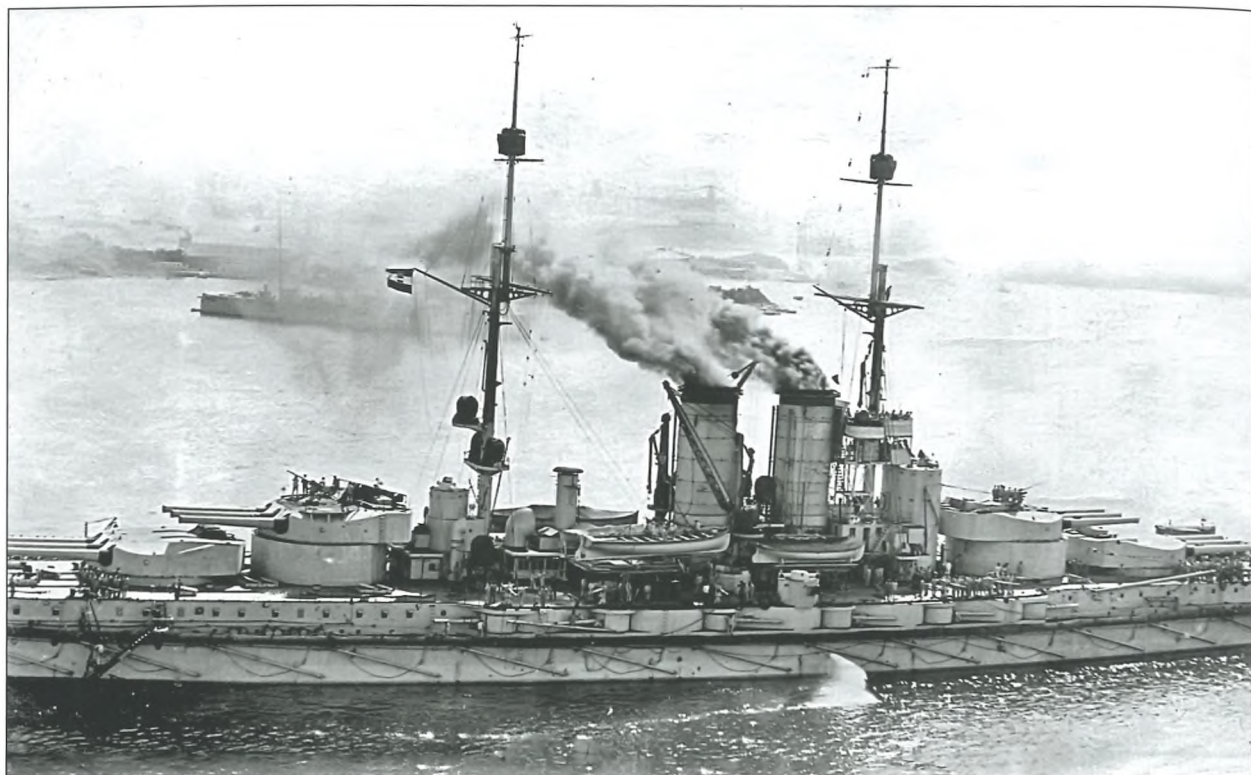

*Splovitev bojne ladje Viribus Unitis 22. junija 1911 v Trstu
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)*

izgradnjo nekoliko večjih ladij. Na koncu so sklenili, da bodo nove bojne ladje oborožene z 12 topovi kalibra 305 mm v štirih kupolah in s sekundarnimi topovi kalibra 150 mm v bočnih kazematah. Ladje so poimenovali: Szent István (po madžarskem zavetniku svetem Štefanu), Viribus Unitis (po latinskem cesarskem geslu »Z združenimi močmi«), Tegetthoff (po nekdanjem admiralu Wilhelmu von Tegetthoffu) in Prinz Eugen (po princu Evgenu Savojskem). Z dvema od teh ladij se je usoda v naslednjih letih kruto poigrala. Ladji Viribus Unitis je junija 1914 pripadla naloga, da v Bosno prepelje prestolonaslednika s soprogo, a je nazaj morala prepeljati tudi njuni krsti. Ob koncu vojne so jo v Pulju potopili italijanski diverzanti, ko je na njej že plapolala zastava SHS. Tudi Szent Istvána je spremljala nesreča vse od splavitve do potopitve med plovbo proti Otrantu, ko sta ga torpedirala italijanska torpedna čolna tipa MAS.

V pripravi na gradnjo novih bojnih ladij je leta 1909 v Berlin odpotoval kapitan fregate Alfred von Koudelka, da bi se pozanimal o najodobnejših konstrukcijskih rešitvah. Nemci so mu

sicer omogočili vpogled v svoje projekte, a teh rešitev avstro-ogrske konstruktorji niso upoštevali. Tako so imele vse nove ladje slabšo protitorpedno zaščito in slabše prehode med vodotesnimi prekatih. Prav zaradi teh hib so bile avstrijske ladje precej občutljivejše na eksplozije torpedov in min. V jeseni leta 1910 se je brez privolitve obeh parlamentov začela gradnja prvih dveh bojnih ladij s pomočjo posojil, vojska pa je skupaj s prestolonaslednikom pritiskala na parlament, naj odobri načrt modernizacije ladjevja in gradnje ladij. Tri od omenjenih štirih bojnih ladij so zgradili v Trstu, a Szent Istvána na Reki, da bi s tem zadovoljili ogrske zahteve. Vendar reška ladjedelnica za gradnjo velikih ladij še ni imela potrebnih izkušenj, kar je povzročilo počasnejšo gradnjo. Zato so po splovitvi ladjoraje dokončali v puljskem arzenalu. Szent István je imel le dve pogonski osi in parni turbini, ostale ladje pa po štiri. Splovitve prve ladje, Viribus Unitis, se je v Trstu udeležil sam cesar Franc Jožef. Oborožitev za vse ladje je izdelala tovarna Škoda, določene dele (parne turbine in bojlerji) pa so morali uvoziti.

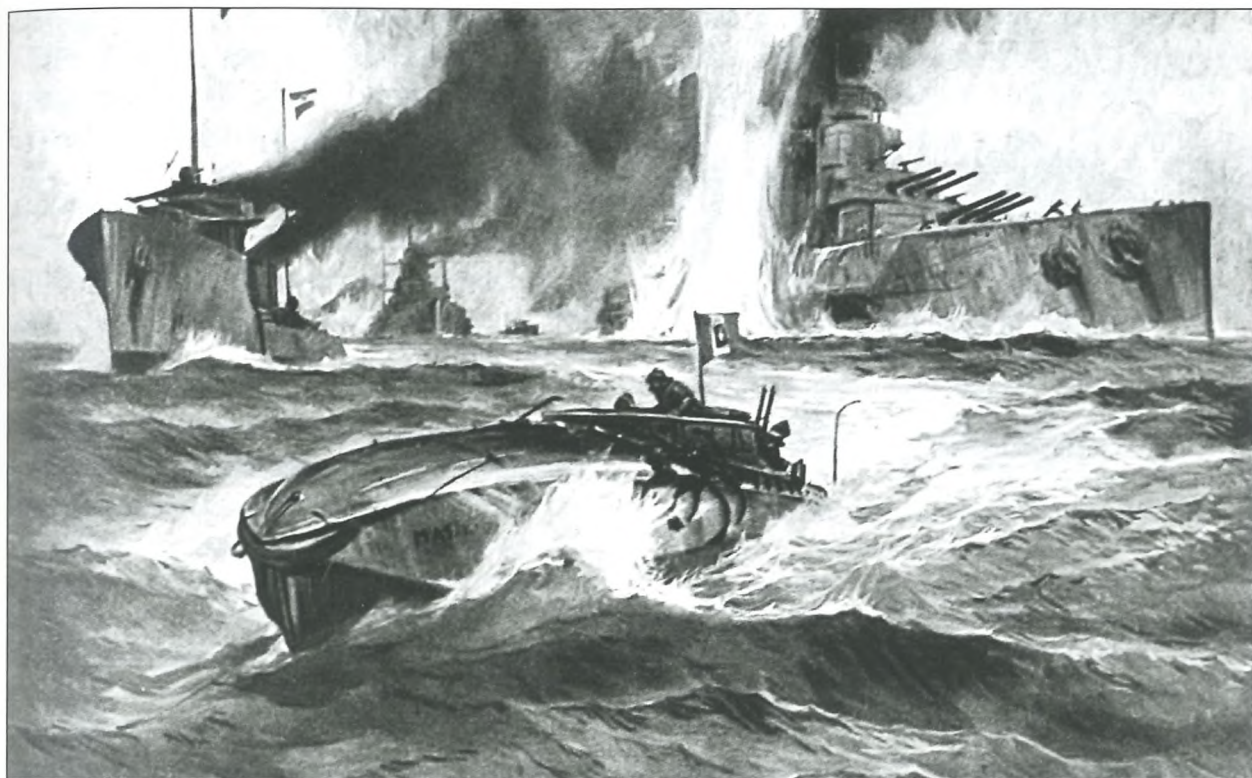

*Bojna ladja S.M.S. Tegetthoff med plovbo
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)*

Gradnjo novih ladij je od samega začetka oviralo pomanjkanje denarja in varčevanje na vseh področjih. Posledica tega je bila slabša oklepna zaščita, slabše plovne lastnosti in pogoji za bivanje posadke. Vse štiri ladje tipa tegetthoff so imele standardni izpodriv 19.698 ton, polni pa 21.254 ton. Dolge so bile 152,18 metra, široke 28 metrov, ugrez je znašal 8,8 metra oziroma 8,6 metra pri Szent Istvánu. Vse ladje so bile opremljene z 12 kotli, ki so poganjali parne turbine z močjo 27.000 konjskih sil. Kotle so kurili s kombinacijo premoga in nafte. Načrtovana hitrost je znašala 20 vozlov, a ladje niso nikoli presegle 16 vozlov, saj so školičke, ki so se nabirale na podvodnem delu v času mirovanja v bazi, še poslabšale upor trupa. Akcijski radij ladij je znašal 4.200 milj pri hitrosti 10 vozlov. Glavno oborožitev je predstavljalo 12 topov kalibra 305 mm v stolpičih, sekundarno pa 12 topov kalibra 150 mm in 18 topov kalibra 66 mm. Ladje razreda tegetthoff so bile prve bojne ladje, opremljene s trocevnimi glavnimi kupolami. Posadko ladij Viribus Unitis, Tegetthoff in Prinz Eugen je sestavljalo

31 častnikov ter 1066 podčastnikov in mornarjev, posadko ladje Szent István pa 38 častnikov ter 1060 podčastnikov in mornarjev. Dejstvo, da so med vojno le trikrat izplule iz baze, je imelo za posledico slabo usposobljenost posadke v bojnih razmerah. Kot prvi je decembra 1912 izplul Viribus Unitis, pol leta kasneje Tegetthoff, tik pred izbruhom vojne Prinz Eugen in decembra 1915 Szent István. Slednji je izven baze ostal le 54 dni.

Pred prvo vojno so tedaj najsodobnejše ladje Radetzky, Erzherzog Franz Ferdinand in Zrínyi, vse razreda radetzky, plule po Sredozemlju. Radetzky se je leta 1911 udeležil parade vojnih ladij pred angleškim kraljem. Parada je potekala v zalivu Spithead, južno od mesta Portsmouth. Po izbruhu prve svetovne vojne so vse tri omenjene ladje avgusta 1914 podprle beg nemških križark Goeben in Breslau iz Messine v Turčijo, oktobra pa še sodelovale pri obstreljevanju francoskih položajev na Lovčenu. Sledil je premor do maja 1915, ko so vse tri ladje po vstopu Italije v vojno izplule iz Pulja in obstreljevale

*Bojno ladjo Szent Istvan je torpediral italijanski torpedni čoln tipa MAS-15.
(iz zbirke razglednic Liliane Pajola)*

italijansko obalo. Ob koncu vojne sta Radetzky in Zrínyi izplula iz baze in se vdala ameriškim ladjam blizu Splita, vendar so bile vse tri ladje nato z mirovno konferenco izročene Italiji, ki jih je nato razstavila.

Drugačno usodo so doživele ladje razreda tegetthoff. Ladji Viribus Unitis in Szent István sta bili potopljene v italijanskih napadih, drugi dve, Prinz Eugen in Tegetthoff, so pa po vojni zaplenili zmagovalci. Vse so bile med vojno večino časa zasidrane v Pulju. Viribus Unitis in Tegetthoff sta prvič izplula takoj po začetku vojne in plula do Brindisija, da bi podprla že omenjeni beg nemških križark Breslau in Goeben. Njihova prva prava akcija je bil napad na Ancono v maju 1915, nato so se ladje umaknile na varno sidrišče. Nikoli pa ni prišlo do neposrednega spopada med avstro-ogorskimi in italijanskimi ladjami. Ladje antantnih držav so kmalu po začetku vojne blokirale izhod iz Jadranskega v Jonsko morje pri Otrantu, da bi preprečile nemškim in avstrijskim podmornicam plovbo v Sredozemlje. Poleti 1918 je kontraadmiral Miklos Horthy

pripravil načrt preboja blokade, ki naj bi ga izvedli v sodelovanju z vsemi modernimi enotami. 8. junija zvečer sta tako najprej izplula Viribus Unitis in Prinz Eugen s še nekaj plovili, Tegetthoff in Szent István pa sta sledila naslednji večer, ker sta imela nekaj težav pri izplutju. Zato sta skušala zaostanek nadoknaditi s hitro plovbo, a so ju ponovne težave, na Szent Istvánu, prisilile k upočasnitvi. 10. junija okoli 3²⁰ sta drugo avstro-ogrsko skupino opazila italijanska torpedna čolna in krenila v napad. Ob 3³¹ so torpeda iz čolna MAS-15, ki ga je vodil poveljnik Luigi Rizzo, zadela Szent Istvána, prebila podvodni oklep in ladja je začela vse hitreje toniti. Črpalke so odpovedale, ko je voda dosegla kotlovnico in je zmanjkalo pare, Tegetthoffu pa vedno težje ladje ni uspelo več vleči. Nekaj po 6. uri je Szent István potonil, a večino posadke so rešili. Ker presenečenje ni uspelo, so Avstrijci odpovedali akcijo. Italijani pa so že razmišljali, kako bi spet napadli avstro-ogrske ladje. Zadnji udarec je bil zadan ob koncu vojne. 1. novembra 1918 je kontraadmiral Horthy preostale ladje predal novonastali

Državi SHS, čemur je sledil umik nejugoslovanskega moštva. Ladja Viribus Unitis je bila preimenovana v Jugoslavijo. Iste noči sta se v puljsko пристanišče z minipodmornico *mignatta* prethotapila italijanska diverzanta Raffaele Paolucci in Raffaele Rossetti. Moža nista vedela, da se je cesarsko-kraljeva mornarica medtem predala jugoslavanski in da v bistvu napadata nevtralno ladjo. Uspelo jima je podtakniti eksploziv pod Jugoslavijo in bližnjo tovarno ladjo Wien, nakar so ju jugoslovanski mornarji zajeli. Admiral Vuković, ki je poveljeval enotam, ju je zaslíšal in jima razodel predajo ladij novonastali Državi SHS. Italijana sta nato izpovedala, da sta minirala ladjo in da bo eksploziv detoniral ob 6³⁰. Zato je Vuković ukazal takojšnjo evakuacijo ladje, diverzanta pa dal zapreti na Tegetthoff. Eksploziv je detoniral šele ob 6⁴⁴, ko je bil Vuković s posadko zopet na krovu Jugoslavije, misleč, da sta diverzanta lagala. Tik pred 7. uro jutraj je Jugoslavija potonila, pri čemer je umrlo 300–400 članov posadke. Med žrtvami je bil tudi Vuković. Mnogi preminuli mornarji so še danes pokopani v Pulju. Paolucci in Rossetti sta za svoje dejanje kasneje prejela zlato medaljo. Preostale ladje so Italijani zasegli čez tri dni. Tegetthoffa so leta 1924 razrezali, Prinz Eugena pa dali Francozom. Ti so ga najprej natančno pregledali, nato pa ga namenili za ladjo-tarčo.

Prve podmornice, ki jih je uvedla c. k. mornarica, so bile po ameriški licenci zgrajene v letih 1907–1911 v puljskem arzenalu. U1 in U2 sta bili predvsem poskusni plovili in nikdar nista sodelovali v bojih. Vse naslednje podmornice so bile zgrajene v Nemčiji ali na Reki. Večina izmed njih je sodelovala v vojni. Zaradi pogostih zastrupitev mornarjev z bencinskimi hlapi (številine podmornice so namreč imele bencinske motorje), se je poveljstvo vojne mornarice odločilo za vgradnjo dizelskih motorjev. Skupno je c. k. vojna mornarica imele v svoji uporabi okoli 30 lastnih podmornic. Največja podmornica je bila U14 (sicer zaplenjena francoska podmornica Curie), ki je potonila pred Puljem, a so jo Avstrijci dvignili in preuredili. Po vojni je bila vrnjena Franciji. Poleg avstro-ogrskih podmornic je c. k. vojna mornarica od leta 1916 dalje uporabljala tudi nemške podmornice z nemškimi posadkami. Gre za podmornice, ki so delovale na Jadranskem in Sredozemskem morju, po nemški vojni napovedi Italiji pa so prevzele začasne avstro-ogrske oznake.

Podmornice so gradile številne avstro-ogrske ladjedelnice, med drugim tudi zasebna ladjedelnica Whitehead z Reke. Ta

je pred vojno načrtovala izdelavo treh podmornic za Dansko, a jih je po začetku vojne vojna mornarica zaplenila. Poveljniški stolp ene izmed podmornic U20 je bil leta 1962 ob razrezu ladje predan Vojno-zgodovinskemu muzeju na Dunaju. Zanimivo je, da so številne podmornice sestavili iz delov, ki so jih izdelali na celini in nato z vlakom prepeljali v jadranske ladjedelnice. Kot večina ladij so bile tudi številne podmornice po vojni razrezane ali namerno potopljene. Država SHS je po letu 1918 prejela le nekaj manjših plovil. Edina ladja, ki je preživela obe vojni, je bila admiralska jahta Dalmat, kasneje imenovana Istranka. Po razpadu Jugoslavije je začela razpadati in je leta 2007 potonila v Splitu.

V novembru leta 1918 je bilo torej avstro-ogrske vojne mornarice konec. Vseeno so v Pulju ostali trije pomembni »spomeniki«: mornariška cerkev Stella Maris, mornariški observatorij in nedavno obnovljeno pokopališče. Pomorska vojna akademija, ki se je začasa monarhije preselila najprej iz Benetk v Trst in od tam na Reko, je v tem mestu ostala do danes.

Viri:

- Bruno Dobrić, *Cesarsko-kraljeva mornarica v Pulju*, Sveučilišna knjižnica v Puli, društvo »Viribus Unitis«, Pulj, 2000.
- Zvonimir Freivogel, *Austrougarski bojni brodovi I. svjetskog rata*, Adamič d.o.o., Reka, 2003.
- Zvonimir Freivogel, *Austrougarske podmornice I. svjetskog rata*, Adamič d.o.o., Reka, 2007.
- Dario Petković, *Ratna mornarica avstro-ugarske monarhije*, Pulj, C.A.S.H., 2004.
- Anže Barle, *Raziskovanje Arktike 1871–1883*, revija Obramba 3/2008, str. 51–54, založba Defensor, Ljubljana, 2008.
- Anže Barle, *Trdnjava Istre*, revija Obramba, 7/2011, str. 56–59, založba Defensor, Ljubljana, 2011.
- <http://www.kuk-kriegsmarine.at/>
- <http://www.kuk-kriegsmarine.it/>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Radetzky-class#Service_careers
- http://en.wikipedia.org/wiki/Tegetthoff_class_battleship
- http://en.wikipedia.org/wiki/Austro-Hungarian_Navy
- http://en.wikipedia.org/wiki/SMS_Novara_%281850%29d

KINO IN FILMSKA PROPAGANDNA INDUSTRIJA V PRVI SVETOVNI VOJNI

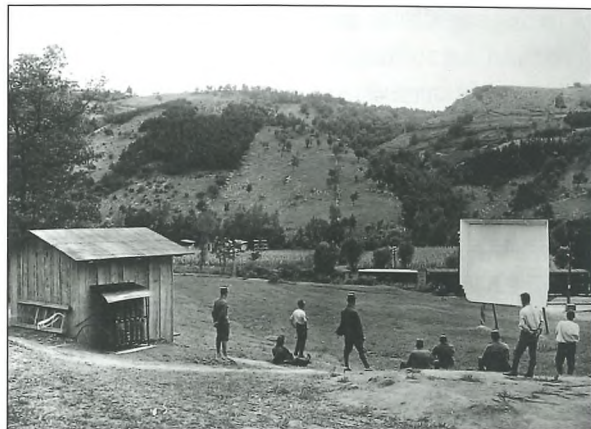
FELDKINO KOT NOV MEDIJ PROPAGANDE IN ZABAVE NA FRONTI

Aljaž Tulimirovič

Giblјive slike v službi propagande

Prve gibljive slike so služile predvsem zabavi in so bile okorne, tehnologija pa zelo primitivna. Vendar ni dolgo ostalo tako. Pojavili so se prvi posnetki na nov, celuloiden trak in filmska industrija je že pred letom 1900 doživela izrazit razcvet ter tako le slabo desetletje po izumu že razveseljevala vse sloje človeške družbe. Prav dostopnost zabave po nizki ceni je film kot žanr potisnila daleč pred fotografsko in slikarsko umetnost. Hkrati z izumom gibljivih slik so politiki, strategji, vojaški strokovnjaki in novinarji opazili neizmerno moč novega medija in ga še kot nedoraslega otroka vpeli v propagandno kolesje vse pohlepnejših in vse bolj militariziranih imperijev, ki so komaj čakali, da se spopadejo. In ni bilo treba čakati predolgo. Še preden je človeštvo dobro stopilo v drugo desetletje 20. stoletja, se je že pogreznilo v spopad do takrat nevidenih razsežnosti. Zgodila se je svetovna vojna.

Ne bi se mogli bolj ušteti, če bi menili, da je uporaba video sredstev v prvi svetovni vojni potekala naivno, naključno in eksperimentalno. Po pazljivem pregledu arhivskih dokumentov in dosegljive literature bomo hitro ugotovili, da je bila filmska tehnologija in produkcija poleg fotografske najbolj nadzorovana in strogo pod okriljem propagandno-informativnih oddelkov vojaških poveljstev, kar dokazuje, da je bila skrbno preiščena in pod ostrim pogledom vojaške cenzure. Na to dejstvo kaže tudi podatek, da je že leta 1898 Poljak Boleslaw Matuszewski¹ ugotovil, da je naloga novega izuma, da je uporaben »ne samo kot pomoč pri znanstvenem delu, temveč mora pomagati tudi v moralnem napredku.«² Film je kot medij idejno vpregel tudi v vojaški stroj in njegovo nalogo predrugail iz informativne v motivacijsko. Filme z domoljubno vsebino je začel prikazovati francoskim in ruskim vojakom, ob tej priložnosti pa dokončno ugotovil, da prikazano

Avstro-ogrski vojaki pred projekcijskim zaslonom (lokacija neznana)

med vojaki vzpodbuja domoljubna čustva in krepi pripadnost vojaški enoti. Priporočal je snemanje vojaških prizorov in ob primernih priložnostih njihovo prikazovanje vojaškim novincem. Šel je pa še dlje: »Vsaka enota bi morala imeti aparat za snemanje in z nekaj sto franki je to izvedljivo!«³

Cesarsko-kraljevi vojni tiskovni štab

Tudi v času prve svetovne vojne so vojaške oblasti podatke strogo nadzorovale. Vojna ministrstva so imela običajno organizirane posebne oddelke za propagando, ki so skrbeli za dnevna poročanja z območij bojov. Tako je imela avstro-ogrsko monarhija pod svojim okriljem dobro organiziran vojaški tiskovni štab (KPQ), katerega pristojnost je bilo pridobivanje podatkov z bojišč v besedi, sliki in filmu ter distribucija uradnih poročil, slikovnega in filmskega materiala. Vojaške oblasti so temu posvečale posebno pozornost, saj so v času med koncem maja 1914 in začetkom decembra 1918 izdale kopico ukazov in določile mnoge smernic za uporabo propagandnega

¹ Boleslaw Matuszewski (1856–1943 ali 1944). Njegova poklicna pot ni natančno znana, domneva se, da je deloval z ekipo bratov Lumière, zadolženo za Rusijo, in naj bi bil tudi osebni fotograf carja Nikolaja II. Z bratom Zygmuntom bil solastnik fotografske delavnice v Varšavi. Po letu 1898 o njegovem življenju ne izvedemo nič več. Napisal dva eseja: *Une nouvelle source de l'histoire* (1898) in *La Photographie animée, ce qu'elle est ce qu'elle doit être* (Pariz, 1898). Prvi objavljen leta 1955 v knjižici kongresa FIAF, drugi objavljen šele leta 1980.

² Matuszewski, 1898.

³ Matuszewski, 1898.

materiala. Zanimivo je, da se ministrstva in vojaški oddelki za propagando niso ukvarjali samo z najbolj splošnimi viri obveščanja, kot so dnevni tisk, periodika in ostala literatura ter fotografska umetnost, temveč je propagandna dejavnost zajela vse pore javnega življenja: filmsko industrijo, likovno, dramsko in glasbeno umetnost, vzgojo in izobraževanje. Cenzura je nadzorovala ves material, ki je prihajal iz tiskarn⁴ in ostalih za javno mnenje pomembnih ustanov ter tovarn. Armadno vojaško poveljstvo oz. vojaški tiskovni štab je oblikoval t. i. propagando skupino (*P-gruppe*)⁵, ki je bedela nad vso informacijsko, umetniško in industrijsko proizvodnjo ter skrbela, da ni nič ušlo njenemu nadzoru. Iz delovnih poročil je razvidno, da je propagandna pisarna dnevno sprejela od pet do šest obiskov različnih predstavnikov industrije, umetnikov in podobnih, povprečen obisk pa je trajal eno uro.

Cesarsko-kraljevi vojni tiskovni štab⁶ je bil razdeljen na naslednje službe oziroma skupine:

- propagandna skupina
- filmska skupina
- konceptna skupina
- cenzurna skupina
- služba, zadolžena za domovino

Da so oblasti res skrbno nadzorovale vse podatke, kažejo navodila avstro-ogrskega cesarsko-kraljevega vojnega tiskovnega štaba za izdelavo mesečnih poročil za tiskovne predstavnike in propagandne častnike⁷, v katerih so jasno začrtana področja, ki so zahtevala posebno pozornost:

1. Kako prihaja dobro ime monarhije v veljavo:
 - v splošnem ljudskem mnenju
 - v dnevnem tisku
 - v ilustrirani periodiki (v šaljivih časnikih, revijah, karikaturah in fotografskem materialu)
 - v kinih (ne samo v vojnih)

– v literaturi

– v umetnosti

2. Kako bi izboljšali javno podobo monarhije (še posebno z vojaškega stališča)

3. Kakšno je stanje v zavezniških državah

4. Kako deluje sovražna propaganda v nevtralnih državah

5. Kako nevtralne države same delujejo v prid naši propagandi

Precej dokumentarnega materiala se je ohranilo v obliki poročil, obvestil, telegramov in drugega materiala, ki odražajo precej živahno poročanje o propagandnem delovanju v vseh delih avstro-ogrske monarhije, pa tudi v nevtralnih državah (Švedska, Turčija, Egipt, Švica, Romunija in druge), v katerih so v propagandnem boju odigrali veliko vlogo tudi veleposlaniki in vojaški atašeji.

Vojaški propagandni stroj pa se ni osredotočal samo na domačo javnost, temveč je svoj vpliv v obliki pošilk filmov domače proizvodnje širil tudi na nevtralne države. Avstrijski propagandni stroj je redno dobavljal filmski material v Ameriko⁸, Švico, Švedsko, Norveško, Nizozemsko, balkanske države in do maja 1915 v nevtralno Italijo.

Material za filmsko propagando so sestavljali vojni dogodki, bitke in tudi kulturni dogodki na področju etape in zaledja. Namen filmov je bil dvigovanje morale in bojne pripravljenosti vojakov in civilistov. Zaželeno je bilo, da bi pri vsakem vojaškem poveljstvu obstajala tudi filmska skupina, ki bi aktivno sodelovala pri vojnih operacijah. Običajno so bile teme filmov (*Tendenzfilmen*)⁹ prilagojene potrebam vojske, a so njihovi izdelavi v veliki meri botrovale tudi potrebe iz civilnega zaledja. Tako so se izoblikovali filmi, ki so pozivali civilno prebivalstvo k oddaji sivih in barvnih kovin, k vplačevanju mnogih vojnih posojil za potrebe oskrbe vojnih sirot in vdov

⁴ Obstajajo sezname dovoljenih in priporočenih podob, ki so se tiskale npr. na igralne karte firme *Piatnik&Sohn*. Pod nadzorom so bile vse predloge motivov, ki so se tiskale na cigaretné škatlice, otroške pesmarice in berila, različne brošure in plakate. Vse to kaže na skrbno organizirano in nadzorno dejavnost teh uradov.

⁵ *Propagandagruppe*.

⁶ *K.u.K Kriegspressequartier* je bil v tistem času nameščen na Ferdinandstrasse 28, Wien II.

⁷ *Instruktion für die Monatlichen berichte der Presse und Propaganda Offiziere*, evid. št. 13287, 1917.

⁸ Izvoz filmov v Ameriko je do avgusta 1915 znašal 313.400 metrov filma ali 80 kopij filmov (dokument vojnega arhiva, št. 12 z dne 10. 9. 1915). Izvoz v nevtralno Ameriko je trajal do 1916 leta, ko se je ameriška vlada opredelila za antantno stran.

⁹ Film, posnet z določenim namenom.

ipd. V ta namen je vojni tiskovni štab vpregel v propagandno delo mnoge umetnike različnih smeri in panog.

Filmska industrija v avstro-ogrski monarhiji pred in med prvo svetovno vojno

Za območje avstro-ogrske monarhije velja podobno kot za ostale geografsko okoliške države. Kot na pol fevdalna država je vstop v vojno dočakala precej nepripravljena. Večina države je bila gospodarsko in umetnostno še skoraj v srednjem veku. Vse kulturno življenje se je pravzaprav razvijalo v velikih mestih: na Dunaju, v Budimpešti, Pragi, pa tudi v drugih večjih mestih, ob železniških progah in državnih cestah. Sicer se je to zgodilo približno takrat kot v ostali Evropi, vendar svoje lastne proizvodnje Avstro-Ogrska ni imela oziroma je bila precej neznatna. 27. 3. 1896 sta brata Lumière posnela prve kadre kratkih dokumentarcev, ki si jih je ogledal celo sam cesar Franc Jožef. Avstro-Ogrska je premogla le nekaj potujočih kinov.¹⁰ Na Dunaju je 1896 obstajal en kinematograf, leta 1903 pa le trije. Prvi domači film *Von Stufe zu Stufe* so v režiji A. Kolma in Heinza Hannusa (ki je tudi igral glavno vlogo) predvajali šele leta 1908, dolg pa je bil 700 metrov. Sledil je razcvet. V letu 1909 je bilo na Dunaju 62 kinodvoran, leta 1913 pa jih je celotna monarhija premogla že 200, od tega jih je bilo več kot pol na Dunaju. Leta 1910 Anton Kolm ustanovi prvo filmsko podjetje *Erste Österreichische Kinofilm-Industrie*, kasneje znano kot *Wiener Kunstfilm-Industrie Ges. m. b. H.*, ki je začelo snemati prve dokumentarne, tedenske slike, pa tudi prve igrane filme v monarhiji. Takšna sta *Die Ahnfrau* (1910) in *Der Müller und sein Kind* (1911). Pojavile so se tudi prve avstro-ogrske filmske zvezde.¹¹

Po ohranjenih dokumentih sodeč so hitro po začetku vojnih aktivnosti, avgusta 1914, avstro-ogrske oblasti v sodelovanju z AOK¹² sklenile pogodbo v obliki kinoekspozitur na frontah in namешčanju kinematografske infrastrukture z naslednjimi podjetji:

- *Saschafilmfabrik A. Kolowrat* s sedežem na Pappengasse 2, Wien XX, lastnika A. Kolowrat-Krakowskega
 - *Wiener Kunstfilm-Industriegesellschaft m.b.H* na Hofstallerstrasse 5, Wien VII z direktorjem Antonom Kolmom
 - *Österreich-Ungarische Kinoindustriegesellschaft m.b.H* na Neubaugasse, Wien VII z direktorjem Josefom Somlom.
- Naknadno sta se tem trem podjetjem pridružili še dve v dokumentih neimenovani ogrski filmski podjetji.

Tri zgoraj omenjena filmska podjetja so bila po pogodbi obvezana tudi oddajati brezplačne izvode filmov vojnemu arhivu.¹³ Originalni negativ je po sklenjenih pogodbah pripadal vojni upravi, podjetja pa so morala pri izposoji in po izvedbi razmnoževanja filmov originalni negativ nepoškodovan vrniti na vojaško upravo. Lastniške pravice nad filmi si je pridržala vojna uprava. Sleherno neizpolnjevanje pogodbenih dolžnosti se je kaznovalo z denarno kaznijo. Vsak kolut razvitega filma, ki so ga poslali v zaledje, je moral imeti oznako »Filmska služba vojnega tiskovnega štaba« (*Filmstelle des Kriegspressequartiers*) in logotip filmske družbe.

Filmsko cenzuro umetniških filmov oz. filmov z nevojaško tematiko so v avstrijskem delu monarhije običajno opravljale policijske službe, strogost cenzure pa se je razlikovala po kronskih deželah. Za filme vojaške narave so običajno opravljale pregled vojaške oblasti pod budnim očesom propagandne službe. V ogrskem delu monarhije, kolikor je znano, ni bilo posebnih služb, ki bi se ukvarjale s cenzurno dejavnostjo.

Kmalu po začetku vojne v avgustu 1914 se je začela čedalje bolj jasno oblikovati potreba po obveščenosti civilnega prebivalstva v zaledju o poteku vojne. 18. avgusta 1914 je avstrijska vlada izdala ukaz o obveznem predvajanju filmov z izključno domoljubno tematiko. Tako je bilo treba tudi na film nekako ujeti dogodke z vojnih prizorišč, še posebno pa v negotovih časih izpostaviti vojaške uspehe in druge vojne napore lastne vojske.

¹⁰ Lastniki potujočih kin so bili J. Agostini, J. Bläser, L. In A. Geni, K. Lifka. (4. 11. 2006, <http://www.wien-vienna.at/freizeit.php?ID=368>).

¹¹ Zvezde avstro-ogrskega nemega filma: C. Cartellieri, L. Heid, A. Milety, M. Sonja.

¹² *Armee-Oberkommando*—vrhovno poveljstvo vojske.

¹³ Po nekaterih virih celo 60 kopij filma, čeprav je vprašljivo, ali so podjetja to zahtevo zaradi pomanjkanja materiala uspevala izpolnjevati.

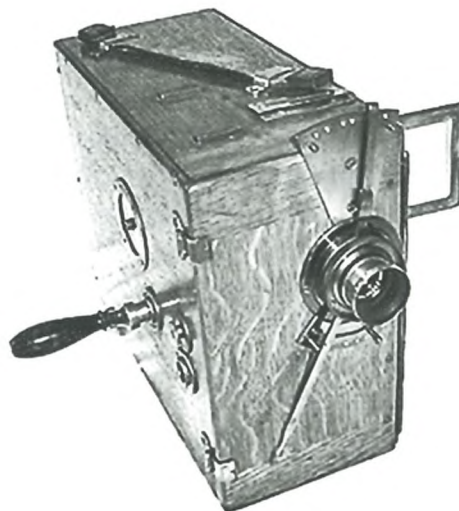
Običajno sredstvo obveščanja so bile t. i. tedenske vojne novice, ki so jih ponavadi masovno razpečevali po kinodvoranah v zaledju ter jih izmenjevali preko diplomatskih kanalov na ministrstvu za zunanje zadeve z zaveznicama Nemčijo in Turčijo. Tako je celotna filmska industrija že od začetka sovražnosti delala s polno paro. Vendar so se hitro pojavile težave v obliki pomanjkanja surovin za izdelavo filmskega traku, ki se ga je Avstro-Ogrska zavedala. Zavedala pa se je tudi dejstva, da je popolnoma odvisna od dobav teh surovin iz Nemčije.

Sestava celotne filmske produkcije je bila vojaško oblikovana, se pravi da je bila kot vojaške enote organizirana hierarhično. Sestavljale so jo:

- filmske enote (*Filmtruppen*), v katerih so delovali izobraženi kadri, ki so snemali dogodke na prostoru fronte.
- na prostoru etape¹⁴ in zaledja so bili postavljeni kinematografski terenski laboratoriji, ki so posneti material razvili in ga podvrgli nadzoru kakovosti.
- centri za strokovno izdelavo in montažo razvitega materiala, v katerih so razviti material sestavili po smernicah propagandnega štaba ter dejanskih propagandnih ciljih in potrebah.

Obstajala je tudi samostojna mornariška filmska skupina (*Marinefilmtruppe*), ki je delovala v okviru avstro-ogrske mornarice in poročala o dogodkih na morju. Proti koncu vojne, oktobra 1918, se je zgoraj naštetim filmskim skupinam pridružil še poseben oddelek, ki je imel nalogo posneti letalske zračne boje in druge letalske operacije in ki naj bi med drugim navduševal vojake nad to obliko bojevanja, ki pa je v tistem času bila še v povojih.¹⁵ Cilj teh novih filmskih skupin ni bil le propagandno delovanje, temveč tudi dokumentiranje v vojaško-zgodovinske namene, saj bi se filmi lahko uporabili v učne namene novih generacij vojakov in častnikov.

Opremljenost filmskih enot s snemalnimi aparati je bila od začetka vojne motena, saj lastne proizvodnje ni bilo in so kamere prihajale iz Nemčije. Šest filmskih enot je potrebovalo vsaj dvanajst filmskih kamer. Vsak tak aparat je stal v tistem času 2000 kron. Hitrost predvajanja običajnih filmskih kamer je bila od 16 fps do 46 fps¹⁶.

Ernemann »REX« filmska kamera.
Najpogostejši tip filmske kamere na prelomu stoletja
(vir: internet)

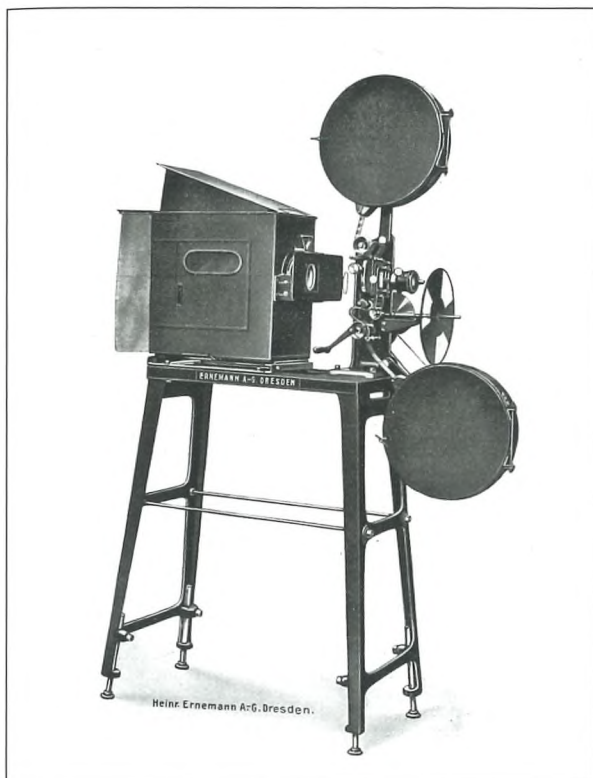
Filmski trak

V tistem času je že obstajal univerzalni 35 milimetrski film (*Rohrfilm*) na celuloidni osnovi, ki so ga uporabljali tako v Evropi kot v Ameriki in na katerem je bila svetlobno občutljiva emulzija. Pred vojno v Avstriji ni bilo industrijskih obratov, ki bi proizvajali surov film, med vojno pa je na Dunaju podjetje

¹⁴ Področje med frontno črto in zaledjem. Namenjeno je bilo logističnim službam, ki so skrbale za premeščanje in distribucijo vojnega materiala, opreme in ljudi. Celotno območje jugozahodne, soške fronte se je delilo na širše (*weitere Kriegsgebiet*) in ožje (*engere Kriegsgebiet*), h kateremu sta spadala deželi Kranjska in Goriška. Ožje vojno področje se je delilo na etapno območje – *Etappenbereich* in območje bojnih operacij – *Operationsbereich* (Budkovič, 1999).

¹⁵ Dokument vojnega tiskovnega štaba št. 14749 o posvetu o možnosti propagandnega delovanja v letalskih enotah, 25. 10. 1918.

¹⁶ Enota hitrosti snemanja – število čevljev na sekundo (feet per second). 16 fps sta uporabljala že brata Lumière, medem ko se je Edison odločil za hitrejšo, 46 fps predvajanje filma. Vir: <http://www.earlycinema.com/technology/cinematographie.html>.

Filmski projektor Ernemann »REX«
(vir: internet)

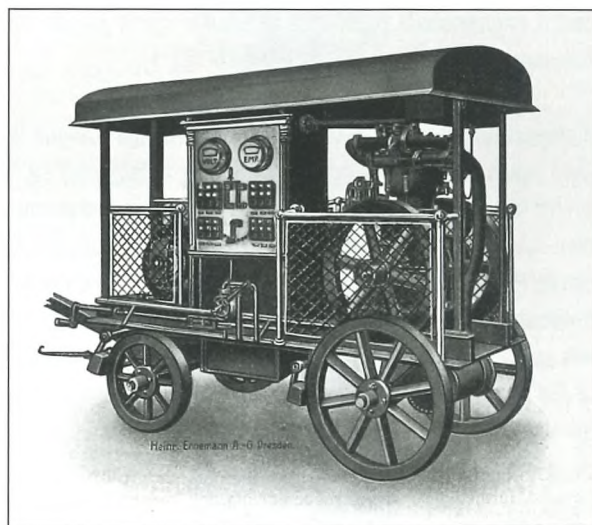
Langer & Co izdelovalo le emulzijo za premaz filmskega traku. Trak se je nabavljala pri nemškem podjetju *AGFA*, katerega zastopnik za Avstro-Ogrsko je bil g. Ehrenfeld. V bližini mesta Vac¹⁷ na Ogrskem je filmsko podjetje *Kodak A.G.* sicer začelo z gradnjo industrijskega obrata za izdelavo filmskega in fotografskega materiala, vendar je gradnja med vojno ostala na pol poti. Zato so pri nabavi surovega filma sodelovali tudi zasebniki¹⁸, ki so film nabavljali osebno. Očitno je, da so bile pri nabavi surovin, na primer kamforja¹⁹, velike težave, zato so obstajali predlogi, da bi po nemškem zgledu začeli pridobivati surovine tudi v tovarnah streliva, v katerih so bili na razpolago kemijski laboratoriji, tehnologija ter potrebni kadri.

¹⁷ Današnje mesto Vac na Madžarskem ob reki Donavi.

¹⁸ V uvodnem referatu poveljnika KPQ z dne 9. 6. 1917 je bil omenjen prof. dr. Franz Runs, Langeasse 72, Wien VIII in še neimenovani podporočnik, ki bi naj nabavljala v Felixdorfu v Avstriji.

¹⁹ Voskasta kristalinična spojina, sestavina za izdelavo celuloidnega filma, pridobljena iz drevesa *Cinnamomum caphora* iz Azije.

V uvodnem referatu poveljnika vojnega tiskovnega štaba je zapisano priporočilo, da bi bila za potrebe filmskih skupin na terenu nujna nabava vsaj 100.000 metrov filma za snemanje in da bi morale biti dodatno na razpolago še 200.000 metrov za izdelavo kopij posnetih filmov. V tistem času je stal meter filma 1,50 krone.

Generator za oskrbo z električno energijo
(vir: internet)

Sascha-Film

Z vstopom v vojno leta 1914 sta bili na ozemlju Avstro-Ogrske znani dve podjetji za produkcijo filmov: *Sascha-Film*, katere začetek delovanja sega v leto 1910, in *Prager-Film*. Ustanovitelj podjetja *Sascha-Film* je bil znani pustolovec grof Alexander Joseph Kolowrat-Krakowsky, znan kot Sascha, tudi pilot in štirinajsti Avstrijec z avtomobilskim dovoljenjem. Leta 1913 je v režiji H. Marischke posnel prvi film *Der Millionenonkel*, v katerem je igral Alexander Girardi. Leta 1916 je na Slovaškem ustanovil *Sascha-Filmindustrie*, julija 1916 pa z Oskarjem

Messterjem,²⁰ nemškim lastnikom podjetja *Messter Film*, novo podjetje *Sascha-Messter-Film GmbH*. V dokaz za visoko tehnično zmogljivost produkcije služi dejstvo, da je posnetek pogreba cesarja Franca Jožefa I. konec leta 1916 gledalo prebivalstvo celotne monarhije na 255 kopijah. Za izdelavo kopij so potrebovali samo tri dni. Že 1. novembra 1915 je grof Kolowrat-Krakowsky, takrat nadporočnik v rezervi, postal vodja celotne vojne filmske propagandne skupine. *Sascha-Film* je postal najpogostejši producent tedenskih vojnih poročil ali žurnalov.

V okviru žurnala *Sascha-Messter* iz slovenskega ozemlja je znan posnetek *Ljubljana po bombardiranju laških letalcev*,²¹ ki nosi letnico 1916. Veliko žurnalističnih zgodb je bilo posnetih v Posočju, na t. i. soški fronti in kasneje (po oktobru 1917) na reki Piavi, na kateri so potekali težki boji med avstro-ogrsko in italijansko vojsko. Precej tega dokumentarnega materiala je bilo uporabljeno za dokumentarna filma *Bitka na Soči* (1916) in *Die 10. Isonzoschlacht* (1917). Znan je tudi dokumentarni film *Das Zerstörte Görz*²² iz leta 1916 v isti produkciji, ki so ga predvajali tako na fronti kot v zaledju. Prav tega je nedavno Avstrijski filmski arhiv izročil Arhivu Republike Slovenije v okviru izmenjave med članicami FIAF²³, katerega članica je sedaj tudi Slovenija.

Povezave z Nemčijo

Začetno relativno izolacijo avstro-ogrskih filmskih podjetij je julija 1916 prekinila povezava firme *Sascha-Filmfabrik A.G.* z nemškim podjetjem *Messter Film*, a ni ostalo samo pri tem, saj se je tej avstro-nemški filmski zvezi pridružila še bančna posojilnica *Philipp&Pressburger* iz Dunaja. Tej je naknadno pristopilo še nemško državno filmsko podjetje *UFA*. Povežejo se tudi druga, manjša podjetja. Nemška *Decla* je stopila v zvezo z dunajsko posojilnico *Friese & Co*, ki je prevzela filme, katerih *Decla Filmfabrik* sama ni mogla plasirati na avstrijsko

Feld-Kino!

Nr. 40. Lägerdorf.

Programm:

1. Bozen.	Naturhistorisch.
2. Ehrlich 606.	Wissenschaftlich.
3. Anonas Bekahrung.	Drama.
4. Die feindlichen Brüder.	Ursprung 1. Akt.
5. Wer ist schuldig.	Drama 2. Akt.
6. Abgestürzt.	Komisch.

Täglich Vorstellungen von 8 bis 10 und 8 Uhr.

Jeden Dienstag und Samstag neues vollst. Programm.

Zielfür immer Eintritt

Preise der Plätze: Ork. 1 K. 1. Platz 60 h, 2. Platz 40 h, 3. Platz 20 h.

Letak Feldkina št. 40 Lägerdorf z natisnjenim programom
(vir: internet)

tržišče. *Collegia Filmvertrieb Gesellschaft* se je povezala z berlinsko *National Film*, ogrska *Corvin-Filmfabrik* pa s *Phönix Projektograph-A.G.*, v kateri je imela nemška *UFA* pomemben vpliv pri odpiranju kinematografov po deželi.²⁴

V prihodnji številki revije bomo objavili drugi del članka, ki bo predstavil vojaški kino na slovenskih tleh. (opomba uredništva)

²⁰ Oskar Messter (1866–1943), ustanovitelj in lastnik *Messter Filmfabrik*, je odprl filmski studio že leta 1896. Izumil je tudi t.i. malteški križ, rolo, del projektorja, ki je v rabi še danes. Bil lastnik prvega kinematografa v Nemčiji v Berlinu. Leta 1897 prodal na tržišče že 87 naslovov.

²¹ Film se nahaja v filmskem oddelku Arhiva Republike Slovenije.

²² Film se nahaja v filmskem oddelku Arhiva Republike Slovenije.

²³ Federation Internationale des Archives du Film

²⁴ Dokument z naslovom *Deutsche propaganda in Österreich*. Datum nastanka neznan, verjetno 1917.

PO NAKLJUČJU RAZKRITA ŠE ENA ZANIMIVA ZGODBA

Damjana Fortunat Černilogar

Baška grapa je bila med 1. svetovno vojno pomembno vojaško zaledje avstro-ogrske vojske, zlasti Podmelec, Klavže, Kneža in Koritnica. Še skoraj sto let po koncu prve svetovne vojne nas na to težko obdobje v Posočju spominjajo številne ostaline, pa tudi naključne najdbe, ki še vedno najdejo pot na površje zemlje. Tako npr. steklenica s sporočilom avstro-ogrskega vojaka Aloisa Kerna, ki je sodeloval pri obnovi vodnega zajetja v Klavžah. Črnovojnik Franc Savec je tam odkril studenec pitne vode in za potrebe vojske so uredili novo zajetje. Načrt za vodnjak je naredil črnovojnik Kern. Z gradnjo so začeli 10. julija 1916 in v nekaj dneh uredili zajetje v obliki kamnitega portala z železnim napisom, ki nosi letnico 1916. Danes nas, prenovljen, spominja na ta vojni čas.

foto: David Erik Pipan

Zajetje so med prvo svetovno vojno, leta 1916, za svoje potrebe uredili vojaki avstro-ogrske vojske. To območje je bilo v tem času del zaledja soške fronte, na katerem so bile nameščene oskrbo-

valne enote. V Klavžah je delovala večja bolnišnica za oskrbo ranjencev. V bližini izvira pa je bila nad cesto velika konjušnica.

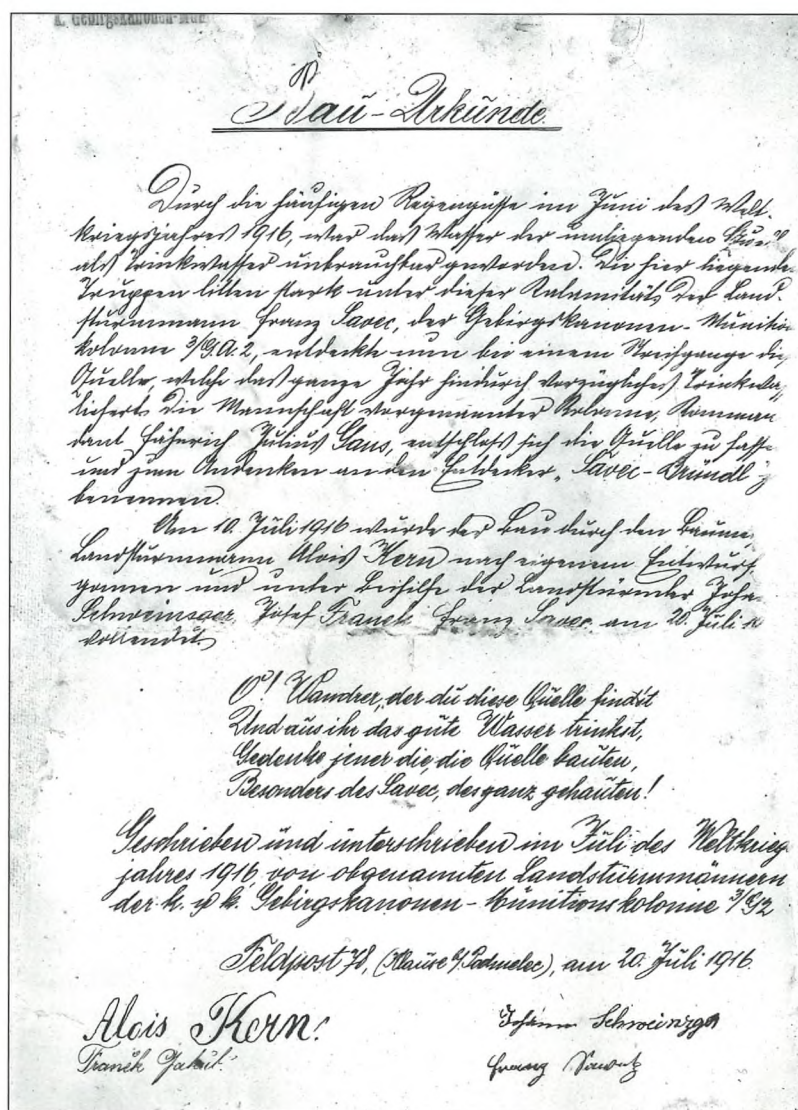
(foto Marko Grego - iz arhiva Tolminskega muzeja)

Med obnavljanjem zajetja Dicova voda so konec julija leta 2007 ob odkopavanju zemlje za kamnitim portalom, tik ob zajetem izviru med koreninami razraščanih bukovih dreves, naleteli na pivsko steklenico z napisom Pilsen iz časa prve svetovne vojne. Nanjo so postali pozorni zaradi zvitka popisanega papirja, ki je bil viden skozi steklo. Steklenica je bila neprodušno zatesnjena z betonsko kepo. Da bi varno izvlekli dokument, so najprej pazljivo odžagali dno steklenice in nato iz steklenice previdno odstranili razmočeni zvitek. Na prepog-njenem listu formata A4 je bilo napisano poročilo o gradnji. Dokument je na pregibu razpadel, a ne glede na to je ostalo besedilo v nemškem jeziku odlično ohranjeno.

Po pisavi sodeč je bil avtor besedila Alois Kern iz Weinburga, iz tedanjega okrožja Mureck na avstrijskem Štajerskem, 50-letni črnovojnik, pripadnik enot gorskega topništva. Napravil je načrt za zajetje in tudi vodil desetdnevna gradbena dela. Pri gradnji so sodelovali štirje vojaki, med njimi tudi Franc Savec, ki je izvir našel. Kern je v dokumentu opisal okoliščine, ki so privedle do izgradnje vodnjaka. Zapisal je tudi verz, ki naj bi ga vklesali. Ta naj bi popotnika seznanil z graditelji zajetja in še posebej Savca. Dokument je bil napisan 20. julija 1916 in vsebuje naslov vojne pošte – Feldpost 78, Klavže pri Pod-

melcu. Podpisani pa so vsi štirje graditelji: Alois Kern, Franc Savec, Franek Jakub in Johann Schweinzger, vsi črnovojniki, pripadniki enote gorskega topništva.

Steklenico in dokument je prevzel Tolminski muzej, ki je dokument predal v restavriranje Arhivu Republike Slovenije. Restavriran dokument in steklenica sta bila prvič predstavljena javnosti v Tolminskem muzeju leta 2007 na razstavi *Soška fronta 1915–1917*. Kopija dokumenta pa je bila predstavljena tudi na razstavi *Ob večni meji*, s katero Tolminski muzej gostuje v Parku vojaške zgodovine od 1. februarja do 31. maja 2013.

Restavriran dokument
(foto Marko Grego - iz arhiva Tolminskega muzeja)

VOJAŠKE ZNAČKE BRANILCEV TRSTA

David Erik Pipan

Nadaljujem z opisom značk iz 6. številke revije *Na fronti*. Kot že napovedano so sedaj prišle na vrsto še preostale značke s kraškega bojišča. Polovica teh značk nosi splošen napis »Karst« (Kras), preostale pa se nanašajo na območje med Grmado in Trstom. Opis zaključujem z opisom ene od značk tržaškega 97. pehotnega polka, na katerih je upodobljen domači kraj polka, Trst. Prav to mesto je bilo na soškem bojišču eden od pglavitnih ciljev italijanske vojske, ki je od samega začetka bojov usmerila proti njemu najhujše napade. Kljub številnim žrtvam, ki sta jih obe vojskujoci se strani utrpeli na najjužnejšem delu soške fronte, pa je Trst vse do konca vojne ostal trdno v avstrijskih rokah. Med italijanskimi vojaki, katerim je kmalu postalo jasno, da bo zavzetje Trsta trd oreh, je začela krožiti hudomušna pesmica, katere prva verza glasita takole:

Il general Cadorna ha scritto alla regina: »Se vuoi veder Trieste, te lo mando in cartolina«. V prevodu: *General Cadorna je pisal kraljici: »Če želiš videti Trst, ti ga pošljem na razglednici.«*

Kraška planota 1917 – KARST HOCHFLÄCHE 1917

Poleg že opisanih značk »KARST-FRONT« je bila branilcem kraške planote namenjena še ena vrsta splošnih značk. Na osrednjem polju pokončnih pravokotnih značk je bila upodobljena razgibana kraška pokrajina. Zaradi zelo neizrazitega reliefa je na njih sprva težko razpoznati podobo, ki se nahaja v ospredju, vendar pazljivo oko hitro opazi silhuete hiš. Upodobljena je porušena vas Kostanjevica na Krasu, na kraškem robu za njo pa se dvigujeta Fajtji hrib in Veliki vrh, ki pa v resnici nista tako strma, kot sta prikazana. Zgornja stranica tega prizora je polkrožna, med njo in robom značke pa je na okvirju, ki obdaja opisano podobo, izpisana letnica »1917«, pod sliko pa se nahaja še napis »KARST HOCHFLÄCHE«, kraška planota. Značke so široke 35 mm in visoke 48 mm. Izdelane so iz železne pločevine in prevlečene z bakrenim premazom. Na zadnji strani imajo vodoravno pritrjeno železno iglo za pripenjanje in so brez vsakršnih oznak oblikovalca ali izdelovalca.

C. in kr. pehotni polk št. 15 – K.u.K.I.R.№15, KARST

V sredini značke 15. pehotnega polka je upodobljen trikotni ščit z zaobljenimi stranicami, na njem pa je podoba s kraškega bojišča. V ospredju je postavljen zaklon iz zloženega kraškega kamenja, pred katerim stojijo goste žične ovire, ob njih pa leži neeksplozirana italijanska topovska granata. Iz zaklona se dviguje vojak, ki drži v levici puško, v visoko dvignjeni desnici pa ročno bombo. Za njim je opazna hribovita kraška pokrajina, nad katero se nahaja napis »KARST« (Kras). Pod osrednjim ščitom se značke nadaljujejo v pravokoten podaljšek, sredi katerega je izpisana letnica »1917«. Na njegovi spodnji stranici pa se nahaja še oznaka enote »K.u.K.I.R.№15«, (*Kaiserliche und Königliche Infanterieregiment Nr. 15* – cesarski in kraljevi pehotni polk št. 15). Na vrhu ščita je upodobljena lepa, velika cesarska krona, od katere se po obeh stranicah proti spodnjemu delu značke spuščata snopa lovorovih listov. Značke so kovali iz cinkaste pločevine, prevlečene z bakrenim premazom. Široke so 29 mm, visoke 59 mm, na zadnji strani pa imajo pokončno pritrjeno železno zaponko in so brez napisov oblikovalca ali izdelovalca. Poleg opisane izvedbe obstajajo tudi srebrne miniature, ki se od klasičnih razlikujejo tudi po tem, da vojak drži ročno bombo v nekoliko drugačnem položaju, krona na zgornjem delu pa je v primerjavi s preostalim delom bistveno manjša in nekoliko drugače oblikovana kot pri normalno velikih značkah.

Pehotni polk št. 21 – J.R.21., KARST, PIAVE

Velike in lepe značke 21. pehotnega polka so sestavljene iz sredinskega dela in stranskih podaljškov. Na zgornji polovici sredinskega dela so upodobljene strme gore, pod njimi pa velik planikin cvet. Na obeh straneh planike je izpisana oznaka enote »J.R. 21.« (*Infanterieregiment 21* – pehotni polk št. 21), pod njo pa še letnici »1915–1916« in napis »EDELWEISSKORPS« (planikin korpus). Iz sredine obeh stranic segata proti spodnjemu delu obeh stranskih podaljškov snopa lovorovih listov. V levem podaljšku se nahaja napis »1916–1917 KARST« (1916–1917 Kras), na desnem pa »1917–1918 PIAVE« (1917–1918 Piava). 53 mm široke in 41 mm visoke značke so kovali iz medeninaste pločevine. Na zadnji strani imajo s pomočjo cevastega nosilca vodoravno pritrjeno železno zaponko in so brez napisov oblikovalca ali izdelovalca. Kljub temu da so bile te značke kovane iz medenine, je včasih pri njih prihajalo do lomljenja na robovih med srednjim in stranskima deloma. Razpoke, ki so jih odkrili že v delavnici, so na zadnji strani takoj utrdili z zalivko.

C. kr. minometna baterija št. 6/44 – K.K. M.W.B.6/44, KARST, PIAVE

Osrednji del značk te baterije predstavlja ščit, ki je položen na kvadratno polje iz lovorovih listov. Na ščitu je upodobljeno narobe obrnjeno trikotno polje, na katerem se nahaja podoba bojnega položaja minometa kalibra 22 cm, pred katerim stoji njegova mina. Desno od minometa sta izpisani letnici »1916–18«. Na levi stranici ščita je napis »KARST« (Kras), na desni pa »PIAVE« (Piava). Prek zgornjega roba ščita je upodobljena polovica sončničnega cveta, sredi katerega sta v polkrožnem polju izpisani kratici »K.K.« (cesarsko-kraljeva), pod njima pa v pravokotnem polju še oznaka baterije »M.W.B.6/44« (*Minenwerferbatterie 6/44* – 6. minometna baterija 44. brigade poljskega topništva, ki je delovala znotraj 44. strelske divizije). Na spodnjem delu sprednje strani se nahaja še napis oblikovalca »KAUBA WIEN«. 36 mm široke in 48 mm visoke značke so bile kovane iz železne pločevine in imajo na zadnji strani pokončno nameščeno železno iglo za pripenjanje.

M. kr. domobranski polk težkega topništva št. 20 – M.KIR.20.H.N.T.E., KARST

Okroglo osnovo značk tega polka obdaja okvir v podobi vrvice, ki je na vrhu zvezana v vozle. Na zgornji polovici razmeroma širokega oboda, ki obdaja sredinski del, se nahaja napisana oznaka enote »M-KIR-20-H-N-T-E.« (*Magyar Királyi 20. Honvéd Nehéz Tüzér Ezred* – 20. madžarski kraljevi domobranski polk težkega topništva), na spodnji polovici pa še »16-KARST-17« (Kras 1916–17). V sredinskem polju je upodobljena razgibana kraška pokrajina, sredi katere se nahaja odprtina z bakrenim nosilcem, v katerega je bil vložen kraški kamenček. Levo od odprtine je upodobljena hrastova, desno pa lovorova vejica. 42 cm široke in 48 mm visoke značke so bile kovane iz posrebrene pločevine in imajo na zadnji strani vodoravno pritrjeno zaponko.

**M. kr. 41. domobr. pehotna divizija
– 41.HONVÉDGYAL.HADOSZTÁLY,
... KARSZT...**

V sredini ležečih ovalnih značk 41. ogrske domobranske divizije je upodobljen popolno opremljen avstro-ogrski vojak, ki se močno razkoračen z zamahi puške bori proti italijanskemu bersaljerju, ki ga napada z nožem. Za njim na puški leži ruski vojak. Na obodu značke so izpisana naslednja bojišča: »GALICIA – KARPÁTOK – OROSZLENGYELORSZÁG – WOLHYNIA – KARSZT – OLASZORSÁG« (Galicija, Karpati, Rusko-Poljska, Volhinija, Kras, Italija). Obdaja jih venec iz stiliziranih lovorovih listov, na obeh njegovih koncih pa sta prečno nanj, v manjših pravokotnih poljih izpisani letnici »1914« na levi in »1918« na desni strani. Na spodnji stranici je v madžarščini izpisano ime enote 41.HONVÉDGYAL. HADOSZTÁLY« (41. domobranska pehotna divizija – *Honvéd*). Ob robu osrednjega prizora se nahaja tudi napis izdelovalca »ARKANZAS Bp. VÉDVE«. Značke so kovali iz tanke cinkaste pločevine, prevlečene z bakrenim slojem. Široke so 45 mm, visoke 32 mm, na zadnji strani pa imajo vodoravno pritrjeno železno zaponko.

**35. pehotna divizija – 35. J.D.,
...HERMADA, LOM PLATEAU ...**

V sredini značk, namenjenih pripadnikom 35. pehotne divizije, je upodobljen ščit, na katerem je portret vojaka s čelado na glavi, pod njim pa je izpisana oznaka enote »35.J.D.« (35. *Infanterie Division* – 35. pehotna divizija). Ščit obdaja mogočen venec iz lovorovih listov, za njim pa je pokončno postavljen meč. Na ščitniku meča je napis »1914 JAN-KÓW«, na traku, ki se prepleta prek spodnje polovice lovorovega venca, pa so napisane še naslednja bojišča »1915 IWANGOROD, 1916 GORODYSZCZE, 1917 HERMADA, LOMPLATEAU, ITALIEN«. Med njimi je treba še posebej omeniti Grmado (*Hermada*) in Lomsko planoto (*Lomplateau*). Na robu, tik pod napisom »ITALIEN«, je tudi droben napis oblikovalca »K.LIBESNY«. 30 mm široke in 36 mm visoke značke so bile kovane iz medeninaste, a tudi posrebrene in patinirane pločevine. Na zadnji strani imajo pokončno nameščeno iglo za pripenjanje in napis izdelovalca »L.F.PRAMER WIEN IX.«.

**Pehotni polk št. 51 – J.R.51,
...S. GIOVANNI, MEDEAZZA,
BRESTOVICA, DOL – KAL ...**

Na zgornjem delu značk 51. pehotnega polka sta upodobljena vojaka s čeladama na glavah in z optanimi nahrbtnikoma. V rokah držita puški z nasajenima bajonetoma, na zaklonu pred njima pa ležita ročni bombi. Pred zaklonom stoji španski jezdec, prek katerega je prepletena bodeča žica. V ozadju je na pečini, ki se strmo dviguje nad morjem, upodobljen Devinski grad. Desno od njega sta vidni dve siloviti eksploziji, nad njim pa nevihtni oblak, iz katerega udarja strela proti italijanskim položajem. Na levi strani spodnjega roba opisanega motiva se nahaja napis oblikovalca »K.LIBESNY«. Pod tem prizorom je v pravokotnem okvirju oznaka enote »J.R.51« (*Infanterieregiment 51* – 51. pehotni polk), na obeh njegovih straneh pa sta položeni lovorovi vejici. Na spodnjem delu značke so v treh stolpcih napisana naslednja bojišča: »1914 FEUERTAUF – DUNAJEW – LEMBERG – JANKOW – CHIROW – PRUSIECKO – WIRLOW – 1915 IWANGOROD – KRZEWIŁA – DEREWNAJA – BARANOWITSCHI – 1916 KARTSCHEWA – 1917 S. GIOVANNI – BRESTOVICA – MEDEAZZA – DOL – KAL – 1918 ITALIEN«. Med njimi se skrivajo imena bojišč na najjužnejšem delu soške fronte: Štivan (*S. Giovanni*), Brestovica, Medja vas (*Medeazza*) in z Lomsko - Kalske planote: Dol, Kal. Iz posrebrene pločevine kovane značke so široke 41,5 mm in visoke 35 mm. Na zadnji strani imajo vodoravno iglo za pripenjanje in napis izdelovalca »L.F.PRAMER WIEN IX.«.

C. in kr. pehotni polk št. 28 – I.R.28 DUINO, HERMADE

Motiv na značkah 28. pehotnega polka je podoben prejšnjemu. V podolgovatem, šesterokotnem polju stojijo na strmi pečini Devinski grad in okoliške stavbe. Ta podoba je obdana z lepim secesijskim okvirjem. Na njegovi zgornji stranici je napis »ZEHNTEN UND ELFTEN ISONZO - SCHLACHT 1917« (deseta in enajsta soška bitka 1917), na spodnji pa napis »DUINO HERMADE« (Devin – Grmada), ki ga na dva dela ločuje ščit, na katerem je napisana oznaka polka »I.R.28« (*Infanterieregiment 28* – pehotni polk št. 28). Prek tega ščita leži lovorova vejica, ob njej pa jeklena čelada. Iz medeninaste pločevine kovane značke so široke 35 in visoke 22 mm. Na zadnji strani imajo vodoravno pritrjeno železno zaponko in so brez napisov oblikovalca in izdelovalca.

C. in kr. pehotni polk št. 63 – K.u.K.I.R.63 ...HERMADA, DOL – KAL

Na sredini pokončnih značk 63. pehotnega polka je upodobljen razkoračen avstro-ogrski vojak s čelado na glavi, z odlikovanji na prsih, puško na hrbtu, dvema ročnima bombama za pasom in še z eno v desni roki, za njim pa ležijo žične ovire. Gornji del tega motiva obdaja napis z imeni bojišč »1914 JANKOW, 1915 HORODYSKO, GAYOWNIKI, BREST LITOWSK«. Imena bojišč so napisana tudi v dveh pokončnih pravokotnik poljih, ki se nahajata v spodnjih dveh vogalih. V levem je napis »1916 SZERWETSCH, BEREZINA«, v desnem pa »1917 HERMADA, DOL – KAL, ITALIEN«, v spomin na boje na Grmadi, Lomsko - Kalski planoti in drugod v Italiji. Na zgornjem robu teh dveh polj je napis izdelovalca »ARKANZAS BPEST. VEDVE«. Zgornji del značk obdaja lovorov venec, ki se nadaljuje tudi na spodnjem delu, kjer je speljan okoli velike polkovne številke »63«. Levo in desno od nje je izpisana še oznaka polka »K.u.K. I.R.« (*K. u. K. Infanterieregiment 63* – c. in kr. pehotni polk št. 63). Iz cinkaste pločevine kovane značke so široke 31 mm, visoke 47,5 mm in imajo na zadnji strani pokončno pritrjeno železno zaponko.

Pehotni polk št. 98 – IR98

Značke 98. pehotnega polka so pravokotne oblike, na njihovi sredini pa je na zlomljenem praporu upodobljen stoječi, goli bojevnik, ki je pokrit le z jekleno čelado. V desnici drži velik meč, z levico pa sloni na ščitu s podobo dvoglavega orla, ki ga diagonalno prečka trak z oznako polka »IR98« (*Infanterieregiment 98* – pehotni polk št. 98). V ozadju, levo od vojščaka, so upodobljene Barkovlje z značilnim železniškim mostom in kraški rob, ki se dviguje za krajem, na desni pa je še enkrat izpisana oznaka polka »IR98«. Na spodnjem robu značk je še napis oblikovalca »FR.JOS.FORMANEK 1917«. Značke so kovane iz cinkaste, a tudi posrebrene pločevine. Široke so 39 mm, visoke 30 mm in imajo na zadnji strani vodoravno pritrjeno železno zaponko.

**Neuspešno napredovanje
proti Trstu – VERGEBLICHES
VORDRINGEN GEGEN TRIEST**

Na teh značkah je upodobljen velik dvoglavi orel, ki odganja potepuškega psa z bersaljerskim klobukom na glavi, v ozadju pa so prepoznavni obrisi Trsta. Pod to podobo se nahaja polkrožno polje z napisom »VERGEBLICHES VORDRINGEN GEGEN TRIEST« (neuspešno napredovanje proti Trstu), na desnem robu tega polja pa še napis izdelovalca »ARKANZAS«. Ta značka je kovana iz cinkaste pločevine, prevlečene z bakrom. Široka je 38 mm, visoka 36,2 mm, na zadnji strani pa ima pokončno zacinjeno železno zaponko.

C. in kr. pehotni polk št. 97

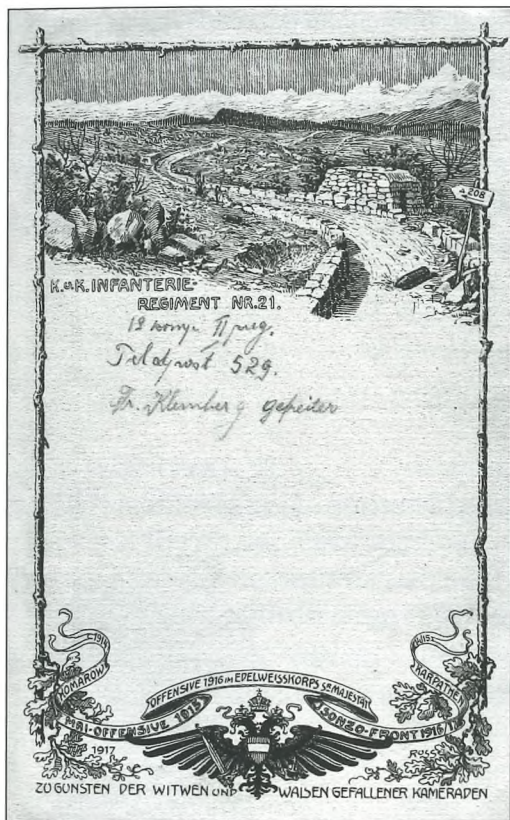

Polkovne značke tržaškega 97. pehotnega polka so podolgovate in osmerokotne oblike. Na desni polovici stoji vojak v popolni bojni opreми, sloni na puški, za njim pa je upodobljeno tržaško пристanišče z delom mesta. V sredini zgornjega dela je izpisana velika polkovna številka »97«. Tik za vojakovo golenjo se nahaja napis oblikovalca »MÖRTL«. Značke širine 40 mm in višine 33 mm so bile kovane iz cinkaste in posrebrene pločevine, na zadnji strani pa imajo vodoravno pritrjeno zaponko.

**C. in kr. vojna mornarica
(K.u.K. KRIEGSMARINE)**

Tudi ena vrsta značk posvečenih vojni mornarici se nanaša na obrambo Trsta. Na velikem pokončnem osrednjem polju z zaokroženima prečnima stranicama so lepo upodobljeni trije letéči hidroplani vrste Lohner. Iz enega se vali gost dim, kar kaže, da je bil v zračnem boju zadet in obrnjen na hrbet pada proti zemlji. Pod njimi leži mesto Trst z značilnim rtom, na katerem je bil tudi topniški arzenal. Na njegovi desni strani se vse tja do železniške postaje, pred katero stoji valobran, razprostira stari del pristanišča. Ob levi stranici je upodobljen tudi Miljski zaliv in obala do Debelega rtiča, ki se dotika roba obzorja, ter zahajajoče sonce. Čeprav gre na teh značkah za upodobitev, ki na prvi pogled nima veliko skupnega z vojno mornarico, izbira takega motiva ni bilo naključje. Tržaško pristanišče sicer ni bilo vojaško, je pa v zalivčku, ki je upodobljen levo od rta, imela svojo bazo enota hidroplanov *Seeflugstation Triest*, ki je formalno spadala pod c. in kr. vojno mornarico, njena poglobitvena naloga pa je bila obramba Trsta pred zračnimi napadi. Zgornjo stranico značk obdajajo secesijski ok-raski in šopek lovorovih listov, prek katerih je položen velik cesarjev monogram »FJI« (Franc Jožef I.). Spodnjo stranico pa zaključuje pravokotno polje z napisom »K.u.K. / KRIEGSMARINE« (C. in kr. vojna mornarica) in letnicama »1914 1916«. 45 mm široke in 60 mm visoke značke so kovali iz posrebrene medeninaste pločevine in imajo na zadnji strani vodoravno pritrjeno zaponko.

Razglednica 21. pehotnega polka, namenjena zbiranju sredstev za vdove in sirote padlih tovarišev (iz zbirke Davida Erika Pipana)

Časopisni izrezek iz Das interessante Blatt z dne 1. 11. 1917 s predstavitvijo značke 98. pehotnega polka

Predstavljene značke so iz zbirk naslednjih lastnikov:

Aleksander Hvalič, Aleksander Obidič, Antonio Rosetto, David Erik Pipan, Egon Valantič, Emanuele Marchi in Roberto Todero

Viri:

- P. Cocianni, *Gli Elmi Austro-Ungarici nella Grande Guerra, 1914-1918: dalle prime protezioni agli elmi d'acciaio*, Associazione Culturale »Isonzo«, Gruppo di Ricerca Storica, 2012.
- G. Colodel, F. Romanzi, *Dallo Stelvio al Piave, Il fronte italo-austriaco visto attraverso i Kappenabzeichen, i distintivi da beretto dell' esercito austro-ungarico*, Edizioni Saisera, 2005.
- Comando della Terza Armata, *Azioni sul Carso, agosto-settembre 1917, inchieste e statistiche*, 1917.
- M. Karásek, B. Konušová, *Rahúsko-uhorské pamätné čiapkové odznaky v zbirkach NBS – Múzea mincí a medailí v Kremnici, (Österreichisch-ungarische Kappenabzeichen in den Sammlungen der Nationalbank der Slowakei - des Münz - und Medaillensammlungen in Kremnitz)*, Národná banka Slovenska – Múzeum mincí a medailí v Kremnici, 2010.
- I. Krankovics, G. P. Sallay, *A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve 2010, Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulatjelvények a Déri Múzeum gyűjteményében*, 2010.
- A. Lembo, S. Offelli, *Kappenabzeichen, i distintivi militari austro-ungarici*, Rovereto: Museo Storico Italiano della Guerra, 2007.
- A. Lembo, *galizia pasubio isonzo, distintivi militari austro-ungarici tra propaganda e orgoglio di reparto*, Museo Storico Italiano della Guerra, Rovereto 2007.
- G. P. Sallay, *Mindent a hazáert! Első világháborús osztrák - magyar katonai alakulat - és emlékjelvények*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010.
- J. Schulman, *La Guerre Européenne 1914-1917, Médailles. Monnaies de Nécessité. Papiers – Monnaie. Insignes distinctifs des Régiments. Catalogue LXX*, Schulman Jacques, Amsterdam, mars 1918.
- J. Schulman, *La Guerre Européenne 1914-1918. Médailles, Décorations, Monnaies et Marques de Nécessité, Papiers-Monnaie, Insignes (Badges). Catalogue LXXIII*, Schulman Jacques, Amsterdam, janvier 1919.
- J. J. Švajncer, *Slovenski polki in njihovi vojaški znaki*, ČZN, časopis za zgodovino in narodopisje, 1981.
- J. J. Švajncer, *Svetovna vojna 1914-1918, Slovenci v avstro-ogrski armadi, vojaški znaki med vojno*, Pokrajinski muzej Maribor, 1988.
- J. J. Švajncer, *Österreich-Ungarn za zbiralce*, Militaria Slovenika, Ljubljana, 1991.
- R. Todero, *Kappenabzeichen, distintivi da beretto austroungarici, Piccoli oggetti d'arte e di racconto della grande guerra*, Gaspari editore, 2003.

ŠČITI »DAIGRE«

Mitja Juren

Vojna, ki se je v letih 1914–1918 odvijala po vsej Evropi, je imela vedno isti refren: eden je napadal, drugi pa se je moral braniti. Vsi višji vojaški kadri vojskujočih se držav so na začetku govorili o hitri zmagi in bliskovitem spopadu, a je bilo kmalu jasno, da hitrega ne bo nič, če izvezemo hitrost, s katero so vojaki umirali, ko so se približevali prvi bojni črti. Izumljeno je bilo ogromno novih ubijalnih sredstev, obenem pa so vojaki ponovno segali po starodavnih orožjih, kot so npr. buzdovani, meči, prsni oklepi, ščiti ipd. V tem članku bom obravnaval tip ščita, ki so ga uporabljali italijanski pešaki med prvo svetovno vojno, in sicer tako imenovani oklep Degré ali točneje, Daigre.

Italijanska vojska je imela na voljo več modelov prsnihih ščitov. Najbolj znan je bil nedvomno ščit s čelado mod. Farina, med ostalimi, ki so tudi bili uradno v uporabi, pa so bili še oklepi modelov Corsi, Ansaldo, Masera in telovnik Fariselli. Imena so dobili po izumiteljih ali pa po tovarni, ki jih je izdelovala, kot npr. tvrdka Ansaldo. Poznamo tudi druge modele, ki pa so bili izdelani »zasebno« in so jih vojaki sami kupovali in nosili med napadi.

sreči, a v tem primeru je bila ta tudi sad vztrajnega proučevanja bojnih položajev in izredno dobrega poznavanja zemljišča, na katerem so se pred sto leti odvijale bitke med italijanskimi in avstro-ogorskimi vojaki. Sandi je to počel že pred mnogimi leti in tak pristop mu je večkrat obrodil posebno redke najdbe.

Ponosni Sandi s svojo najdbo

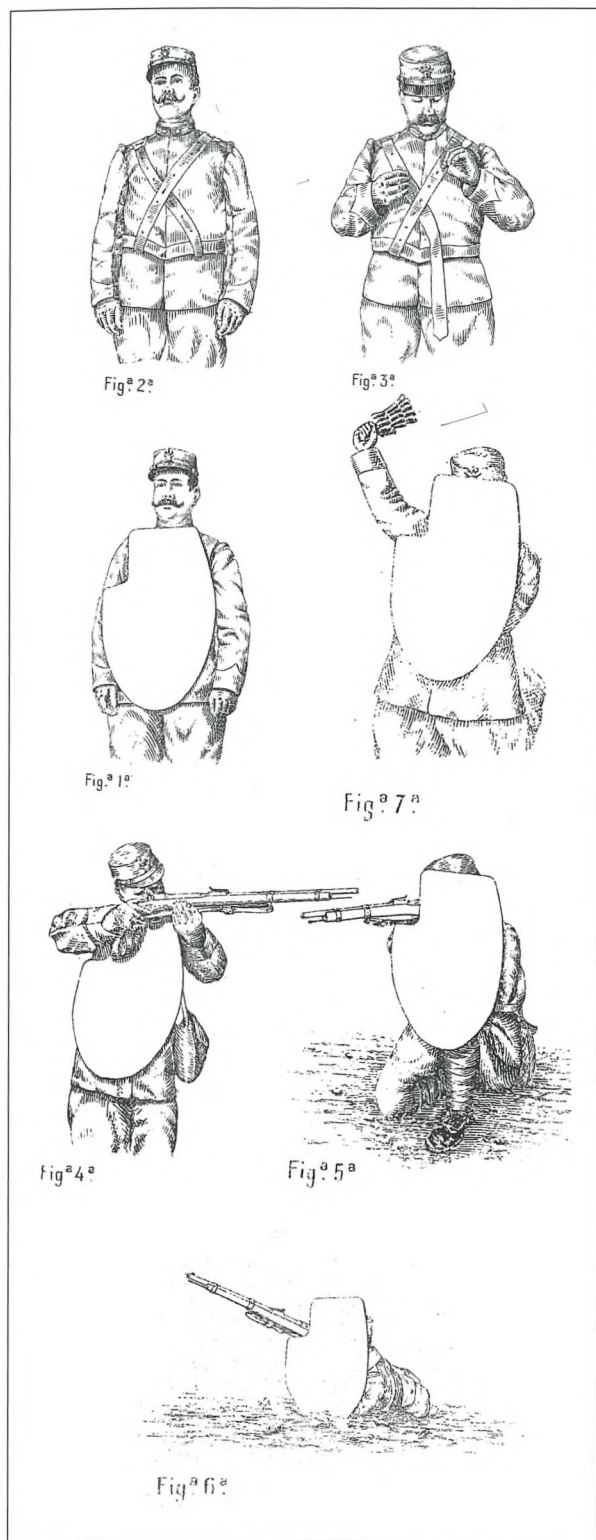

Na tej sliki so vidni skoraj vsi najbolj uporabljeni zaščitni predmeti italijanskih napadalnih enot. Prvi vojak nosi ščit Daigre, čelado Adrian francoske izdelave in ščitke za lice Lippmann, drugi ima na sebi oklep Farina s čelado nizkega modela in plinsko masko Polivalente, tretji je pa opremljen s telovnikom Fariselli, čelado Farina visokega modela in zaščitnimi očali proti drobcem.

K pisanju o ščitu mod. Daigre me je spodbudila najdba prijatelja Sandija Obidiča iz Nove Gorice. Med raziskovanjem terena v okolici Krnskega pogorja se mu je lansko poletje nasmehnila sreča, ko je na nekem strmeh pobočju pod italijanskim jarkom naletel na izredno redek primer omenjenega oklepa. Najdbo tako lepega in redkega kosa največkrat pripisujemo

Ko sem v toplem poletnem večeru sedel za računalnik, odprl elektronsko pošto in leno pregledoval večkrat nezanimiva sporočila, me je fotografija, ki je bila v prilogi sicer kratkega spremnega pisma »nekaj utrinkov iz hribov« dobesedno prevzela – na sliki je med kamenjem ležal ščit Daigre. V trenutku sem razumel, kje se je prijatelj potepal, saj sem iz mojih raziskovanj vojaške zgodovine točno vedel, kaj se je tam v letih 1915–1917 dogajalo. Italijanske napadalne enote so na tistem odseku fronte hotele prebiti avstro-ogrsko obrambno črto, a jim to ni nikoli uspelo. Ne bom se poglobljal v opisovanje vseh napadov italijanskih vojakov in srditega odpora avstro-ogrske branilcev, temveč se bom osredotočil le na opis ščita mod. Daigre.

Kadar je na televiziji govor o današnjih modernih vojnah, kakršna je vojna v Iraku ali Afganistanu, večkrat opazimo vojake, ki so opremljeni s raznovrstnim orožjem in tudi z neprebojnimi jopiči. Prav gotovo je bil prsni oklep Daigre njihov zametek. Ta vojaška zaščita je dobila ime po izumitelju iz Francije, države, ki je vstopila v vojno leto prej kot Italija in je torej imela več bojnih izkušenj. Prav od Francije je italijansko vojno poveljstvo »uvozilo« mnoge koristne stvari za svoj slabo organiziran in opremljen vojni stroj. Naj tu omenimo tudi bombo Viven-Bessière, strojnico St. Etienne, 58 milimetrski minomet Dumézil, minomet Thévenot, ščitke za lica Lippmann in seveda čelado mod. 1915 tipa Adrian.

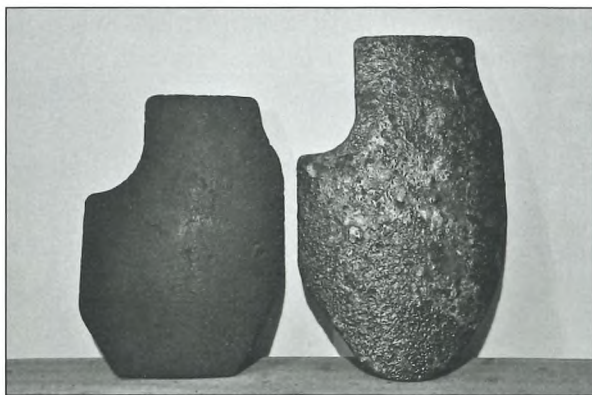
Različni načini uporabe štita Daigre

Daigre se je dobro obnesel na francoski fronti. Ko se je italijansko vojno poveljstvo 16. junija 1915 odločilo, da ustanovi posebne enote, ki naj bi napadale na neugodnem odprtem terenu, je moralo ubogim pešakom nuditi tako imenovane »premične ščite«. Služili naj bi kot zaščita med naskokom, a tudi kadar se je bil vojak prisiljen ustaviti na odprtem bojišču, na katerem večkrat ni bilo nikakršnega naravnega zaklonišča pred smrtonosnimi krogli. Francozi so že imeli tak tip premičnega »oklepa«, ki so ga pred uporabo tudi testirali s kroglo nemške mavzerice. Dal je pozitivne rezultate tudi, ko so na ščit streljali iz dokaj kratke razdalje. Na žalost točnih balističnih podatkov o takih preizkusih do sedaj nisem zasledil. Prototip prvega francoskega modela je tehtal 9,5 kg, visok je bil 58 cm, širok pa 36 cm. Izdelali so ga iz krom-jekla teže 8,6 kg in debeline 7 mm. Nato so ga pomočili v neko posebno želatinasto zmes, imenovano *Voodendite*, ki se je potem strdila. Končno pa so vse prekrili s povoščenim platnom modre barve.

Firma Daigre je dobila naročilo za izdelavo 65.000 ščitov za francosko vojsko in približno enako število je bilo predvidenih tudi za italijansko. Točnejših podatkov nimamo. Znano nam je, da so vojaki Kraljevine Italije imeli na razpolago dva modela: prvi je bil bolj podolgovate in zaokrožene oblike, drugi pa manjši z zaobljeno konico. Manjši model je tehtal približno 7,5 kg, izdelan je bil v Italiji in je bil namenjen samo italijanski vojski.

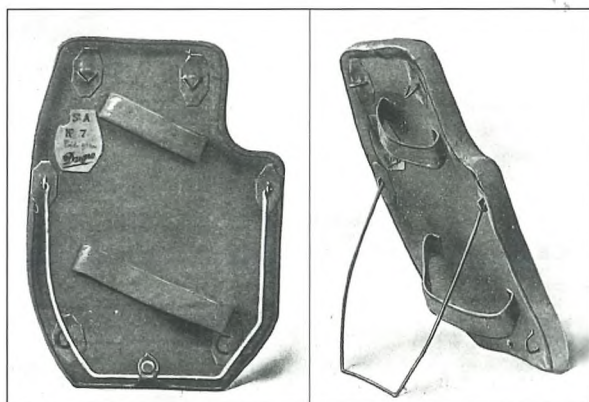
Namen izumitelja je bil, da nudi vojaku premično zaščito. Take vrste pomoč so nudili vsi ščiti, ki so jih množično uporabljali pred sovražnikovimi strelskimi jarki. Ponavadi so bili podolgovate oblike in so imeli majhno strelno ali opazovalno lino ter nogico, s pomočjo katere je ščit stal pokonci. V našem primeru si je Daigre zamislil tudi neko vrsto jermenov, ki so bili pritrjeni na prevleko, tako da so si ga vojaki lahko brez večjih težav nadeli in ga uporabljali tudi kot prsni oklep. Obstajajo tudi primerki, ki imajo na notranji strani dva našitka, ki sta omogočala nošnjo štita z eno samo roko, kakor je bilo to v rabi v starem in srednjem veku: v eni roki meč, v drugi ščit.

Na nekaterih slikah manjšega modela opazimo tudi podstavek, ki je omogočal, da je ščit stal pokončno na tleh in da se je za njim skrival vojak. Ob pregledovanju zgodovinskih slik in raznih primerov Daigrovega izuma po muzejih in zasebnih zbirkah, sem zasledil, da imajo vsi na desni zgornji strani zaobljeno stranico. Ta bi morala biti v pomoč strelcu, da je med streljanjem lažje držal puško, metal ročne granate ali pa

Oba modela ščita Daigre.
Na desnem je še vidna prevleka.

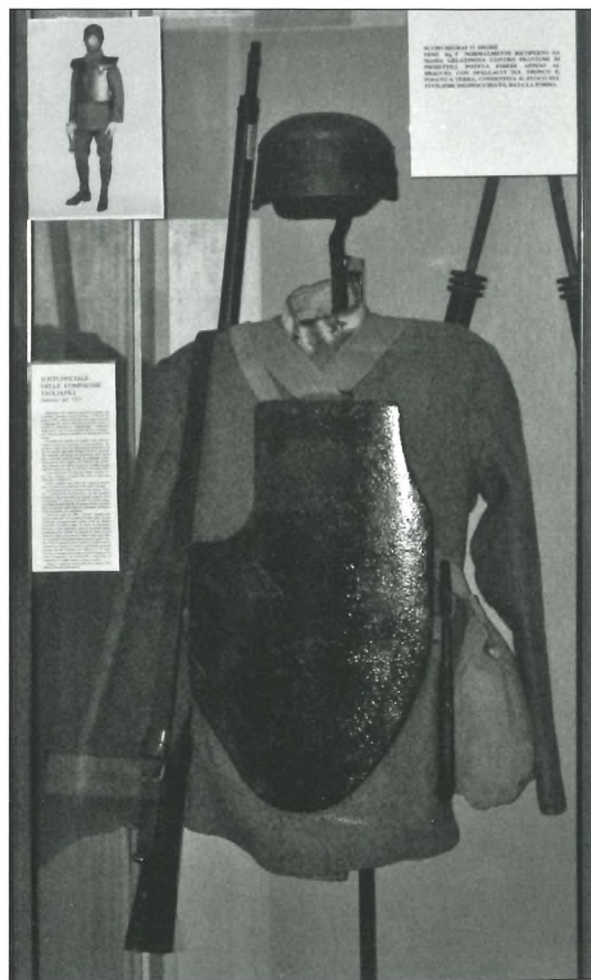
rezal žične ovire. Logična posledica pa je bila, da so lahko take prsne oklepe uporabljali samo desničarji. Kot sem že omenil, bi lahko uporabnost teh oklepov primerjali z dandanašnjimi neprebojnimi jopiči. Seveda so ščiti, ki so jih uporabljali v prvi svetovni vojni, le blede senca današnjih. Zelo težko si zamišljamo, da so tako opremljeni vojaki napadali na odprtem terenu in bili pri tem še prepričani, da bodo s tako bomo zaščito kljubovali toči sovražnikovih svinčenih krogel. Pešaki, ki so tako napadali, so imeli na sebi okoli 24-27 kg slabo optane vojaške opreme, ki je onemogočala gibčnost in oteževala tek. Slepota in brezbriznost italijanskega poveljstva do usode lastnih vojakov sta botrovali k temu, da so tako slabo opremljene pešake pošiljali v nesmiselne napade. To lahko beremo v uradnih vojaških poročilih in v mnogih italijanskih dnevnikih, ki so nam jih zapustili preživeli borci. Te »napa-

Sliki prikazujeta manjši mod. Daigre in in njih so dobro vidni vsi trije sistemi za uporabo ščita.

dalne enote« so bile lahka tarča orožja branilcev. Kljub temu da tako opremljeni vojaki niso dosegali minimalnih pozitivnih rezultatov na terenu, so se oktobra leta 1915 na oddelku II. in III. italijanske armade prikazali ščiti in čelade Farina in istočasno tudi francoski ščit Daigre. Število najdb na terenu nam daje misliti, da so bili slednji pogostejše uporabljeni.

Te najdbe se sicer poredkoma zgodijo na bojiščih soške fronte in to v neposredni bližini prvih bojnih črt. Po tem lahko sklepamo, da so te ščite masovno uporabljali tudi kot prsbrane nad strelskimi jarki, kar je bila res njihova edina smotrna namembnost! Ugotoviti moramo, da s takšnimi zaščitnimi predmeti niso bili opremljeni samo Francozi in Italijani. Vse države, vpletene v vojno, so imele take ali podobne »novosti«. Gotovo pa je, da

Tako naj bi izgledal vojak, opremljen s ščitom Daigre in čelado Farina.
(Muzej III. armade v Sredipolju – Redipuglia)

so jih na žalost več uporabljale enote, ki so napadale, manj pa tiste, ki so se branile. Najbolje in najprimerneje oborožena država, Nemčija, je tudi izumila vrsto prsnih ščitov, katere pa so dodeljevali le vojakom, ki so opravljali začasno nalogo stražarjev v prvi bojni črti.

Po tem kratkem opisu ščita Daigre prepustimo besedo italijanskemu častniku Emilu Lussu, pripadniku 151. pehotnega polka brigade Sassari, ki je bil prisoten ob uporabi teh »pripomočkov« in je v svoj vojaški dnevnik ta dogodek zapisal takole:

»Po srditem obstreljevanju avstro-ogrskih položajev in brezupnem napadanju italijanske pehote se je general obrnil proti polkovniku in vzkliknil: "Sedaj gredo v napad ščiti-prsobrani!" Že v jutranjih urah so prinesli v strelske jarke osemnajst prsnih oklepov. General je vzravnano stal pred ščiti in začel s strokovno predstavitvijo: "...pred nami imamo znamenite ščite-oklepe in le redki jih poznajo. Slovijo predvsem po tem, da tudi sredi belega dneva omogočajo dejanja izjemne drznosti. Škoda, da je teh ščitov tako malo, v vsem armadnem korpusu jih je le 18, a so naši! Naši! Samo nam," je nadaljeval general, "je bil dan privilegij, da jih imamo. Sovražnik ima lahko puške, mitraljeze in topove: s takimi ščiti lahko gremo kamorkoli." – "Jaz sem spoznal te vrste ščitov," je rekel polkovnik, "in jih nisem ohranil v dobrem spominu. Mogoče so ti boljši." – "Seveda, seveda ti so boljši," je dodal general. "S temi lahko prodremo kamorkoli. Avstrijci so veliko vložili v to, da bi odkupili našo skrivnost. A jim ni uspelo, videti je, da je neki stotnik inženircev, ki so mu sodili v Bologni, prodal sovražniku načrte teh ščitov. A so ga pravočasno ustrelili. Gospod polkovnik, bi lahko odredili, da se možje pripravijo za napad?" Oddelek enote je bil pripravljen že od prejšnjega dneva in je čakal na ukaz. Bili so prostovoljci inženirskega reda, katerim je poveljeval podpolkovnik, ki je bil tudi prostovoljec. V nekaj minutah so bili nameščeni v strelskem jarku, vsak je bil opremljen tudi s kleščami za rezanje žičnih ovir. Ščit so si nadeli v naši prisotnosti. Sam general se jim je približal in jim pomagal. "Videti so kot srednjeveški vitezi," je pripomnil general. Bili smo tiho. Prostovoljci se niso smejali. Bili so močni in zdeli so se odločni. Ostali vojaki so jih nezaupljivo gledali iz strelskih jarkov. Naši topovi so naredili še eno odprtino v nasprotnikovi žični oviri. Prostovoljni podnarednik je pozdravil generala. Slednji je slavnostno odzdravil, mirno, z roko ob čeladi. Podnarednik je prvi skočil iz jarka. Sledili so mu ostali, počasni so bili zaradi kovinskega tovara, gotovi

sami vase, priklonjeni do tal, čelada jim je prekrivala glavo, sence in tilnik, a ne obraza. General je stal mirno, dokler ni šel ven tudi zadnji prostovoljec, in rekel polkovniku: "Rimljani so zmagali po zaslugi ščitov."

Avstrijski mitraljez je z desne strani streljal po vsej dolžini. Nemudoma je tudi drugi z leve strani začel z obstreljevanjem. Pogledal sem po vojaki, ki so se tiščali v strelskem jarku. Na njihovih obrazih je bilo jasno razbrati bolečino in strah. Točno so vedeli, za kaj gre. Avstrijci so prežali nanje z navzkrižnim ognjem. "Naprej," je vpil podnarednik ... Vojaki te posebne enote so popadali eden za drugim. Nihče se ni prebil do sovražnikove žične ovire. "Napr..." je pred avstro-ogrsko žično oviro ponavljal smrtno ranjeni podnarednik. General je molčal. Vojaki so se prestrašeno gledali. Kakšna usoda jih čaka?»

Odlomek jasno priča o tem, da je uporaba te vojaške opreme vojaka vodila le v smrt.

Avtorju članka se je na Oslavju sreča nasmehnila 10. marca 1996.

Slikovni material v članku je priskrbel avtor

Viri in zahvale:

- Paolo Marzetti, članek v reviji *Uniformi & Armi* št. 43, september 1994.
- Emilio Lussu, *Un anno sull'Altipiano* (Eno leto na Planoti), Giulio Einaudi editore, 1973.

Tehnične podatke ščita sem črpal iz priročnika, izdanega med vojno, ki mi ga je dal na razpolago Andrea Spanghero, kateremu gre moja zahvala. Zahvaljujem se tudi društvu "Isonzo – Gruppo di Ricerca Storica" iz Gorice. Posebna zahvala Renatu Pahorju iz Jamelj za vsestransko pomoč.

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Ivo Ivančič iz Bovca

Vinko Avsenak

Ivo Ivančič v svojem kraljestvu (vse foto Vinko Avsenak)

Bil je lep dan in sneg se je lesketal v sončnih žarkih, ko sem vstopil v njegov prijeten, domačen dom. Po nekaj vljudnostnih besedah o vremenu in zdravju, je najin pomenek kar hitro stekel. Da, Ivo Ivančič, po domače Lorinov, je po stažu in starosti resnični starosta zbiralcev ostalin prve svetovne vojne v Posočju. Zato mu besed ne zmanjka, kadar govori o svojih dolgoletnih raziskovalnih pohodih po kamnitem kraškem svetu, po rombonskem še posebej. Že zelo zgodaj se je zaljubil v Rombon in njegovo pogorje in jima ostal zvest do danes.

Najprej sem ga pobaral, kaj meni o naši rubriki, ki ima tako izzivalen naslov. Ali so on in njegovi tovariši zbiralci res varuhi kulturne dediščine, saj veljavni tovrstni zakon izraža nasprotnje. Ivo je ustrelil kot iz puške, češ da o tem ni dvomov. Zbiralci ostalin prve svetovne vojne so po njegovem mnenju opravili veliko in plemenito delo, ker so raznovrstne predmete, orožje in opremo, ki sta jih pustili na bojnih poljanah obe vojski,

umaknili pod streho, očistili, ustavili neizbežno propadanje in potem postavili ljubiteljem na ogled. Kajti če tega ne bi storili, že danes mnogih predmetov ne bi bilo več in zob časa bi neustavljivo nadaljeval svoje uničevanje. Ivo je ponosen na to in prepričan je, da je prav tako. Seveda prizna, da so tudi med zbiralci razlike in da lahko tu in tam pride do zlorab, a v glavnem vsi opravljajo družbeno koristno delo. Pravi, da njegova zbirka ne bo nikoli šla iz Bovca oziroma iz Slovenije in da je v tem bistvo. Mnoge ostaline so se namreč odtujile in ubežale čez mejo prav zato, ker ni bilo ustrezne zaščite. Žal mu je le, da se ni s to dejavnostjo začel resno ukvarjati že dosti prej, kajti ogromno ostalin je izpuhtelo in odšlo v nepovrat, še preden se je zavedel njihove vrednosti in splošne družbene koristnosti.

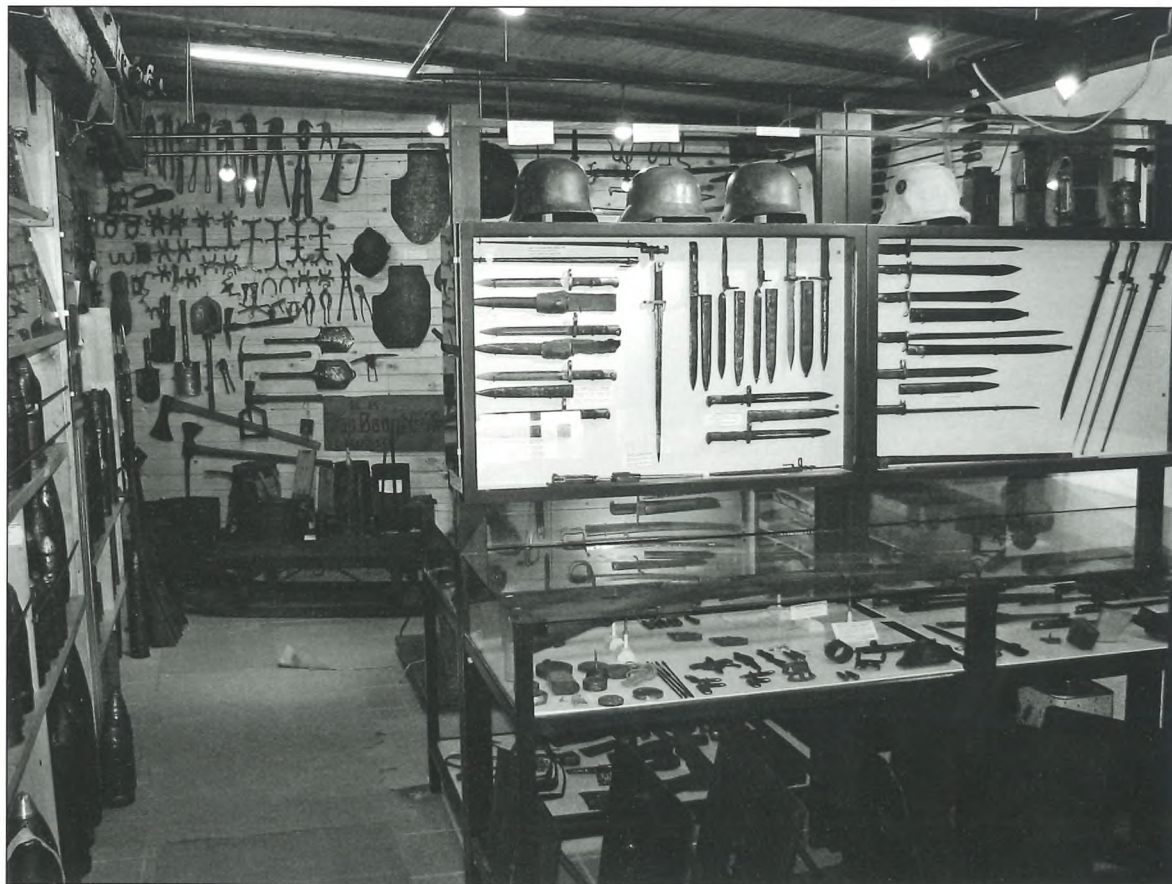
Ko je bil še deček, je rad prisluhnil zgodbam starejših, ki so pripovedovali o težkih bojih na Rombonu in okoliških gorah. Z

odprtimi usti je poslušal pripovedi o orožju, še posebej strelnem. Te pripovedi so ga zaznamovale in so bistveno prispevale na njegovo kasnejše zbiranje. Že takrat pa je začutil, da iz teh kramljanj veje odklonilen odnos do Lahov, kakor so takrat imenovali Italijane.

Ljudje so po obeh svetovnih vojnah težko živeli. Ivo pripoveduje, kako je bilo, ko mu je leta 1944, ko je imel komaj 7 let, umrl oče. Ko se je ta po kapitulaciji Italije vrnil domov iz povsem spodnjega dela italijanskega škornja, iz Potenze, kjer je kot mizar služil v delovnem bataljonu, se je zaposlil v rabeljskem rudniku. Nekega februarkega dne je začutil močne bolečine v trebuhu. Zdravnik mu je zapovedal, da mora takoj v bolnišnico, toda ni ga ubogal, marveč se je s kolesom odpravil čez Predel domov v Bovec. Ker bolečine niso popustile, so domači v stiski šli ponoči do nemške kasarne in prosili Nemce za prevoz v bolnišnico, a pri tem tvegali življenje, saj je veljala policijska ura in bi lahko

Nemci brez opozorila streljali. Zaradi pogostih partizanskih nočnih napadov se Nemci nikakor niso mogli odločiti za prevoz in so domače pospremili domov. Drugi dan so očeta odpeljali v Humin (Gemona) in spotoma pri Štupici pobrali še ranjenega nemškega vojaka. Toda očetu se je medtem razlil slepič in je umrl.

Njegovo ljubiteljsko zbiranje predmetov prve svetovne vojne se je razvilo spontano in postopoma. Ko je imel 5 ali 6 let sta s starejšim bratom iskala in nabirala železje za prodajo, da bi lahko z izkupičkom kupila sestrico Marijo, ki so si jo starši tako močno želeli. Ivo je bil otrok narave, vihrav in radoveden. Te lastnosti so tudi eden od pogojev, da se človek loti takšne dejavnosti, kakršna je njegova. Ko mu je bilo 10 ali 11 let, je bil s stricem prvokrat na Rombonu, s katerega je domov prinesel prvo trofejo – italijansko čelado. Ker je ta krožila med otroki po sosednjih hišah, se je žal izgubila in je danes nima. Že prvi vzpon na Rombon je Ivo prevzel, kajti takrat je bilo na tej gori

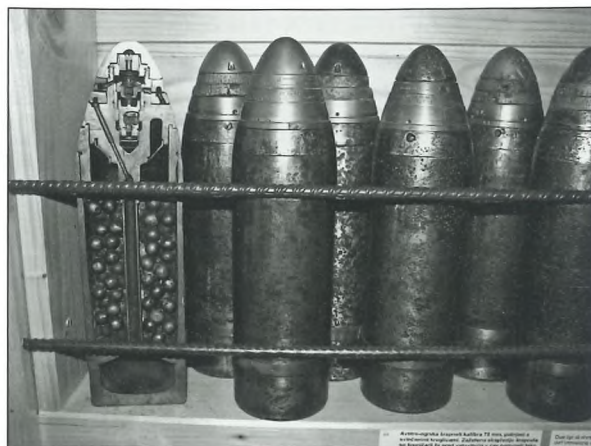

Pogled v muzej

še ogromno vsakovrstnega železja in vojaške opreme. Italijani so sicer po vojni dali nekaterim podjetnikom koncesije za odvoz železja, ki so ga z Rombona spuščali celo po žičnicah. Toda šlo je bolj za odvoz večjih, težjih kosov, tako da je bilo tega blaga na Rombonu še desetletja veliko. Na Rombon je Ivo tudi rad zahajal v družbi prijateljev kot planinec. V vseh teh letih ga je prečesal po dolgem in počez. Zanimivo ga je bilo poslušati, ko mi je pravil o skritih vodnih izvirih, za katere nisem vedel.

V vseh teh dolgih letih si je nabiral izkušnje, se učil prepoznavanja, ločevanja opreme in rokovanja z njo. V začetku je bil preveč selektiven in ga je bolj zanimalo le strelno orožje, a danes mu je za to žal. Ni se še namreč povsem zavedal zgodovinskega ozadja, saj so bile družbene in politične razmere takrat povsem drugačne in soška fronta je bila odrinjena tudi iz šolskih programov. Zaradi tega so tudi ljudje na zbiranje ostankov prve svetovne vojne gledali postrani in omalovaževalno. Imeli so nas za »železarje« in se do nas podcenjevalno držali, reče Ivo. A žilica mu ni dala miru, podzvestno je čutil, da bodo enkrat zbrani in shranjeni predmeti bolj priznani in cenjeni. Sistematično se je začel z zbiranjem ukvarjati bolj pozno in to je bila huda napaka, kajti mnoge predmete je zato pustil na gori, češ jih bom že vzel kdaj drugič, a potem so dobili noge. Tako je na primer predolgo hodil gledat italijanski minomet, ki je ždel na robu nad Moznico, med Rombonom in Črnelso špico, in čakal, da ga kakšen nadebudnež porine čez prepadne stene. Končno ga je Ivo skril z namenom, da pride ob priliki ponj. A ni ga bilo več, vzela sta ga noč in megla.

Ko je leta 1956 s prijateljema iskal prehod na laško stran pod Črnelo in nad Moznico, so v breznu pod Bandero, blizu italijanskih betonskih barak, našli več sto italijanskih pušk, morda jih je bilo celo 500. Ker se je preveč obotavljal in odlasal, so po otoplitvi odnosov med Italijo in Jugoslavijo kaj hitro našle »prave« lastnike. Italijani so bili marljivi pri odnašanju naše kulturne dediščine. Včasih so se kar utaborili na višavju in ostali po več dni. Malo naprej so Ivo in prijatelja v manjšem breznu tik ob stezi našli 38 pušk, bajonetov in nabojnic. Očitno so jih odvrgli italijanski vojaki na begu v 12. ofenzivi. Najdene predmete je shranjeval pod stopnicami domače hiše, toda kmalu se je pokazala potreba, da to svojo zbirko uredi in jo razstavi na lepši, sprejemljivejši način. Zato si je v garaži ob novi hiši uredil primerne prostore, postavil police, regale in vitrine. Prostor je zasijal v vsem svojem razkošju in nastal je pravi muzej z eksponati prve svetovne vojne.

Različni šrapneli

Razumljivo je, da se je v dolgih letih iskanja in raziskovanja nabralo tudi dosti zanimivih dogodivljajev, zgod in nezgod. No, Ivo mi je postregel z nekaterimi, ki pa niso bile najbolj vesele, prej tragične, a vseeno zanimive. Z ubojnimi sredstvi je imel velikansko srečo, čeprav je včasih za las manjkalo, da bi bilo drugače. Prvo takšno izkušnjo je imel še kot majhen otrok. Imel je 10 let, ko je z devetletnim in trinajstletnim tovarišem z mostu čez enega od bovških potokov ugledal na dnu vode nekaj svetlečega. Bila je tako imenovana »čim-bum« nemška signalna raketa. Tako so se sicer imenovalle znane protipehotne granate, toda tudi tem raketam so tako pravili. Seveda so jo pobrali in jo začeli razstavljati. Najprej so z odsekali kapsel in se s tem že čutili bolj varne. Potem so jo presekali na pol, da so prišli do njene vsebine. Hoteli so jo vžgati, da bi videli, v kolikih barvah bo zagorela. Toda najstarejšemu, ki je že kadil, je zmanjkalo vžigalic. Vendar usoda je hotela, da je imel v žepu vžigalice tudi najmlajši. Najstarejši je potem prižgal in nastala je velika eksplozija, ki je ranila vse tri. Trinajstletniku je odtrgalo mezinec in ga ranilo po prsih, devetletniku so drobci ranili palec na nogi in trebuh, Ivo pa se je drobci zaril tik ob levo oko. Nekaj časa je imel težave z vidom, a potem se je tudi ta popravil. Vsi skupaj so imeli vražjo srečo.

Druga takšna nezgoda se mu je pripetila, ko je imel 11 let. Brat je prinesel domov električne vžigalnike za miniranje, porazal z njih po dve žici in jih vrgel pod hruško. Pristopil je Ivo in s klavivom udaril po enem od njih. Močno je počilo in ranilo Ivo prste, dlan in trebuh. Še danes so vidni sledovi teh ran. Ivo pripoveduje dalje. Ko je nekega dne vlekel z Rombona 105

Potem me je povabil v muzej. Pred vrati stojijo v vrsti granate večjih kalibrov, a ko človek prestopi prag, ga takoj pozdravi lvova »ljubljenka«, plinska granata, vtaknjena v izstrelno cev. Ta mu vzbuja žive spomine na nezgodo, ki bi lahko bila tudi tragična. V njegovi bogati in lepo urejeni zbirki mi je vzbudi-

V globoki in ozki razpoki na Rombonu je našel prvega avstrijskega vojaka. To srečanje ga je močno pretreslo in ganilo. Nedaleč od bovškega kampinga pri cerkvi Device Marije v Polju.

proti Ravelniku, se je med vojno raztezal italijanski prvi strelski jarek, ki je danes povsem zasut. Ivo je na tem mestu našel avstrijsko čelado, jo hotel pobrati, a se mu ni dala. Na veliko presenečenje je zgrožen spoznal, da čelada počiva na lobanji oziroma da v zemlji leži okostje avstrijskega vojaka, ki je umrl v skoraj pokončnem položaju. Ivo ima svojo razlago, ki se zdi logična. Meni namreč, da je avstrijski vojak umrl prav na prvi dan začetka preboja pri Kobaridu, se pravi 24. oktobra 1917. Prodril je v italijanski strelski jarek, kjer ga je doletela smrt in ga potem verjetno zakopala zemlja, dvignjena od eksplozivne granate. Še najbolj žalostna pa je bila njegova najdba na ravnem kraškem svetu pod odsekano zahodno rombonsko steno. Spet je našel čelado, tokrat italijansko, jo povlekel in z njo je prišla na dan še lobanja. Potem je spoznal, da tam leži pet okostij, zloženih eno na drugo, a ne samo italijanskih vojakov, marveč tudi avstrijskih. Italijanski in avstrijski bajoneti,

čelade, čutarice, naboji, kovanci, gumbi, čevlji so se mešali med seboj kot v mrtvaškem plesu. Bila sva si edina, da so verjetno trupla nesrečnih vojakov začasno zložili na kup med 12. ofenzivo, potem pa v vojni naglici nanje pozabili.

Ivo mi je povedal še nekaj misli, ki ga venomer obhajajo, kadar hodi po gorah. Med svojimi pohodi mu je namreč vedno pred očmi trpljenje vojakov, ki so v tem pečevju dan za dnem v nemogočih pogojih preživljali svoje dni, se spopadali z ostrimi vremenskimi neprilikami, mrazom, vročino, žejo in lakoto in trepetali pred smrtonosnimi granatami. Nosili so neprimerna oblačila, ki jih niso mogla ščititi pred mrazom, dežjem in burjo. Poleg tega jih dostikrat niso imeli kje posušiti.

Na koncu je še dodal, da mu je globoko žal, da smo vsi skupaj zamudili čas, ko bi še lahko povprašali priče prve svetovne vojne, tudi begunce, ki jih je bilo na Bovškem veliko, izvedeli od njih kaj več in zapisali njihove doživljaje.

Italijanski ščiti in čelade

FOTO ALBUM

*Avstro-ogrski in ruski vojaki se skupaj zabavajo ob glasbi.
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

*Krst domačega otroka v Galiciji, krščijuje avstro-ogrski vojaški kurat.
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

FOTO ALBUM

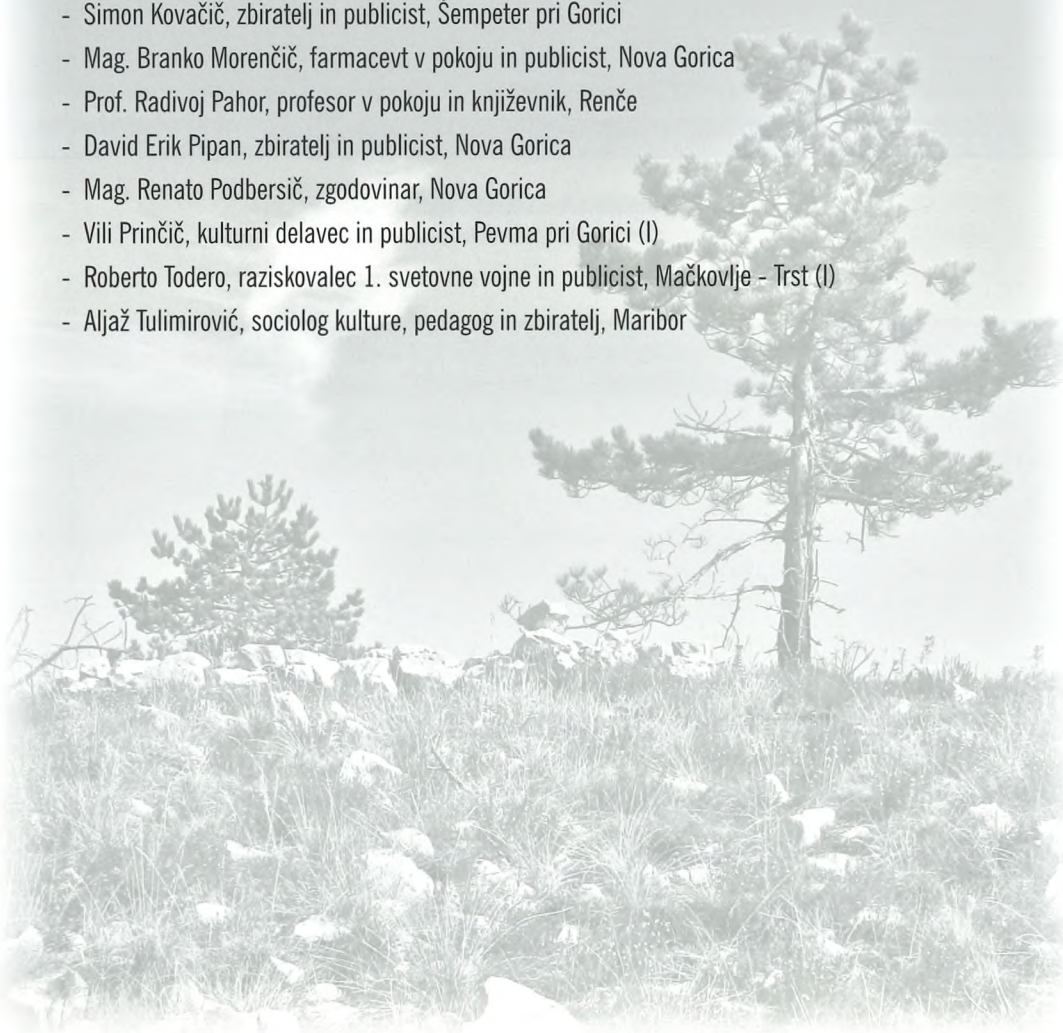
*V zakopih na zasneženih Karpatih
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

*Avstro-ogrski častnik je za stativ uporabil kar domačega dečka.
(iz zbirke Pierpaola Russiana)*

Sodelavci te številke revije:

- Prof. Vinko Avsenak, prevajalec in publicist, Škofljica pri Ljubljani
- Anže Barle, obramboslovec in publicist, Brezovica pri Ljubljani
- Mag. Matjaž Bizjak, major Slovenske vojske in zgodovinar, Dolga poljana pri Ajdovščini
- Mag. Damjana Fortunat Černilogar, zgodovinar, Tolmin
- Mitja Juren, zbiralec in publicist, Rupa - Peč (I)
- Prof. dr. Tomaž Kladnik, polkovnik SV in zgodovinar, Maribor
- Simon Kovačič, zbiratelj in publicist, Šempeter pri Gorici
- Mag. Branko Morenčič, farmacevt v pokoju in publicist, Nova Gorica
- Prof. Radivoj Pahor, profesor v pokoju in književnik, Renče
- David Erik Pipan, zbiratelj in publicist, Nova Gorica
- Mag. Renato Podbersič, zgodovinar, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici (I)
- Roberto Todero, raziskovalec 1. svetovne vojne in publicist, Mačkovlje - Trst (I)
- Aljaž Tulimirovič, sociolog kulture, pedagog in zbiratelj, Maribor

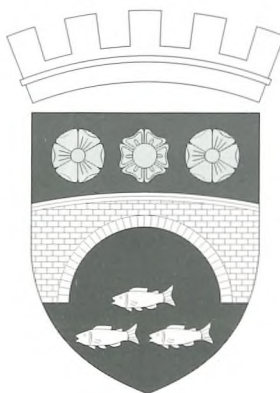
Izid revije so finančno podprli:

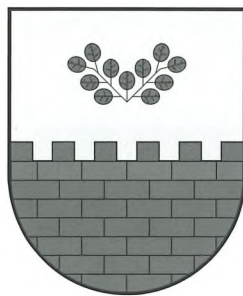
Občina
Šempeter-Vrtojba

MESTNA OBČINA
NOVA GORICA

Občina Kanal

OBČINA
MIREN - KOSTANJEVICA

OBČINA BRDA

PRINČIČ & ČETRTOČ

SINEFINIS

REBOLIUM

Vino, ki povezuje / Il vino che unisce

Vinogradništvo
DORNBERG
Vipavska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

